

Бütün елкәләрин пролетарлары, бирләшин!

1970-чи илдән чыхыр.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘГАЛӘЛӘР МӘЧМУӘСИ

№ 3 (45)

МАЈ—ИЈУН

„АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ“

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ — 1977.

МҮНДӘРИЧАТ

Бөйүк Октябрың 60 иллың гаршысында

Ә. Нәшимов—Октябр вә мәдәни ишгиләб

Фәһиләриң тәдриси

Ә. Абдуллаев—II синефдә Бөйүк Октябра вә В. И. Ленинн һаҗатына анд материалларын өйрәднләмәси

Н. Керимова—Ишпа җазыларын апарылмасы тәҗрүбәсиндән

Ш. Гаралов—Җерли диалект шараитиндә орфография тәҗрибинин баҗи мәсиләләри

М. Јармолонч—Бискурсия процесиндә I синеф шакирдләриндә мушһидәчилиҗин инкишафы

Н. Әлиев, Н. Мәһдиев—III синефдә риҗазифатдан үмумиләһидәриҗи мәшгеләләрин тәшкили

Е. Каранетҗан—Һесаб амәлләринин тәҗрири процесиндә функционал проведестика

Р. Нәсәнов—Күнү узавдылмыш группларда физикн тәрбиәни тәшкили

Ј. Газыев—Мәктәб китабханасынын шакирдләрлә апардыгы ишләриң мезмунуна даир

Мәктәб кикиҗенасы

Т. Фәйзуллаева—Јолухучу ушаг хәстәликләри вә онлара гаршы профилактик тәдбирләр

Мәктәбагәдәр тәрбијә

«Ушаг бағчасында тәрбијә программы»на даир методик көстәришләр

З. Вәлиева—Ушагын тәрбијәсиндә ваһид төләбләр

Р. Мурсагулова—Ушаглары көрпәднндән дүзкүн тәрбијә едәк

Х. Сәлимханова—Ушагларың әхлаг тәрбијәсиндә шифаһи халг әдәбијәти нүмунәләриндән истифадә едәк

Мүәллиминн шәхси тәһсил

А. Сәмәдов—Ибтидан синефләрдә лирик ше'рләриң тәдриси тарихиндәк

Т. Сәвҗгородскаја—Алты җашдан тә'лимә башлаҗан синефләриң тәдрис рәшми вә планы һаггында

Програм вә дәрсликләр музакирә едиләр

Е. Нәсәнова—Фајдалы мулаһизәләр

Хәбәрләр вә мә'луматлар

Охучуларың үрәк сөзләри

Р. Шәфәг—Мусити һәфтәси

Садам, театр!

Ә. Шүкүров—Охучулар һәдәк җазырлар?

Ушаглар үчүн җазылмышдыр

«Чүмүләр»

«Гушлар, гушлар...»

Редаксия һеҗәти:

Ј. Керимов (редактор), М. Һәмзаев, Ә. Гәднмбәјова, М. Сәфәров, Ә. Шүкүров, З. Османов, М. Чаббарова.

Техникн редактор вә корректор Вәләһ Садыгов.

Чапа нмзаланмыш 27/VI-1977-чи ил. Кағыз форматы 70×108³/₁₆—28 кағыз варағи, 5,0 чал вәрәғи, 7,0 шәрти чал вәрәғи, 8,5 мүәллиф вәрәғи.

ФГ 02271.

Свфәриш 2495.

Тираж 2200.

Редаксиянын үнвалы: 370000, Баку, Низамн күчәси, 58, телефон: 93 33 33.

Банн шәһәри, «Коммунист» нәшријәтинын мәтбәәси.

Чүнки чаризмин гәнаәтинә көрә, савадсыз халгы «идарә етмәк» даһа асандыр. Тәсәдүфи дејил ки, әскәрләрин һамысынын савадсыз олдугу хәбәрнин ешиндән II Николај «аллаһа чох шүкүр»—дејә севинмишдир. Ејни гәјда илә чар III Александр да Тоболски губернијасы валисинин Сибирдә савадлы адам олмадығыны хәбәр верән мәрузәсинин үзариндә «аллаһа шүкүр» сөзләринин јазмышды. Әһали арасында савадлыларын сајы о дәрәдәдә јаваш артырды ки, буржуа либералларынын һесабламаларына көрә, һәмин сүр'әтлә Русијанын Европа һиссәсиндә савадсызлыг 300 илә, милли учгарларда исә 460 илә ләғв едилә биләрди (бах: «Началнаја школа», 1977, № 1, сәһ. 11). Көрүндүјү ки, чар мүтләғијјәтиндән Совет дәвләтинә сон дәрәчә ағыр бир ирс галмышды. Һәмин ирелә социализм гурмаг, коммунизмни зирваләрина доғру ирәлиләмәк олмазды. Одур ки, кәнч совет дәвләти өз варлығынын илк күнләриндән әһали арасында савадсызлыгын ләғв едилмәси үчүн тә'чили тәдбирләр көрмәјә башлады. 1919-чу ил декабрын 26-да В. И. Ленинни тәшәббүсү илә Халг Комиссарлары Советинин вердији декретдә дејилдирди: «Республиканын охумаг вә ја јазмаг билмәјән 8 јашындан 50 јашынадак бүтүн әһалиси өз арзусуна көрә ана дилиндә вә ја рус дилиндә охумалыдыр. Бу тәһсил һәм мөвчуд олан, һәм дә Маариф Комиссарлығынын планына көрә савадсыз әһали үчүн тәшкил едилән мәктәпләрдә апарылыр».

1920-чи илдә Үмүмрусија Фәвгәл'адә савадсызлыгы ләғв комиссиясы јарадылды. Һәмин комиссия савадсызлыгы ләғв едән мәктәб вә курсларын ишинә, бу курсларда охујанларын дәвләт тәрәфиндән китаб вә јазы ләвазиматы илә пулсуз тә'мин олунамасы мәсәләсинә вә с. ишләрә рәһбәрлик едирди. О заман өлкәдә һәлә вәтәндаш мұһарибәсинин давам етмәсинә, кәнд тәсәррүфаты вә сәнајенин хејли дағдылмасына, вәзијјәтин сон дәрәчә ағырлығына бахмајараг, Коммунист партијасынын вә Совет

һөкүмәтинин рәһбәрлији алтын еләчә дә кениш ичтиманијјәтин фәкәмәји сәјәсиндә өлкәнин һәр јериндә савадсызлыгын арадан тәдирилмасы наминә «Савадсызлыг әксиниғилабын еһтијат гүввәсиндә» «Рәдд олсун савадсызлыг» чарышлары алтында үмүмхалг јүрүшү башланды. Бу јүрүшдә гәбәчыл мұәллимләр хусуси фәзәл кәстәрдиләр. Нәтичәдә вәтәндаш мұһарибәсинин ән сәрт илләри белә 3 милјона гәдәр адамы савадландырмаг мүмкүн олду. Бу, әһали савадлылар дијарына чевәрә јолунда атылан илк чидди адимлардан бири иди. Һәмин сәһәдә күрүлән ишләр күндән-күнә даһа кенишләндирилди. Нәтичәдә 1924-чу илин сонуна кими өлкәнин бир сыра рајон вә вилајәтләриндә әһали арасында савадсызлыг ләғви баша чатдырылды.

Азәрбајҗанда да Совет һәкүмәти гурулан кими әһали арасында савадсызлыгын ләғв едилмәсинә даир декрет верилди. Савадсызлыгы ләғв едән мәктәб вә мәдрәсәләрнин, фәһилә фәкүлтәләринин кениш шәбәкәси јарадылды. 1924-1924-чу тәдريس илиндән башлап јашлы әһали үчүн нисбәтән олан јени әлифбаја кечилди. 1930-1940-чы илләрдә савадсызлыгын ләғви үчүн јүрүш елан едилди. Мұәллимләр, комсомолчулар, җаҗы синиф шакирдләри, һәмкәри иттифаглары фәаллары, сәнајәтчи вә кишиләр бу јүрүшә гәбәчыл һәр јердә (аиләләрдә, мұһаридә, сәләрдә, ғырмызы кушәләрдә, хоз вә совхозларда) савадсызлыгын вә ја аз савадлылығын арадан тәдирилмасында өз сәјәсинә әсиркәмәдиләр.

1926-чы илин декабрында республикамызда «Мәһв олсун савадсызлыг» ады алтында јарадылмыш ичтиманијјәт дә бу сәһәдә аз иш көрүлдү. Нәтичәдә Азәрбајҗан Совет Республикасы тарихән ғыса бир вәтәндаш савадсызлыгын ләғв ишиндә башдан-баша савадлылар кәсинә чеврилди.

В. И. Ленин дејирди: «Савадсызлыгы ләғв етмәк кәһил дејилдир. Биз мәдәнијјәти оғур јүксәлтмәлијик» (Әсәрләри, 3-т.

сəһ. 58). Бу бахымдан савад-
лыгын лəғв едилмəsi илə јана-
шы олараг, зəһмəткешлəрин уму-
мий хазырлыгынын артырыл-
мəsi кəнч нəсил тəһсил вə тəрби-
янин јуксəк савијјə галдырыл-
мəsi, һər јердə умултəһсил тə-
һсилмəsi кунун вачиб тəлəблə-
рин иди. Умумијјəтлə, халг маа-
риф мəсəлэлəри чəмијјəтин мэдəни
сəһифиндə чох бəјүк рол ојнады.
Учун һəмишə партија вə һəкүмə-
тин хусуси дигтəт вə гəјгы об-
јект олмушдур. В. И. Ленин һələ
1919-чу илдə јаздыгы «Кəнд јохсул-
лəрдə» адлы эсəриндə Русијадə
тəһсил кечилмəсинин сон дə-
рəгə зəрури олдуғуну кəстəрəрəк
кəтəбтə ки, «халгы индики чəһа-
дист гисмən дə олса анчаг бəтүн
халгын мұфтə вə мəчбури оху-
лмəsi хилас едə билəр» (Эсəр-
лəр, 6-чы чилд, сəһ. 405).

Мəлум олдуғу кими, 16 јашына-
дə олан оғланлар вə гызлар учун
мəктəб вə ичбари тəһсил, һəмчи-
нə хитисас тəһсилнин һəјатə ке-
чилмəsi, јохсул ушагларынын мұфтə-
лəр, палтар вə дəрс лəвəзи-
нə илə тəмин едилмəsi тəлəби
СССР-нин II гурултајында (1903-
жылдə) гəбул олуан програмына
кəчилмəсиндир. Лəкин өлкəдə
мəктəб тəһсил тəһсил тəһсил
бу тəлəб һəјатдə өзүнүн
тəтбиғин тапмады. Мэдəни
сəһифиндə Бəјүк Октябры
мұшум гəлəбəсиндən бири-
нə бу олду ки, өлкəмиздə һəмин
тəһсил тəһсил кечилди. 1919-чу
мартында партијамызын VIII
гурултај тəрəфиндən гəбул едил-
ди Програм өлкəдə 17 јашынадəк
оғлан вə гызлар учун пулсуз,
үмүмий вə политехник тəһси-
л тəһсил кечилмəсини гəнун-
лмəsi. II Советлəр гурултајы-
нə пролетар диктатурасынын башта-
нə органлары илə јанашы,
Маариф Комиссарлыгы да јанашы
вə бу Комиссарлыг дəр-
гəдə мəктəб тəһсилнин тəһ-
сил мəсəлэлəри илə јахындан
олмаға башлады: «Вəһид
мəктəби һаггында эсəснамə»
кəтəбтə, халг маарифинин эсəс-
лəр илə едилди, мəктəблəрин

типи, шəбəkəsi, гурулушу мұјјəн-
лəшдирилди, үмүмий тəһсилнин һəјə-
тə кечилмəsi учун план тəртиб
олунду, һəмин планын мұвəф-
фəгијјəтлə јеринə јетилмəsi учун
бир-биринин ардынча гəрарлар чы-
харылды, кəрулмəsi лəзым кəлən
ишлəр, тəдбирлəр мұјјəнлəшдирил-
ди вə с. Бу ишлəр вə тəдбирлəр кə-
зəл нəтичə верди: кəһнə маариф
мұсəсисэлəринин системи кəкүндən
дəјишдирилəрəк Октябр ингилабы-
нын тəлəблəри руһундə гурулду,
мəктəб коммунизм принциплəринин
һəјатə кечилмəsi јанашы «комму-
низм гəт'и сурəтдə гура билəчəк
бир нəсил тəрбијə етмəк мəсəдилə
зəһмəткеш кутлəлəринин јарымпро-
летар вə гəјри-пролетар тəбəғэлəри
ичəрисиндə пролетариатын илəјə,
тəшкилат, тəрбијə тəһсил дə јə-
маға» башлады.

Өлкəмиздə һələ арадан галды-
рылмамыш бир сыра чəтинликлəрə
бахмајараг үмүмий ичбари ибтидан
тəһсил биринчи бəшилликдə јеринə
јетилди. һəмин өзүл үзəриндə
сонракы бəшилликлəрдə эввəлчə
једдинлик, сонра сəккизиллик, һə-
зырдə исə үмүмий орта тəһсил кə-
чилмəsi мəсəлəsi мұмкүн олду.

Тəкчə белə бир факты хатырладаг
ки, кечən 1976-чы ил эрзиндə
СССР-нин һər нөв үмүмтəһсил мə-
ктəблəриндə 46,5 милјон нəфəр тəһ-
сил алмыш, сəккизиллик мəктəби
битирən 5,2 милјон нəфəрин 97 фа-
издən чоху орта мəктəбдə, һəбелə
орта тəһсил верən дикəр мəктəблəр-
дə тəһсилни давам етдирмиш,
4,7 милјон оғлан вə гыз орта тəһси-
ли битирмишдир.

СССР-дə мэдəни ингилабын бу
сəһədəки нəвијјəтлəринин Азəрбај-
чан Совет Республикасынын нұму-
нəсиндə дə ачыг-ајдын кəрмəк олар.
Бир нечə факт кəстəрəк. Азəрбај-
чандə Совет һəкимијјəтинин илк
илиндə үмүмтəһсил кечилмəsi мə-
сəлəsi гаршыја гəјулду. һəмин ил
мայын 12-дə һəкүмəтин бу мəсəлə
илə əлағədəр декрети е'лан едилди.
Декретдə јəни мəктəбин икн дəрəчə-
дən ибарət олмасы, тəһсил мұддəти
(бу мұддəт бир дəрəчəли мəктəбдə
5, икн дəрəчəли мəктəбдə 4 ил иди),
тəлимни ая дилиндə вə пулсуз ол-

масы кими мәсәләләр дәгигләшдирилди, сонра мәктәпләрдә шәриәт дәресләри вә дини әһиләрин ичрасы дәвә едилди. Мајын 17-дә Республика Халг Маариф Комиссарлығынын коллекијасы «Азәрбајҗан Совет Сосиалист Республикасынын вайнд әмәк мәктәби һаггында Әсаснамә»сини тәсдиг етди, бундан тәхминән 4 әј сонра, јә'ни 28 сентјабр 1920-чи илдә тәбул олунаи декретдә республикада үмуми тәһсилә кечилмәси үчүн һазырлыг тәдбирләри вә көрүлмәк ишләр муәјҗәнләшдирилди. Бүтүн бу рәһбар сәнәдләрә үҗгун олараг һәјата кечирилән ишләр (мәктәб шәбәкәси планынын тәртиби, мәктәб јашлы ушагларыи сијәһыја алынмасы, јени мәктәб биналары тикилмәси вә лазыми аһаданлыглар тәһһиз едилмәси, тәдрис планларынын, дәресликләрин тәртиби вә тәсдиги, хусуси курслар вәснтәсилә муәллим кадрларынын һазырланмасы вә с.) нәтичәсиндә 1920-1921-чи тәдрис илиндә республикада 27.437 ушагы әһатә едән 294 јени мәктәб ачылды. 6 ил әрзиндә һәммин мәктәпләрин сајы 1488-ә, шакирдләрин миғдары исә 162.253 нәфәрә чатдырылды. Бу көстәричиләр илдән-илә сүр'әтлә артды. Нәтичәдә, мәсәлән, 1976-чы илдә республикамызын үмумтәһсил мәктәпләриндә 1 милјон 618 мин адам тәһсил алмыш, сәккизиллик мәктәби 162,4 мин адам битирмишдир. Онларын 97,3 фанзи орта мәктәбдә, һабелә орта тәһсил верән башга мәктәпләрдә охумагда давам едир. Кечән ил 120 миңә тәдәр оғлан вә гыз орта тәһсил алмыш, о чүмләдән 31,7 мин адам республиканын орта мәктәпләрини истәһсалатдан әјрылмадан гуртармышдыр.

Һазырда Азәрбајҗан ССР-дә фәәлијјәт көстәрән тәгрибән 5 мин үмуми орта тәһсил мәктәбиндә 1 милјон 500 мин нәфәрә јахын шакирд тәһсил алыр.

Буну да дејәк ки, Азәрбајҗанда илк једдиллик мәктәб 1924—1925-чи тәдрис илиндә, илк 9 иллик мәктәб исә 1926—1927-чи тәдрис илиндә ачылмышдыр. 1928-чи илин мајында Республика Мәркәзи Ичраијә Комитәсинин III сессиясы-

нын гәрары илә үмуми ичбари ишдан тәһсилә кечилмәјә башланмышдыр. 1928—1929-чу тәдрис илин мәктәпләримиз әрәб әлифбасын латын графикасы әсасында дүзәдилмиш әлифбаја, 10 ил сонра рус графикасы әсасында дүзәдилмиш әлифбаја кечди ки, бу тәдрис ишини хејли асанлашдыр. 1920-чи илләрин әввәлләриндә республиканын ири шәһәрләриндә 1935-чи илдән е'тибарән исә јериндә 7 иллик ичбари тәһсилә кечилди. 1959-чу илдә 7 иллик мәктәпләр сәккизиллик мәктәбә чеврилди вә үмуми ичбари тәһсил сәккизиллик одду. Чох кечмәди ки, бу тәһсил дә һәјата кечирилди. Совет XXIV гурултајындан сонра кәһһарин һамылыглар орта тәһсилә кечиләри вәзифәси гәршыја гојулмышдыр. Һазырда өлкәмизин һәр јериндә олдуғу кими, республикада да бу вәзифә мувәффәҗијәт јеринә јетирилмәкдәдир.

Көрүндүҗү кими, бешиллә әрзиндә Ленин партијасынын рәһбәрлији алтында халг тәсәрруфатынын чошғун инкишаф сүрәти һәмәһәнк шәкилдә үмумтәһсил даим јүксәлән хәтт үзрә инкишаф етмишдир. Белә инкишаф орта аһли ихтисас тәһсилли сәһәсиндә олмушдур. Мәсәлән, совет республикаларындан Белорусија, Литва, Молдавија, Азәрбајҗан, Еркиманстан, Газахыстан, Өзбәкистан, Тәмәнинстан, Тачикистан, Гырғыстан республикаларынын јерләшдирәндә ингилаба тәдәр бир дәнә дәнә сүн али педагожи мәктәб јоһ Чар Русијасындан Совет һакимиятине чәми 47 муәллимләр институту галмышды. Башга тәһсил олан али мәктәпләр сәһәсиндә дәнәзијјәт бундан јахшы дејилди.

Коммунизм чәмијјәти гәрәмәгсәдини гәршысында гәрәмәгсәдә чатмаг мүмкүн Олур ки, мәдәни ингилабын сәһәһүм вәзифәси дә али (һәмчәкии та) ихтисас мәктәпләринин

кенишлэндирмәк юлу илә халы
кадрлары һазырламагдан
иди.

Бүгү Октябр социалист ингила
сонра Совет һөкүмәтиния
һалд етдији илк мәсәлә—
илә варлы синифләрин ин
ида олан али тәһсил мүәс
синин гапыларыны фәһлә вә
ларин, онларын өвладлары
вә чар мүтләгиджәти дөврүндә
мәһрум едилмиш милләт
үзүнә ачмагдан ибарәт олду.
заманда фәһлә факултәләри
олунду, курслар ачылды,
мәктәб шәбәкәси кенишләнди,
дилләрдә тәдрис програмы
рәсликләр һазырланды, јени
корпуслары тикилди, елми
сәләр јарадылды, бир сөзлә,
тәһсилни инкишафы вә халг зи
кадрларынын һазырлығы үчүн
оған һәр чүр имжан вә шә
кениш истифадә едилди.
бу сәһәдә дә чох бөјүк
јәтләр газанылды: гыса мүд
мүктәлиф ихтисаслар үзрә он
мүтәхәссис кадрлар (һә
мәһәһә, мүһәһәһәһә, агрономлар,
һәһәһәһәһә вә с) һазырланды. Нү
үчүн гејд едәк ки, 1976-чы илдә
ССРИ-нин али мәктәбләринә 1
12 мин нәфәр, орта ихтисас
1 милјон 411 мин нә
адам гәбул едилмишдир. Тех
мәктәбләринә ил әрзин
1 милјон кәңч ихтисаслы фәһлә
һәмминмиш вә һәммин мәктәбләрә
1 милјон нәфәр, о чүмләдән орта
верән техники пешә мәктәб
600 мин нәфәр гәбул олун
шдур.

Фәрди, бригада вә курс тә'лими
иә билаваситә мүәссисәләрдә,
лардә вә тәшкиләтләрдә, һәм
колхозларда 33 милјондан чох
јени пешәләр өјрәниш вә өз
артырмышдыр. Һәммин
(ја'ни 1976-чы илдә) Азәр
али мәктәбләрә 20,5 мин
о чүмләдән күндүз шә'бәлә
12,1 мин адам гәбул едилмиш
Орта ихтисас мәктәбләринә
мин адам, о чүмләдән күндүз
ләринә 16,4 мин адам гәбул
шдур.

Ил әрзиндә техники пешә мәктәб
ләри тәғрибән 43 мин кәңч ихти
саслы фәһлә һазырламыш, бу мәк
тәбләрә 56,3 мин адам, о чүмләдән
орта техники пешә мәктәбләринә
18,2 мин адам гәбул едилмишдир.

Фәрди, бригада вә курс тә'лим
юлу илә билаваситә мүәссисәләрдә,
идарәләрдә вә тәшкиләтләрдә, һәм
чинин колхозларда 332 миндән чох
адама јени пешә өјрәдилмиш вә ја
онларын ихтисасы артырылмыш
дыр. 1976-чы илдә өлкәмизин халг
тәсәррүфатына 1.843 мин мүтәхәссис
(о чүмләдән 735 мин нәфәр али
тәһсилли вә 1.108 мин нәфәр орта
тәһсилли мүтәхәссис) көндәрил
мишдир, елми ишчиләрин сајы тәғ
рибән 1 милјон 250 мин, о чүмләдән
Азәрбајҗанда 22 мин нәфәр олмуш
дур. Даһа бир сәһијјәви фәкт: һә
зырда өлкәмиздә фәәлијјәт кәстә
рән 62 университет, 205 педагожи
институт (вә 406 педмәктәб) һәр ил
тәхминән 350 мин нәфәр кәңч мүәл
лим бурахыр. 1919-1920-чи илләрдә
Совет Русијасында чәми 108 мин
нәфәр мүәәлим олдуғу һалда, бу
күн ССРИ мәктәбләриндә чалышан
мүәәлимләрин миғдары 3 милјон
дан артыгдыр. Јалныз Азәрбајҗан
республикасында иди 15 али мәк
тәб, 100 мин нәфәрдән чох мүәәлим,
150-јә јахын елми мүәссисә, минләр
дә елми дәрәҗәли алим фәәлијјәт
кәстәрир. Хүсусилә гадын тәһсил
сәһәсиндә республикада мисилсиз
наиліјјәтләр әлдә едилмишдир. Һә
зырда республикадағы али вә орта
ихтисас тәһсилли адамларын јары
дан чохуну мәһә гадынлар тәшкил
едир. Совет һакимийјәтинә гәдәр өм
рүбөјү гара чадрадән чыхмајан,
бир һәрф белә танымајан Азәрбај
җан гадынларынын 57 ил бундан әв
вәл чадраларыны атмасы вә күтләви
сүрәтдә савадланмасы, елмә—маа
рифа јијәләнмәси мәдәни ингилабын
ән мүһүм наилијјәтләриндандир.

Дејиләндәрдән ајдын олур ки, өл
кәмиздә али (еләчә дә орта) ихти
сас тәһсилинин инкишафы вә халг
зијәлилары кадрларынын һазыр
ланмасы тарихи, елм вә маарифин
мисилсиз дәрәҗәдә јүксәлиши вә тә
рәғтиси тарихидир. Ленин партија-

сынын рәһбәрлији алтында Ок-
тјабрын идејаларындан руһланан
рәшадәтли халгымызын мәдәни ин-
гилаб саһәсиндә әлдә етдији ән пар-
лаг гәләбәләр тарихидир.

В. И. Ленин өјрәдирди ки, мәдә-
ни ингилабын вәзифәләрини јеринә
јетирәркән дүңја мәдәнијјәтинин
јаратдығы ирсән дә төвгиди сурәт-
дә истифада олунмалыдыр: «Јалныз
бәшәријјәтин бүтүн инкишафы нә-
гичәсиндә јаранмыш мәдәнијјәти
дүрүст билмәклә, ону јалныз тәһ-
лил етмәклә пролетар мәдәнијјәти
јаратмағын мүмкүн олдуғуну ајдын
сурәтдә анламадан, буну анлама-
дан һәмин вәзифәни јеринә јетирә
билмәрик. Пролетар мәдәнијјәти
һараданса ортаја чыхмыш бир мә-
дәнијјәт дејилдир, өзләрини проле-
тар мәдәнијјәти мүтәхәссисләри ад-
ландыран адамларын ујдурмасы де-
јилдир... Пролетар мәдәнијјәти... бә-
шәријјәтин јаратдығы биликләр еһ-
тијатынын ганунаујғун инкишафы
олмалыдыр».

Совет Иттифагы Коммунист Пар-
тијасынын Програмында да дејилир
ки, коммунизм мәдәнијјәти дүңја
мәдәнијјәтинин јаратдығы ән јахшы
нә варса һамысыны өзүндә бирләш-
дириб инкишаф етдирәрәкдир. Бө-
јүк Октјабр социалист ингилабы-
нын әсил мәгсәдләриндән бири мәһз
бу чүр мәдәнијјәт-коммунизм мәдә-
нијјәти јаратмагдыр. Һәмин мәгсәдә
наил олмаг бахымындан мәдәнијјә-
тин мадди базасы (китабханалар,
гирәәтханалар, театрлар, мәдәниј-
јәт евләри, клублар, кино, радио,
китаб нәшри, рәсм әсәрләри, әдә-
бијјат, инчәсәнәт вә с.) чох мүһүм
рол ојнадығына кәрә совет һакимиј-
јәтинин илк күнләриндән бу база-
нын јарадылмасы ишинә бөјүк гәј-
ғы көстәрилди. Нәтичәдә тәдричән
бүтүн республикаларда халг театр-
ларынын күтләви өзфәалијјәт вә
халг јарадычылығынын башга фор-
малары мејдана кәлиб јайылмаға
башлады; коммунист дүңјакөрүшү-
нә малик ис'тедадлы јазычылар,
рәссамлар, мүсигичиләр, артистләр,
зәнкин мәнәвијјәтлы јени инсанлар
јетишдирилди; совет әдәбијјаты, му-
сигиясы, рәссамлығы, киноматографи-

јасы, театры, телевизиясы, радиосы
јени инкишаф зирвәләринә гәлди;
китаб нәшри вә полиграфия сәнә-
си кенишләндирилди; тәкчә шаһар-
ләрдә вә рајон мәркәзләриндә дејис-
учгар кәндләрдә дә китабханалар,
мүһазирә салонлары, гырмызы ки-
шәләр, гирәәтханалар, клублар вә
мәдәнијјәт очаглары јарадыла.
Јалныз 1976 -чы илдә ССРИ-нин
һәр вә кәнд әһалисинә 132 миң
чүмләдән Азәрбајҗанда 3,5 миң
чох) күтләви китабхана, 153 миң
чох (о чүмләдән Азәрбајҗанда
2.242 (киногурғусу хидмәт етмәк-
дир. Ил әрзиндә нәшр едилмиш
китаб вә китабчаларын тиражы
тәғрибән 1,8 милјард (о чүм-
ләдән Азәрбајҗанда 12 милјон нүс-
са) олмушдур. Инди кәндин мәдәни
сәвијјәси тәдричлә јүксәлиб
һәр бир мәдәни сәвијјәсинә
маг үзрәдир. Башга сөzlә десәк,
мәдәни ингилабын бу тәркиб һиссә-
ләрдә 60 ил әрзиндә мисилсиз
лијјәтләр газанылмышдыр.

Бүтүн бу наилијјәтләр коммунист
шүурлулуғуну, мә'нәви зәнкиш-
ләргә сафлығыны, јүксәк сәвиј-
я физики камиллији аһәнқдар сурәт-
дә бирләшдирән јени инсан тәр-
бијә етмәк үчүн јахшы шәрәит
јаратмышдыр. Әслинә гәлсә, мәдәни
ингилабын вә үмумијјәтлә соци-
алист ингилабынын ән мүһүм
фәләриндән бири дә мәһз бу
адамлар јетишдирмәклән ибарәт-
дир. Һәмин саһәдә апарылан
ишләрдән вә газанылмыш мүвәффә-
јәтләрдән бир мәғаләдә кениш
дәнишмәгә имкан олмадығы үчүн
ишләримизлә кифәјәтләнәк
үмуми нәтичә кимн јалныз буну
едәк ки, халгымыз Октјабр инги-
лабынын өлкәмиздә гәләбә чал-
ды. Илк вахтлардан е'тибарән тур-
шумузун мүһүм ичтиман, сијаси
иғтисади вәзифәләри илә јәнә
мәдәни ингилабын әһәтә етдији
сәләләрин әмәли сурәтдә һәм
хүсуси фикир вермишдир. Бу
дә планлы вә мүнтәзәм сурәтдә
килән кәркин зәһмәтин нәтичә-
син тарихән чох гыса мүддәт әр-
зиндә өлкәмиздә мәнфур кечмишдә
галмыш савадсызлыг арадан тәк

...арытмыш, үмуми тәһсил һәја-
...рилмыш, кениш мәктәпләр
...әси вә бөјүк зијалылар орду-
...арылмыш, адамларымызын
...да коммунист идеолокијасы
...мыш, јени инсан тәрбијә
...мканы хејли артмышдыр.
...бу мұваффеғијјәтләр совет
...гурулушу зәмининдә, ком-
...партијасынын рәһбәрлији
...әминдә 60 ил әрзиндә һәјата
...арылмыш бөјүк социалист дәји-
...әтери әсасында мүмкүн ол-
...вә кәләчәјә дөғру кетдик.
...лар даһа да чохалачағдыр.

Коммунизм чәмијјәтинин кениш
гуручулуғу дөврүндә мәдәни инки-
шаф бөјүк мәдәни ингилабын сон
мәрһәләсини тәшкил едәчәкдир.
Коммунизм мәдәнијјәти башәријјә-
тин мәдәни вә мә'нәви инкишафын-
да јени, ән јүксәк пиллә кими өзүн-
дә чәмијјәтин мә'нәви һәјатынын
бүтүн әлванлығ вә зәңкинлијини тә-
чәссүм етдирәрәк үмумбәшәр мәдә-
нијјәти сәвијјәсинә галхачағдыр.
Башта сәһәләрдә олдуғу кими, бу
сәһәдәки галәбә дә Октјабр ингила-
бындан доған идејаларын даһа пар-
лағ тәчәссүмү олачағдыр.

Шәкилдә: Күрдәмир шәһәрин-
дәки бир нөмрәли орта мәктәбин
гәбағчыл мұәллими Сабир ИСА-
ЈЕВИН I «б» сифиндә ријазијјат
дәрси.

Фото В. Тағыјевидир.

II СИНИФДЭ БӨЈҮК ОКТЈАБРА ВЭ В. И. ЛЕНИНИН ҺӘЈАТЫНА АИД МАТЕРИАЛЛАРЫН ӨЈРЭДИЛМЭ

Ә. АБДУЛЛАЈЕВ

Хачмаз шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин мұәллим

Бөјүк Октјабр социалист ингилабы бәшәр тарихиндә јени бир дөвр— капитализмин сүгүтү вә коммунизм тәнтәнәси дөврүнү ачмышдыр. Октјабр ингилабындан кечән 60 ил әрзиндә дүнјанын ичтимаи-сијаси мәнзәрәси көкүндән дәјишмиш, марксизм-ленинизм идејалары бир чох өлкәләрдә галиб кәлмишдир. Октјабр идејалары бүтүн бәшәријәтин кәләчәк јолларыны ишыгландырмагладыр.

Сов.ИКП XXV гурултајы өлкәмиздә коммунизм гуручулугунун јени мәрһаләсини ачды, онун интисади јүксәлишини, совет чәмијјәтинин мәнәви-сијаси бирлијини вә ССРИ-нин бейнәлхалг әләмдә нүфүзунун даһа да мөһкәмләндијини көстәрди. Биз Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарларыны мүвәффејјәтлә һәјатә кечирмәк, Бөјүк Октјабрын 60 иллик јубилејини тәдлим-тәрбијә сәһәсиндә јүксәк кејфијјәтлӣ әмәклә баша вурмаг үчүн әзилә чалышырыг.

II синфин аяа дили дәрслијиндә Бөјүк Октјабр ингилабындан вә В. И. Ленинин һәјат вә фәалијјәтиндән бөһс едән 14 саатлыг материал верилмишдир. Синифдә В. И. Ленин вә Октјабр ингилабына аид кушә тәшкил етмишәм. Һәмин кушәдә Бөјүк Октјабр ингилабына вә В. И. Ленинин һәјаты вә ингилаби фәалијјәтинә аид китабларла јанашы,

ајры-ајры дөврләри әкс етдирә раглы фотошәкилләр, открытки, альбомлар сахлајырам вә јерәдикчә онлардан истифадә етәм.

II синфин аяа дили дәрслијиндә Бөјүк Октјабр социалист ингилабына аид ашагыдакы мәвзулар әришмишдир: «Совет һакимијјәти гурулана гәдәр кәндлиләр нечә шајырдылар?», «Совет һакимијјәти гурулана гәдәр фәһләләр нечә шајырдылар?», «Октјабр үзгирди» (З. Хәлил), «Шанлы Октјабр» (М. Сејидзадә) вә с. Бу мәвзуларда изаһлы гираәти заманы Бөјүк Октјабр ингилабындан әввал фәһләләр кәндлиләрни чох чәтти доландыры, өз ушаглары үчүн чөрәк тәһмалары, онларын палтар вә һәсрәт гәлмалары, гаравлыг вә түбәтлӣ дахмаларда јашамаг балача ушагларын бүтүн күрәк кәндлиләрин евиндә, фабрик вә заводларда ишләмәләри, о заман кәндлиләрдә јалпыз варлыларын кәндлиләрин охумалары һаггында рафлы данышмагла, Октјабр ингилабындан сонра ушагларын аша хошбәхт һәјат сүрмәләри үчүн кәндлиләрин, ушаг багчасынын, кәндлиләрин, пионерларын, пионерларын, китабханаларын, јәһәз кәндлиләрин динчәлмәләри үчүн пионер дүшәркәләринин олмасын гында нүмунәләр көстәрмәк вә һат верирәм. «Шанлы — Октјабр»

...кечәркөн шакирдләрнн диг-
...шаагыдакы ифадэләрә чәлб
...«Зәфәрләрнн кәлмәз саја»,
...вердин бу дүнјаја», «Лени
...кәтирднн сән јурдумуза»
...Шакирдләрә изаһ едирәм ки,
...ајынын 7-си Совет халгынын
...бајрамдыр. Чүнки һәмнн
...Бөјүк Октјабр социалист инги-
...галиб кәлмиш вә Совет дәвлә-
...радылмышдыр. Һазырда шән
...әдрүзлү ушагларын һәр ил
...Бөјүк Октјабр ингилабы-
...кәтөнүмүнү бајрам едиб нүма-
...чыхмаларыны изаһ етмәклә
...Вәтәнә мәһәббәт тәрбијәси
...адырам.

...Һәјәт, үмүмләшдиричи дәрси
...шакирдләрән ашагыдакы
...чаваб алырам:

— Бөјүк Октјабр социалист ин-
...и нә вахт галиб кәлди?

— Совет һакимијјәти гурулмаз-
...әл фәһләләр нечә јашајыр-
...?

— Олар күндә нечә саат ишлә-
...?

— Фәһлә вә кәндиләр нә үчүн
...адырдылар?

— Фәһләләр јакшы јашамаг үчүн
...?

— Совет һакимијјәти гуруландан
...фәһләләр нечә јашадылар?

— Совет һакимијјәти гуруландан
...кәндиләр нечә јашадылар?

— Совет һакимијјәти гурулмаз-
...әл мәктәпләрдә кимләр оху-
...?

— Совет һакимијјәти гуруландан
...мәктәпләрдә кимләр оху-
... вә с.

Бөјүк Октјабр ингилабынын гә-
...алмасы В. И. Ленинни ады
...бағлыдыр.

...Һәфинн ана дилн дәрелијјәндә
...В. И. Ленинни һәјәт вә фәалијјә-
...бәһс едән мөвзулар әса-
...шакирдләрнн В. И. Ленинни
...ингилабн фәалијјәти нүму-
...тәрбијә етмәк бизим гар-
...да дуран шәрәфли бир вә-
...В. И. Ленинни һәјәти кәңч-
...үчүн мисилсиз тәрбијә мәктә-
...Л. И. Брежнев јолдаш
...тифаг мұәллимләр гурул-
...демишдир: «Гој оғлан вә

гызларымызда бүтүн һәјәтлары
боју Ленин вәсијјәтләринә әмәл
етмәк арзусу даһа да мөһкәмлә-
син. Гој бу арзу бүтүн кәңчләри-
мизин дәрин мә'нәви тәләбатына
чәвилсин». Һазырда В. И. Ленин
образы, онун ингилабн фәалијјәти
ән парлаг ингилабчы коммунист
нүмунәси олараг галыр.

«Володја Улјанов» мөвзусуну
кечәркән онун анадан олдуғу јер,
орада инсанларын һәјәти, Лени-
нин атасынын да јохсул олмасы,
јашадығы гурулуша нифрәт бәс-
ләмәси, бүтүн вахтыны вә гүввәси-
ни кәндли балалары үчүн мәктәб-
ләрин ачылмасына вә дәрс демәјә
сәрф етмәси һаггында шакирдләр-
рә мә'лумат верирәм. Ленинни сон
дәрәчә мөһрибан олмасындан даны-
шыр, ону јолдашларына көмәк
едән, ишкүзар, тәмкинли, ағыллы,
диггәтли, сәлигәли, интизамлы,
әмәји чох севән, инсанларын гәј-
ғысына галан, өз чаныны Вәтәнин
азадлығы үчүн гурбан вермәјә һа-
зыр олан, мөһкәм ирадәли, доғру-
чул, исте'дадлы бир шәхсијјәт вә
Совет дәвләтинин бөјүк рәһбәри
кимн шакирдләрнн тәфәккүрүндә
чанландырмаға чалышырам.

«Әзиз бабамыз» адлы шә'ри ке-
чәркән В. И. Ленинни рәһбәрлији
нәтичәсиндә өлкәмизин азадлығы
чыхарылмасындан, ушаглар үчүн
мәктәб вә бағчаларын ачылмасын-
дан, Ленинни һәмннә гәмбимиздә
јашамасындан вә вәсијјәтләриндән
данышмаг олар.

«Графини ким сындырды?» мөв-
зусуну кечән заман В. И. Лени-
нин аиләсинә аид шәкли көстәр-
мәклә һекајәнин изаһлы гираәти-
ни тәшкил едирәм. Һекајәдә олан
чәтин сөзләри, ифадәләри (на-
динчлик, дачәл, доғручул, һәгигә-
ти севән, јаланы бојнуна алан,
«Һычгыра-Һычгыра деги:—Графини
мән сындырмышам» вә с.) ајдын-
лашдырырам. Бу дәрсдә В. И. Ле-
нинни көзәл сифәтләри вә өз нөгсә-
ныны нечә дүзәлтмәси илә шакирд-

лэри таныш етмэкдэ, онларда дог-
ручулуг ва һәгигәти демәји тәрбија
едирәм.

«Бәхшиш» һекајәсини кечәркән
Совет һакимијјәти гурулдугдан
сонра да В. И. Лениның ишини
чохлуғуна бахмајараг фәһлә вә
кәндлиләрә дә күндәлик гәјғи
көстәрилмәсиндән вә ушағларын
гәјғисына галмасындан әтрафлы
данышмағ олар. Һәмни дәрсдә
Н. К. Крупская, Гасым Исмајы-
лов вә В. И. Ленини Соколники-
дә јолкада иштиракы тәсвир олу-
нан шәкилләри көстәрирәм.

Дарси јекунлашдыраркән, аша-
ғыдакы суаллара җаваб алырам:

— Бәјүк Октјабр социалист ин-
гилабы нә вахт галиб кәлди?

— Азәрбајҗанда Совет һакимиј-
јәти нә вахт гурулмушдур?

— Азәрбајҗанын нүмајәндәләри
Москваја нә үчүн кетмишдиләр?

— Гасым Исмајылов алманы ки-
мин үчүн апармышды?

— В. И. Ленин алманы нә үчүн
ушағ евинә бағышлады?

— В. И. Ленин ушағларла нечә
шәнләнди? вә с.

«Мавзолејин јанында күлләр»
мөвзусуну кечәркән кириш мүса-
һибәси заманы шакирдләрдән мав-
золејин һарада олдуғуну, кимин
ону көрдүјүнү хәбәр алырам. Мәтни
охумаздан әввәл Ч. Әлибәјовун
«Баһар чичәкләри» һекајәсини шә-
кирдләр үчүн охујурам. Һекајәдә
балача Елдарын атасы илә Москва-
ја кедәркән апардығы баһар чичәк-
ләрини мавзолејин јанына гојма-
сындан бәһс олунар. Шакирдләрә
изаһ едирәм ки, дүнјанын һәр јерин-
дән кәлән адамлар мавзолеја кедир,
ораја чичәк дәстәләри гојурлар.
Бүтүн бунлар да В. И. Ленине

үмумхалг мәһәббәтинин олмасы-
ны көстәрир. Һәмни дәрсдә Гасым
мејдана, мавзолеја аид шәкиллә-
дән истифадә едирәм.

«Ленин интизамы вә әмәји»
себирди» мәтни илә әлағәдар Ле-
нин интизамлы олмасындан, рабба-
ишләрлә мәшғул олмасына бахма-
раг, ев ишләринә дә көмәк етмәк
дән данышырам. Һәмни дәр-
син изаһлы гираәти заманы шә-
кирдләрин диггәтини ашағыда-
кы җүмләләрә җәмләшдирәм:
«Ленин бүтүн бунлары көрә-
она көрә вахт тапырды ки, өз иш-
тыны тәшкил етмәји, ону дүни-
бөлмәји вә бир дәгигә белә ет-
мәмәји бачарырды. Владимир
Илич бир күн әввәл билирдә ки,
сабаһ саат нечәдә һансы иш ет-
рәчәкдир.

Ушағлар, Сиз дә өз ишини
планыны тутсаныз вә бу план
әмәл етсәниз, һәр иш вахтында
вә јахшы көрмәја мачал тапыр-
маһыз». Бурада онлара изаһ едирәм
ки, Ленин ишә өз вахтында ба-
лајырды. Әкәр буну етмәсә,
онун вахт бөлкүсү позуларды. Ле-
нин дәрсдә шакирдләрин һәр иш
вахтында көрмәси үчүн күн рә-
минни нечә тәшкил едилмәси
әһамијјәти һағгында данышырам.

Шакирдләрин Октјабр ингила-
на вә В. И. Ленини һәјат вә иш-
гилаби фәалијјәтинә һәср ет-
муш ашағыдакы филмләрә ба-
һарларыны тәшкил едирәм: «В. И. Ле-
нини ев музејиндә», «Ленин Окт-
јабрда», «Улјановлар аиләси»,
«Түфәнкли адам», «Ленин һағгы-
да сөз», «Ленини үч баһар»,
вә с.

Мәктәблиләрин Ленин нүсрә-
синдә тәрбија едилмәси саһәсини
апарылан ишләрин форма вә үс-
ләрины даим зәңкилләшдирәм.

ИНША ЖАЗЫЛАРЫН АПАРЫЛМАСЫ ТЭЧРҮБЭСИНДЭН

Н. КЭРИМОВА

Засмаз рајону, Худат 3 нөмрәли сәккизиллик мәктәбинин мұәллимн

Иттидан синифләрде ана дили тәдрисиндән башлыча мәгсәд ша-
һарда I синифдән өз фикирләри-
ишфаһи вә жазылы шәкилдә мәз-
һар, рабитәли, дүзкүн, әјдын ифа-
һар вәрдншләрнн ашыламаг-
һаратдир. Тәсәдүфи дејилдир
һардан синифләринн ана дили
һарамында нитг инкишафы мұһүм
һарәсә һесаб олуноу. Бу принси-
һарата кечрилмәси үчүн Азәр-
һариндән, гираәтдән бүтүн
һарарын тәдриси просесиндә, ди-
һарларын тәдрисиндә, һәмчинн
һарднхарнч тәдбирләрде кеннш
һарлар вардыр. һәр һансы тәлим
һарамында анализ вә синтез,
һардырма вә тәсннф етмә, ту-
һарма вә мұгајисә етмә, өз фик-
һар доғрулуғуну дәлилләрлә сү-
һар етмә, әгли нәтичәлә кәлмә вә с.
һар тәфәккүр пријомларындан
һарәз дикәр дәрәчәдә истифадә
һар. Бүтүн булар шакирдләрин
һар фәалијјәтнн фәаллашдырыр,
һар дүшүнмәлә, өз сөзүшү демә-
һар бир сөзлә, мүстәгил, јарадычы
һар әмәјинә һазырлајыр. Белә
һар инкишаф јолу кечән шакирд
һар тәлим әмәјиндә, сонралар
һарда да чәтинликләри арадан
һарәлә билнр.

Һәр шакирдләрин нитгиннн инки-
һар бу бахымдан јанашырам.
һар инкишафынын ән јүксәк мәр-
һар шакирдләрин мүстәгил инша
һар һәтмәләридир.

Һәтмәдүр ки, иттидан синифләр-
һарлар өјрәднчн характер да-
һар. Бу, мұәллимдән сәбирлә,
һар инш апармағы, һәр бир ша-
һар фәрди јанашмагла инша јаз-
һар снрләринн өјрәтмәјн тәләб
һар.

Иттидан синифләрде инша јазы-
һар охунмуш мәтн үзрә иншдән баш-
һар. Мәтнн мәзмунунун мұәјјән
һар үзрә мұфәссәл, јығчам вә ја
һар әләвәләрлә һағыл еднлмәси
һарларн јарадычылыға алыш-
һар, шифаһи нитгн инкишаф

етдирнр. Белә шифаһи јазылар ја-
зылы иншалар үчүн мөһкәм бүнөв-
рә јарадыр. Ушаглар охулуғлары
мәтн үзрә иншаны асанлығла јазыр-
лар. Бунунла белә, мән охунмуш
мәтн үзрә иншаны һәлә әснл ма'на-
сында инша дејил, ифадә илә инша
арасында тәбнн бир кечнд һесаб
еднрәм. Чалышырам ки, ушаглары
даһа мүстәгил, јарадычы фәалијјәтә
чәлб еднм. Бу мәгсәдлә I синифдән
с'тибарән шакирдләрә шәкил үзрә,
екскурсија вә мұшаһидәләр әсасын-
да иншалар јазмағы өјрәднр, нәһа-
јәт өз һәјәт тәчрүбәләри һағында
тәсвнр вә мұһакимә элементләри
олан иншалар јазмаға чалышдыры-
рам.

Шәкил үзрә инша кичик јашлы
ушаглар үчүн даһа асан олдуғундан
пәғли характерли иншанын бу нө-
вүндән тез-тез истифадә еднрәм: мә-
сәлән, II синиф шакирдләринә өјрә-
днчн инша јаздырмағ мәгсәдн илә
«Лаләнн ад күнү» мөвзусу үзрә
бир нечә шәкил нұмајнш етдирнрәм.
Бирннчн шәкилдә Лаләнн јолдаш-
лары столун кәнарында отурмуш-
лар, столда мұхтәлиф шәјләр—меј-
вә, шам, торт вә с. гојулмушдур.
Икннчн шәкилдә нсә Лаләнн даһа
үч јолдашы гапы ағзында дурмуш-
дур (әлләрнндә мұхтәлиф һәднјә вә
чнчәк дәстәси), ана онлары гаршы-
лајыр (отаға дә'ват еднр) вә с.

Шакирдләрә әввәлчә шәкилләрә
днғәтлә бахмағы, онларын үмумн
мәзмунуну тә'јнн етмәјн тапшыры-
рам. Сонра нсә онларын ма'луматы-
нын системләшднрилмәси үчүн аша-
ғыдакы гајдада көмәкчн суаллар ве-
рнрам:

— Ушаглар нә үчүн топлашмыш-
лар?

— Ушаглар Лаләнн ад күнүнү
гејд етмәлә топлашмышлар.

— Столуң үстүндә нә көрүрсүнүз?

— Столуң үстүндә алма, торт,
шам көрүрүк.

— Сонра кнмләр кәлдн?

—Сонра Казым, Елшад və Мəһинн дә кəлди.

—Онларын əллəриндəки нəдир?

—Чичək дəстəси вə башгə һəдиј-јалардир.

—Сизчə, јазда дəстдə һансы чичəkлэр ола билэр?

—Чичək дəстиндə бəнəвшə, занбаг, новрузкүлү ола билэр.

—Лалə нə үчүн севинир?

—Чүнки достларынын кəтирдиклəри чичəkлэр онун хошуна кəлмишдир. Достлары илə бирликдə шəнлənəчəји үчүн дə севинирди.

Бундан сонра бə'зи јазылышы чəтин сөzləрин (һəдијјə, гəрəп-фил, занбаг вə с.) орфографик тəһлидини апарырам. Нəһəјəт бир нечə шакирд шəкиллəрин мəзмунуну нағыл едир. Тəхминən ашагыдакы һекəјə алыныр: «Лалəнин ад күнүдүр. Јолдашлары ону тəбрик етмəјə кəлмишлэр. Столун үстүндə алма, торт, шам гојулмушдур. Казым, Елшад вə Мəһинн дə кəлди-лэр. Лалəнин аясы онлары отагə дəвəт етди. Онлар Лалəјə бəнəвшə, занбаг, новрузкүлүндən чичək дəстəси вə башгə һəдијјалэр кəтирмишдилэр. Лалə чох севинир. Ахы о, күл-чичəји чох севир, һəм дə бу күн јолдашлары илə јакшыма шəнлənəчəkдир».

Шакирдлэр плэи əсасында јазырлар. Ишин бу гəјдада мəзмунлу, системли тəшкили шакирдлəрин нитгини инкишəф етдирир, онларын лүғəт еһтијатыны зəнкинлəшдирир.

Ибтидан синиф шакирдлəри тəби-əт һадисəлəри үзəриндə марагла, дигтəглə мұшəһидə апарыр, екскурсијалардан алдыглары тəэсүраты сəрбəст нағыл едирлэр. Бу заман мүəллим алынмыш мəлүматы үмүмилəшдириб системлəшдирмək үчүн кəмəкчи суаллар верəрək бир нөв онлары кəлəчək нишə јазыја һазырлаја билэр.

III синифдə јазда мешəјə екскурсијадан мəлүм олду ки, ушаглар көрдүклəрини даныша билирлэр, лəкин онларын данышыгларындакы ардычылыг, үмүмилəшдирмə, системлилик јазыларында позулур. Одур ки, шакирдлəрлə бирликдə һекəјə үчүн план тəртиб едирəм. Һəмин план əсасында бир нечə шəкирд

нағыл данышыр. Сонра јазылышы чəтин сөzləрин (палыд, фысдыг, ағач, көвдə, тəбиəт вə с.) јазылышы илə дејилиши арасындакы фəрги (палыд-палыт, фысдыг-фысдыг, ағач-ағач, көвдə-көјдə, тəбиəт-тəбиəт вə с.) шакирдлəрə изəһ едир. Һекəјəјə башлыг вермəји тəһлил едирəм. Онлар «Јазда мешə», «Мешəјə екскурсија», «Мешəдə» сөз-лыгларыны сечирлэр. Сонра ыдакы план үзрə иншаны едирлэр: а) Мешəјə екскурсија; б) Мешə ағачлары; в) Кол биткилэр; г) Јаз чичəkлəри вə с.

Шакирдлəрин јарадычылыг тəһлилјəтини, шифаһи нитгини инкишəф етдирмək, дүнјакөрүшүнү зəнкинлəшдирмək мəгсəди илə III синифдə иншə вə мұсəһибəлəрин («Эсəл-сан олмаг нə демəкдир?», «Јолдашлыг вə достлуг һаггында», «Ја-бајчан рəссамларынын пəјызə илə јазə анд чəkдиклəри шəкиллəр бахыш вə мұсəһибə», «Доғма Азəрбајчан») һарəсинə бир саат мəшғул ајрылмышдыр. «Доғма Азəрбајжан» мөвзусунда кечирилəчək шифаһи нишə үчүн «Бəрəkəтли тəп-пəг» («Ишыг» нəшријаты, Ба-кы-1975) бəдин-рəнкли фотоальбумда доғма дијарымызə анд мəшғул матларла јанашы габагчыл эмəkчилəринин, мəшһур Сосис-Эмəји Гəһрəмаилларынын, рəспуб-камызын ири сəнајə шəһэрлəрини ораларда чалышан эмəkчилəрини илə етдирən марагла тəшəкиллэр дə верилмишдир. Мүəллим бу мөвзуну там əһəтə ет-түрүп үчүн һəлə дəрси планлашдырар тəхминən белə план тəртиб ет-түр-лэр: а) Азəрбајчанын тəбиəти; б) Ири шəһэрлəримиз; в) Мешə вə ругларымызда јашајан һејван-гушлар, онларын хејри; г) Рəспуб-ликəмекшлəринин эмəји; д) Рəспуб-ликамызын инкишəф етмиш сəнајə шəһэрлəри; е) Зəһмəткəш-рини истирəһəтинин тəшкили вə с.

Бу мөвзунун тəдриси зəнкин мұвафиг кинофилмə бахыш дə шакирдлəрин јарадычы тəфəккуринкишəф етдирир.

Ибтидан синифләрдә ишшәләрин грамматика, истәрсә дә ги-
ләрләриндә) дүзкүн тәшкили

јухары синифләрдә гаршыја чыха-
чаг чәттиликләрин арадан галды-
рылмасына мүнүм тә'сир көстәрир.

ЈЕРЛИ ДИАЛЕКТ ШӘРАИТИНДӘ ОРФОГРАФИЈА ТӘ'ЛИМИНИН БӘЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Ш. ГАРАЛОВ

Азәрбајҹан ССР, Дманиси гәсәбә орта мәктәбинин директору

Ибтидан синиф шакирдләринин
языларында орфографик сәһвләрин
иермәси мүнхәлиф сәбәбләр
аралы кәлир. Нәмин сәбәб-
ләри бири јерли диалектин тә'си-
ри биләсиз биләвәсизә орфоепија
дәһәлидир. Бу бахымдан акаде-
мик Шәрбаный ашағыдакы фикри
хүсусилә чәлб едир: «Орфо-
график мәсәләни һәлл етмәк үчүн
орфоепија мәсәләсини һәлл
етмәк ләзими».

Ибтидан шакирд јерли диалект-
ләрдә чох данышарса, өз јазы-
ларында бир о гәдәр орфографик
сәһвләр јол верәчәкдир. Шакирд
языларында диалектизмләрин баш-
лағы сәбәбләри мүнхәлифдир.

Биринчи таманлар јерли диалект шә-
раитиндә орфографик сәһвләр үзә-
риндә ишин тәшкили мәсәләсинә
ишәсиз мәғаләләр һәср олунмуш-
тур. Диалект вә шивәләрин мүнхә-
лифләри нәмин көстәриш вә тәклиф-
ләри јердә ејни шәкилдә тәтбиғ
еткән вермир. Нәр бир шивә
ләри өзүнә мәхсус орфогра-
фик сәһвләр доғурур.

Биринчи мәғаләдә биз анчаг Борчалы
шәраитиндә ибтидан си-
ниф шакирдләринин јазыларында баш-
лағы орфографик сәһвләр, онларын
аралы вә арадан галдырылмасы
аралыдан бәһс етмәјә чалышача-
мыз.

Биринчи групуна дахил олаң Борча-
лы диалектин өз мәишәти е'тибарилә
диалектинә чох јахындыр, ла-
кин әлһәс чәһәтдән ондан фәрqli
ләри мәликидир.

Биринчи синифләрдән фәрqli ола-
н иккинчи синиф шакирдләринин

јазыларында диалектизмләр өзүнү
даһа чох көстәрир. Чүнки мәктәбә
јеничә гәдәм гојан ушағлар өз ата-
аналарындан өјрәндикләри бу вә ја
дикәр сөзләри онларын тәләффүз
етдикләри кими јерли диалектлә
тәләффүз едирләр. Бу чүр тәләффүз
һәлә әдәби тәләффүзә јијәләнмәјән
шакирдләрин јазыларында өзүнә
јер тутур.

Ибтидан синиф шакирдләринин
јазыда бурахдығлары диалектизм-
ләри арадан галдырмағ үчүн мүнә-
лимни үзәринә чох бөјүк мәс'улиј-
јәт дүшүр. Диалект шәраитиндә
орфографик сәһвләрә гаршы дүзкүн
вә мүнәффәғијәтлә мүнәризә апар-
мағ үчүн мүнәлим ашағыдакылары
билмәлидир:

а) диалектолокијанын әсәс мәсә-
ләси һағгында үмуми мә'луматә ма-
лик олмалыдыр (диалектин мејдана
кәлмәси, онун әдәби диллә алағәси,
диалектизмләрин давамлылығы вә
диллә онун нечә дәјишмәси вә и. а.);

б) Азәрбајҹан дилиндә әсәс диа-
лект һадисәләр вә онларын диллә
чох ишләнмәси;

в) јашадығы вә јахуд мәктәбин
аһатә етдијн әразинин шивәси, онун
грамматик вә фонетик гурулушу,
онун әдәби дилин грамматик вә фо-
нетик групуна јахынлығы.

Мүнхәлиф диалект шәраитиндә
орфографик сәһвләрин гаршысыны
алмағ үчүн бир чох мүнәлим вә ме-
тодист әсәс шәрти шакирдләрдә
әдәби тәләффүзә јијәләнмәк, диа-
лектлә алағәдәр орфографик сәһв-
ләрин гисмән гаршысыны алмағ
үчүн башлыча шәртдир. Ләкин мак-
тәбә гәдәм гојмуш, там јерли диа-

лектла данышан аиләдән чыхмыш көрпә ушаглара буну бирдән-бирә мәнимсәтмәк нә дәрәчәдә мүмкүндүр? Бу чүр вәрдишини чәтинлијини бир дә бунула сүбүт етмәк олар ки, нәинки ибтидан синиф шакирдләри, һәтта мәктәб шакирдләри дә кифајәт гәдәр јерли диалектләрдән истифада едирләр. Бу да онларын әдәби тәләффүз гәјдаларына там јијәләнә билмәмәләри илә изаһ олу-нур.

Ибтидан синифләрдә орфографик диалектизмләрин гаршысыны алмаг үчүн, һәр шәјдән әввәл, ибтидан синиф мүәллимләри шакирдләрин сәһа бурахачаглары күмән едилән јерли диалектлә әләгәдәр сөзләрин тәдричи һесабыны апармалы, јери кәлдикчә шакирдләрин диалектләринә ирад тутмалы вә буна аид хүсуси чәдвәмләрдән истифада етмәлидир. Мүәллим шакирдләрин данышығына ирад тутуркән бир гәдәр еһтијатла һәрәкәт етмәлидир. Ирад онун нитгини дүзәлтмәк мәнәфејинә хидмәт етмәлидир.

Апардығымыз мүшаһидәләр вә тәчрүбәләр нәтијәсиндә мүәјјән етдик ки, шакирдләр ифада вә нышада имла јазыларына нисбәтән даһа чох јерли шивә сәһвләринә јол верирләр. Һәм дә шакирдләрин әксәријјәти дәрсликдән верилмиш материалы изаһ етдикдә әдәби тәләффүз гәјдаларына даһа чох риәјәт едир. Бу да, көрүнүр, шакирдләрин һазыр материалы охујуб әзбәрләмәләриндән ирәли кәлир. Имла јазыларда исә шакирдләр мүәллимин нитгинә әсасланыр, бу вә ја дикәр сөзләрин јазылышында јерли диалект сәһвләринә аз јол верирләр.

Газах диалектинин Борчалы шивәси шәраитиндә ибтидан синиф шакирдләринин јазыда бурахдыглары орфографик сәһвләр, башлыча олараг, белә мүәјјән едилмишидир:

1) «ч» самитинин «ж» самити илә әвәзләnmәси—кәдәжәм, кәләжәм...

2) «б» самитинин «ф» самити илә әвәз олуnmасы—алыфды, көрүфдү...

3) «ы» вә «и» самитинин «е» самити илә әвәз олуnmасы,—јазер, кәзер...

4) «ү» саитинин «ә» саити илә әвәз олуnmасы—сүзәр, дөзәр, дүзәр...

5) «у» саитинин «о» саити илә әвәз олуnmасы—дурор, отурор...

6) сәсдүшмә һадисәси илә сәһләр бурахылан орфографик сәһвләр—сәд (сәјүд), төх (тојуг), дәр јир...

7) «я» самитинин «ј» самити илә әвәз олуnmасы—бүнејрә, Нөјрә...

8) сөз сонунда «г» самитинин «х» самити илә әвәз олуnmасы—охумах, агламах, башламах...

9) «к» самитинин јарым «ј» самитинә кечмәси—әләј, көмәј...

10) «б» самитинин «в» самити илә әвәз олуnmасы—бава, бүвү, ара...

Бунула да мүәјјән етмәк олуналар диалектизмләр шакирд јазыларында хүсуси јер тутур вә онлар дә һәммин сәһвләр хүсуси һәсәлама тәләб едир. Бунун үчүн диалект сәһвләри диггәтлә јолланар ону һесаба алмаг вә бу чүр сәһвләрә гаршы чидди мүбаризә әдәби тәләб олуnur. Һәм дә диалектләри анализ етмәдән, онун башлыча сәбәбләрини мүәјјәнләшдирмәдән сәдәчә һесаб апармаг мүмкүн чох шәј верә биләр. Бунун үчүн сәһа алынмыш диалектизмләр јазыларда планлаујуун вә ефектләр апармаг лазимдыр. Мүәллим диалектизмин шакирдләрин нитгинә нечә дахил олдуғуну вә буну гәјдалдырмағын јолуну мүәјјәнләшдирмәлидир.

Шакирд јазыларында јерли диалектизмләр бир нечә сәбәбдән ирәли верир. Бу сәбәбләр тәхминән ағдагылардан ибарәт ола биләр:

1) шакирдин нитгинин тәхминән алынмасы, там јерли диалектләри алынмасы;

2) шакирди әһатә едән јерли диалектлә данышмасы;

3) мүәллимин өзүнүн јерли диалектлә данышмасы вә јазмасы;

4) мүәллимин диалект тәләффуз илә әдәби тәләффүзү мүгајисәләшдирмәдә өјрәтмәмәси;

5) мүәллимин диггәт просәдә шивә хүсусијјәтләри илә тәләффуз етмәси;

6) мәктәбдә мүәллимләр тәрәбия дән ваһид әдәби тәләффүзә риәјәт едилмәмәси;

7) мүәллимин һәммин диалектләри хүсусијјәтләрини јахшы билмәмәси вә с.

Бу чүр сәһвләре гаршы гәти мү-
апармадан шакирдләре са-
язы вәрдиши ашыламаг
дежилдир.

Диалектлә әлагәдар орфогра-
сәһвләрин арадан галдырылма-
үчүн мүхтәлиф јоллардан исти-
етмәк мүмкүндүр:

1. **Язы ишләринин дүзкүн тәши-**
орфографик сәһвләрин арадан
алымасында ән башлыча при-
апармадан биридик. Мүшаһидәләр
ки, бә'зи мүәллимләр јазы
башдансовду тәсһиһ едир,
сәһвләрин сәһвләринин үстүндән
дүзәлтмәмиш бурахырлар.
олдугда, шакирд һәмин сөзү
јаздыгыны зәни едир вә һә-
елә јазыр. К. Д. Ушински
тәсһиһә ирад тутараг гејд
«Тәсһиһсиз галаң вә ја ша-
изаһ едилмәјән вә онларын
сәһвләри сәһвләр дүзкүн ол-
јазынын көк салмасына сәбәб
(К. Д. Ушински. Сечилмиш
әсәрләри, Азәрнәшр, 1953,
126).

2. **Сәһвләрин синифдә тәһлили** дә
гаршысыны алмаг үчүн ән
үсуллардан биридик. Ла-
кәтәбләрин әксәријјәтиндә бу
тәдбирдән аз истифада олур.
Сәһвләрин синифдә тәһлили
ләрәрин јарадычы фәалијјәти-
ашишафына сәбәб олур, онлар-
вә ја дикәр проблемә анд мү-
јүрүтмәк бачарыгы ашыла-
ларын тәфәккүрүнүн инки-
тә'мин едир вә мүасир дәр-
тәләбләрдән бири олан
ситуасија јаратмаг
ерир.

Мәсәлән «кәләчәјәм» сөзүнү «кә-
», «нурур» сөзүнү «вурор»
јаздыгда мүәллим ону ја-
асына чагырыб «кәләжәм»
көк вә шәкилчијә ајыртды-
«кәл» көкүнү, «әжәм» шәкилчи-
күјјәнләшдирмәлидик. Сон-
аллим фе'лин кәләчәк заман
«качагам» «качәјәм», (ја-
јачәјәм) олдуғуну сөјләјир
сәһвини дүзәлдир. Бу
да шакирд «ж» самитинин
диалектин тә'сири нәтичәсин-
шәкилчијә гошулдуғуну
ләшдирир. Беләликлә, бу-

рахдыгы сәһви шүүрлу дәрк едир.

«Вурор» сөзүнүн тәһлилиндә мү-
әллим һәмин сөзүн көкүнүн «вур»
олдуғуну мүәјјәнләшдириб, -ыр,
-ир, -ур, -үр шәкилчи гәбул етмәк-
лә индики заманда ишләндијини,
-ор, -әр, (-јор, -јер) шәкилчиләрин
исә анчаг јерли диалектин нәти-
чәсиндә дилимизә дахил олду-
ғуну изаһ етмәклә вә буна анд
чалышмалар апармагла һәмин
характерик орфографик сәһвин
арадан галдырылмасы үчүн шә-
рант јаратмалы олур.

Бу чүр әкс-әләгә үсулу вә мүга-
јисә пријомлары бир тәрәфдән ша-
кирдләрин әдәби тәләффүз вәр-
дишләрини инкишаф етдирир, ди-
кәр тәрәфдән онларда орфографија
тә'лиминә мараг ојадыр вә савад-
лы јазмаларына имкан јарадыр.

3. **Язы ишиндәки орфографик**
диалектик сәһвләри дүзкүн һесаба
алмаг. Мүшаһидәләр вә јохлама-
лар заманы мүәјјән етдик ки, ша-
кирд јазыларында бурахылмыш
орфографик сәһвләрин бөјүк бир
гисминин диалект орфографик
сәһвләр тәшјил едир. Бу чүр сәһв-
ләре гаршы гәти мүбаризә исә
хүсуси учотун апарылмасыны тә-
ләб едир. Диалект орфографик
сәһвләрин учоту сәһв јазылмыш
бу вә ја дикәр сөзләрин садәчә
көчүрүлмәси илә мәһдудлашмама-
лыдыр. Характерик диалектик ор-
фографик сәһвләр сечилмәли вә
тәсһиф едилмәлидик. Рајонун га-
багчыл мүәллимләриндән З. Бај-
рамов, К. Мәммәдова, Ф. Нуријева
характерик диалектик орфографик
сәһвләрин учотуну дәфтердә хүсуси
чәдвәлдә апарырлар. Она көрә
да шакирдләрин савадлы јазма-
ларына наил олурлар.

4. **Орфографик диалектизмләре**
анд чәдвәлләр вә диаграмларын
тәтбиғи дә бу сәһвләрин арадан
галдырылмасы үчүн башлыча тәд-
бирләрдән биридик. Әлбәтте, бу
чүр чәдвәл вә диаграмлар һазыр
шәкилдә верилмир. Буну јерли
диалект вә шакирдләрин јазыла-

рында ашкар олан характеристик сәһвләр әсасында мұәллим өзү мұнасиб шәкилдә тәртиб едә би-

ләр. Белә чәдвәлләр тәхмин ашағыдакы шәкилдә тәртиб едур:

Белә дәјирсиниз	Белә җазмалысыныз
кәдәнам кәләрди бәжым кәлифди көрүшәҗәди баханахсан җаныҗы өртүф сәхдү отдугу җер	кәдәҗәҗәм бәжым кәлирди кәлибдир көрүшәчәк иди бахачаҗсан җаныҗы өртүб сәхдүдур отурдугу җер

Бу чүр чәдвәлләри мұхтәлиф шәкилдә тәртиб едиб синфин көр-кәмли җериндән асмаҗ олар. Јахшы олар ки, диалектлә әлағадар орфограмлар көзә тез чарпмаҗ үчүн ғырмызы рәнклә җазылсын. Шакирдләр чәдвәлдәки һәмни сөzlәри әҗани шәкилдә көрүб, онлары бир-бири илә тутушдурсун, нитг-ләриндәки вә җазыларындакы сәһвләри баша дүшүб ону кәләчәкдә тәкрар етмәмәҗә чалышсын.

5. Орфографик диалектизмләре анд карточкалардан истифада етмәк дә һәмни сәһвләре җаршы мұ-

баризә үчүн башлыча үсуллаш биридир. Бу чүр карточкалары мұәллим өзү тәртиб етмәк. Мұәллим шакирдләрин саҗы әдәр карточка һазырламалы вә әдәр үзәриндә шакирдләрин җазыла рахдыҗлары характеристик орфографик диалектизмләрдән ибарәт о тәбилдән олан сөzlәри, сәһвә рахылачаҗы күман едилән орфографлары җеринә нөгтәләр тәҗмаҗла карточкаҗа җазыр, һәмни җерн долдурмаҗы шакирдләре тапшырыр. Бу чүр тапшырыҗлар әдәр әҗҗән изаһатдан сонра вериләр.

Карточка № 1

Ба . . . ы го . . . а вә с.

Карточка № 2

кәдә . . . . . әк
кәлә . . . . . әк
күлә . . . . . әк

Бу чүр карточкалар үзәриндә апарылан иш бир тәрәфдән шакирдләрин мараҗыны артырыр, диңкәр тәрәфдән исә, орфографик сәһвләр үзәриндә мүстәҗил иши тәшҗил едир. Шакирд мүстәҗил сурәтдә дүшүнүр вә нәтичә чыҗарыр. Белә карточкалары мұәллимин бачарыҗындан асылы олараҗ мұхтәлиф шәкилдә тәртиб етмәк олар.

6. Мұәллимин нитгинин тәмизлиҗи вә әдәби нитгә дүзкүн риаҗәт етмәси дә орфографика тәлиминдә башлыча шәртдир. Она көрә ки, шакирдләр бүтүн һәрәкәтләри илә

мұәллима охшамаҗа чалышыр, чүмлөдән мұәллим киши данышмаҗа, сөzlәри о чүр тәләффүз етмәчән атырлар. Демәли, мұәллим һәр шәјдән әвәл, җерли диалект дән узаҗлашмалы вә әдәби нитгә җахынлашмалыдыр.

7. Мәктәбдә ваһид орфографик вә нитг режиминин көзләниш зәруридир.

Мәктәбдә һамынын нитгин орфографик тәләбләре чаваб вермәк, тәртиб олунмуш дивар гәзети, сәһвә кушәси, плакатлар, чәдвәл вә орфограмлар, үмүмиҗәтлә, бүтүн җазылар савадлы вә орфографик

ни таләби әсасында јазылмалы.

Орфографик диалектизмларин таләбисини алаң тәдбирләр чохла. Мәталәнин һәмми онларын таләбисини изаһ етмәјә имкан вермәк үчүн биз анчаг әсасларын кифәјәтләндик.

Орфографик диалектизмләре гаршы мубаризә бир күнлүк, һәтта бир иллик иш олмәјыб тәлимни бүтүн мәрһәләләриндә, һәр бир анында кәркин әмәк тәләб едән бүтөв бир системә чеврилмәлидир.

ЭККУРСИЈА ПРОСЕСИНДӘ І СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНДӘ МУШАҲИДӘЧИЛИЈИН ИНКИШАФЫ ПРИЈОМЛАРЫ

М. ЈАРМОЛОВИЧ

педагожи елмләр намизәди

БССР МН ЕТПИ-нин баш елми ишчиси

Сәһет педагогикасы тәлимә дүзәтмәләре мұәллимин рәһбәрлијини тәдбирләп кечирилән идрак просесини бахыр. Дәркетмә чисим әдәбәтләрин һисси гаврајышы әдәбәтләр вә буна шакирдләр арасында мұһитни керчәкликләрини мушаһидә етмәләри илә даһа әдәбәтләр олуңур, лакин мәктәб тәрәфиндән алынған фактлар әдәбәтләр ки, шакирдләр мәгсәдләрини мушаһидә јолу илә әдәбәтләр мұстәгил (сәрбәст) јиһәтлә билмирләр. Маһз буна кәрә әдәбәтләрин гаршысында ушаглар мушаһидәјә өјрәтмәк, фәалијәтлә мұтәлиф нөвләриндә бу баһијә инкишаф етдирмәк вә тәкмилиләшдирмәк кими чох мәс'ул едәләр.

Мушаһидәнин инкишафы үчүн бәзә әдәбәтләрә малик олан ән сәмәһи вә кениш јайлымыш тәлим әдәбәтләриндән бири экскурсија әдәбәти. Анчаг бу ишдә мұваффақият тәләб едәләр мушаһидә просесини әдәбәтләр тәрәфиндән дәрјәли тәдбирләрини тәшкили илә мұјјән едәләр.

Шакирдләрин мушаһидәсинә дәрјәли рәһбәрлик дедикдә нә баша едәләр? Онун маһијәти нәдәдир? Мушаһидә просесинә рәһбәрлијин

маһијәти ашағыдакылардан ибарәтдир.

1. Ушагларә мушаһидәнин мәгсәдини ачмаг.

2. Нөвбәти мушаһидә илә әлағәдәр объект һаггында мә'лум биликләрдән истифада.

3. Мұәллим тәрәфиндән мушаһидәнин планынын тәртиби.

4. Мұшаһидә бачарығынын инкишафына көмәк едән, шакирдләрин мушаһидә объекти һаггында дәрин вә шұурлу билијини тәмин едән суалларын һазырланмасы.

5. Мұшаһидә олуңан объектә дәр биликләрин, һәмчинин мушаһидәнин методикасынын мөһкәмләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәсинә јөнәлмиш груп һалында вә фәрди тапшырыгларын мұјјәнләшдирилмәси.

6. Әлава, дегигләшдиричи суалларын сечилмәсинә мұәллимин чәлд бәләдләшмәси.

7. Умумиләшдиричи сөһбәт јолу илә мушаһидәнин јекунлашдырылмасы.

8. Мұшаһидә материалларына әсасән јохлајычы тапшырыгларын јеринә јетирилмәси вә һәрбариләрин һазырланмасы.

Экскурсија заманы шакирдләрин мушаһидә бачарығынын инкишаф

етдирилмәси үчүн мұәллимин он-ларла апардыгы ишләрин үсул вә пријомларыны тапмаг вәзифәсини гаршыда гојараг биз бу мәсәлә үз-рә мәктәпләрин тәчрүбәси илә мү-фәссәл таныш олдуг. Нәтичәдә екс-курсија просесиндә биринчи синиф шакирдләринин мұшаһидәсинә рәһ-бәрликдә бир сыра чатышмазлыг-лар ашкар олуиду. Буна мисал олараг ашағыдакылары көстәрә биләрик:

1. Мұшаһидә үчүн ајдын мәгсәд гојулмамасы.

2. Гаршыдакы мұшаһидә илә әләгәдар шакирдләрин марағынын лазымынча гүјмәтләндирилмәмәси, онларын фәрди хүсусијјәтләринин һесаба алынмамасы.

3. Мұшаһидә просесиндә фикри фәалијјәтин—мұшаһидә олуан объектләрин һәртәрәfli дәрк олу-масыны тә'мин едән мұгајисә, тәһ-лил, үмумиләшдирмәнин мұхталиф пријомларынын кифајәт гәдәр сти-муллашдырылмамасы.

4. Кичик мәктәблиләрин мүстә-гил мұшаһидәләрә аз чәлб олуна-сы вә ја тамам чәлб олунамасы.

5. Башга нөв тәдрис ишләриндә (тәсвири инчәсанәт, ријазијјат, әмәк вә с. дәрсләриндә) мұшаһидә-ләрин нәтичәләриндән зәиф истифа-дә олунамасы.

6. Шакирдләрин мұшаһидәләрин нәтичәләрини өз күндәликләриндә гејд етмәләринә мүнтәзәм нәзарә-тин олмамасы.

7. Тәдрис-тәрбијә ишиндә ша-кирдләрин мұшаһидә күндәлијинин материалларыннан аз истифадә олунамасы.

Бә'зи мұәллимләрин мұшаһидәјә рәһбәрлијн дүзкүн апармамалары-на ушаглар мұшаһидә олуан объектин планлы тәсвирина, форма-ларын, рәнкин, чисимләрин бөјүк-лүјүнүн тәһлилинә өјрәтмәмәләринә дә тәсадүф едилир. Бу чатышмаз-лыглар исә нәтичәдә шакирдләрин сәһв нәтичә вә үмумиләшдирмәлә-ринә сәбәб олуур.

Фикримизчә мұшаһидә просесинә рәһбәрлијин тәшкилиндә мұшаһидә-нин мәрһәләләринә ријәәт етмәк дә

зәруридир. Бу мәрһәләләр һаҗ-лардыр?

Бу һазырлыг мәрһәләси, мұша-дә просесинин өзү, мұшаһидә-јекунлашдырылмасы, мұшаһидә-нәтичәләринин һесаба алынма-сы вә гејд едилмәсиндән ибарәт-дир. Бу мәрһәләләрин һамысы сых та-шылыглы вәһдәт тәшкил ет-ишин һәр бир әввәлки мәрһәлә-нөвбәти мәрһәлә үчүн база јара-дыр. Һәр бир нөвбәти мәрһәлә исә әв-вәлки үзрә ишләрин баша чатыш-кыны чыхыш едир. Мәрһәләләр һәр бири үзәриндә дајанаг.

Мұшаһидә тәбии ки, һазыр-мәрһәләсиндән башлајыр вә бу мұшаһидә олуан объектин әввәк мұәјјәнләшдирмәк, һәмчинин әв-вәк һаҗғында биликләри ајдынлаш-тырмаг дахилдир. Белә ајдын олу-ушаглар верилән әшјаны онун тә-гајисәси вә фәргли чәһәтләри та-јахшы таныјыр вә о заман һәм-әшјанын мұшаһидәсинә мұраҗә-әтмәјә еһтијач олмајачаг. Бу һалларда мұшаһидә үчүн јенә об-јект, јени әшја вә һадисәләр кә-тәтмәк зәрурәти јараныр. Шакирд-мұшаһидәнин мәгсәдини ајдын е-дәгиг ифадә етмәк лазымдыр.

— «Бахаг, бизим мешәдә һаҗ-ијнәјарпаглы ағачлар битир?», — бу ағачлары нечә таныја билә-рин? Мәгсәдин бу чүр гојулмасын-дә исә мәшгул олмалары ушаглар ајдын олуур. Сонра ушаглар һа-јарпаглы ағачын гозасыны вә та-бығыны топламагы, јолка вә һа-ағачларынын будағыны кәс-тәп тапшырмаг олар. Бу, мұшаһидә-кедишиндә јеринә јетирилмәлә-риндир.

Нөвбәти мәрһәлә—мұшаһидә-просесинин өзүдүр. Бу, мұшаһидә-луан объектә ардычыл назәр сал-магы, онун тәсвирини вә баша дү-мәсини тәләб едән нисбәтән мұ-кәб вә узун сүрән просесдир. Мұ-шаһидәнин бу мәрһәләсиндә мұ-шаһидә гаврајыш, тәфәккүр вә та-гил мұштәрәк иштиракында е-тилидыр. Бу мәрһәләдә мұәллим вәзифәси ушагларә көрдүк-дүзкүн гејд етмәји өјрәтмәк и-барәтдир. Беләликлә, объект

Мүшәһидәсини ушагларла әввәлчә һазырланмыш план үзрә апарып бу јолла онлары мүстәгил һазырламаг лазымдыр. Мүшәһидәнин планы бир нечә чәһәтдән әләгәли мәһәләләргә бәрәтдир.

Әшјанын һиссәләринин тәфсирини һәзәрдән кечирилмәсини башлајан бүтөв гавранмасы.

Мүшәһидә олунан әшјанын һиссә вә деталларынын

Шакирдлар объектин ајрылан һиссәләринин тәсвирини вермәли, рәңкини, формасыны, бөјүк-кичиги мүүјјән етмәлидирләр.

Һиссә тәкчә чисимләрин һиссәләрини ајырмагла мәһдудлашдырмаг олмас, чалышмаг лазымдыр. Бүтүн һиссә үзвләриндән истифадә олунсун (көрмә, ешитмә, тухунма, һәрәкәт әзәләлә). Әшјаларын гавранылмасында һиссә үзвләриндән вә гәдә кениш истифадә олунурса, онлар хәссә вә аламәтләри һаггында һәзәр дә о гәдәр зәнкин

Бүтүн вә онун һиссәләринин арасындан вә тәсвириндән сонра Мүшәһидә олунан чисимләр, онлар һиссәләри арасындакы сәләһәтчә әләгәләри вә мүнасибәти мүүјјән едилмәли, сонра Мүшәһидәнин нәтичәләринин јекунлашдырылмасына башланмалы, һиссәләрин диггәти јени, әввәлләр олмајан аламәтләрин мөһүрләндирилмәсинә јөнәлдилмәли.

Мүшәһидәләрин јекунлашдырылмасына шакирдларын тапмача етмәси кими пријомдан да истифадә етмәк олар. Јахшы тапмачыларын мүүәлифини көстәрмәк, объектшүнаслыг вә әмәкдән сирә тәғвминә јазмаг мәсләһәтдир. Тапмачалардан әләвә аталар сөзү, һиссә вә дидактик ојулардан истифадә етмәк олар: «Ән диггәтли», «Ким вә ујдурма», «Ким даһа етмәлидир», «Көнч тәбиәт кәш-шәтчиләри», «Әлла јохлајыб», «Нә дәјишилиб», «Әсасы көр-көргән» вә с.

Мүшәһидәдә онун нәтичәләринин учоту вә гејд едилмәси зарури мәһәләдир. Ушаглара әшја вә һадисәләрин хусусијјәтләрини тез јада салмаг вә ејни дәрәчәдә тез унутмаг хасдыр. Мүшәһидә олунанын нәтичәләринин үмумиләшдирилмәси үчүн мүхтәлиф мөһкәмләндирмә формаларындан истифадә етмәк лазымдыр. Һәр шејдән әввәл, сөһбәт мүшәһидә олунанын јазылы вә шифаһи үмумиләшдирмә—һекајә, әсәр шәклиндә мүүјјән формаја салынмасындан кедә биләр. Әлбәт-тә, гаврајышын дәгиглијини мүүј-јән дәрәчәдә тәмин етмәсинә бах-мајараг, бу формалардан истифа-дә кифајәт дејилдир. Бунун үчүн шәклини чәкмәк, коллексија дү-зәлтмәк кими башга иш нөвләрин-дән дә истифадә олуна биләр. Мү-шәһидәнин нәтичәләринин гејд едилмәсиндә тәбиәт вә әмәк тәғви-минин апарылмасынын даһа бөјүк имканлары вар.

Мүүәллим шакирдларын мүшәһидәсинә рәһбәрлик просесиндә бү-түн бу шәрһ едилән мәһәләләрдән бачарыгла истифадә етмәлидир.

Ғабагчыл мүүәллимләр екскурси-ја просесиндә шакирдларын мүшә-һидәсинә мүнтәзәм рәһбәрлик ет-мәклә, мүшәһидәнин сәмәрәлилији-ни тәмин етмәјә имкан верән үсул-лардан там вә дүзкүн истифадәјә наил олурлар.

Мүшәһидә просесиндә рәһбәрли-јин нечә апарылмасыны көстәрмәк үчүн биринчи синиф шакирдләри илә «Ғыш» мөвзусуна даир кечи-рилмиш екскурсијаја нәзәр салаг. Екскурсијанын мәгсәди ғышын әлә-мәтләри һаггында шакирдларын мәлуматыны кенишләндирмәк вә дәгигләшдирмәк, һејванларын вә биткиләрин һәјаты илә танышлыг иди. Екскурсија мәгсәдәјөнәлмиш рәһбәрлија верилән, јухарыда да-нышылан бүтүн тәләбләри нәзәрә алаан хусуси план әсасында апарыл-ды. Ашағыдакы суаллар васитәси илә шакирдларын диггәти объектин заһири көрүнүшүнә јөнәлдилди:

Мүүәллим: — Сиз ғышын һансы аламәтләрини көрүрсүнүз?

Шакирд — Гар жагмышдыр, сојуг-лашмышдыр, күнөш зәиф нсидир, гышлајан гушлар учуб кәлмишләр.

М. — Ағачлар диггәтлә бахың. Онларын гыш көркәми пајыздакындан нә илә фәрглә-нир?

Ш. — Ағачлар пајыздакы көзәл кејимини итириб. Онлар чылпагдырлар. Онларын бу-даглары ағ, парлаг гарла өртүлүб. Ағачларын көвдәси-нин рәнки пајыздакына нис-бәтән тутгулашыб.

М. — Бүтүн ағачлармы гышда жарпагларыны төкүр? Жарпа-гыны төкмәјән ағачлар вар-са, онлары көстәрин.

Ш. — Жолка (күкнар), шам ја-шыл галмышлар. Палыд өзү-нүн пајыз жарпагларыны сахлајыр.

М. — Кәлин палыдын әтрафын-дакы гары ешәк. Сиз нә кө-рүсүнүз?

Ш. — Јашыл от көрүнүр.

М. — Гышда биткиләрин һәјаты һаггында һансы нәтичәни чы-хармаг олар?

Ш. — Биткиләр гышда да һәја-тыны давам егдирир.

М. — Паркын гыш көркәминә диггәтлә бахың вә ону тәсвир едир.

Ш. — Һәр шеј ағ гарла өртүлүб. Гарла өртүлмүш ағачлар бүрүнчәкли кими дајаныб-лар. Паркда сакитликдир. Гушларын чиккилтиси еши-дилир.

М. — Сиз һансы гышлајан гуш-лары таныјырсыңыз?

Ш. — Сағсаған, гарға, сәрчә-арыгушу, шаграг гушу, ағач-дәлән.

М. — Диггәтлә бахың вә һәм-ин гушлардан бизим паркда көрдүкләринизин адыны де-јин. Көрәндә онлары үркүт-мәмәк үчүн гышгырмамаға чалышын.

Ш. — Сағсаған, гарға, сәрчә-шаграг гушу.

М. — Сағсағанын харичи кә-мини тәсвир едир.

Ш. — Сағсағанын дөшү ағ, ба-шы гарадыр. Гујругу үр-көзәл, рәнкбәрәнкдир. Ба-шы јырғалајараг вә гујру-ну галдырараг јердә кә-лир.

М. — Шаграг гушунун харичи кә-мини тәсвир едир.

Ш. — Башы тутгундур, кә-минишигында күмүшүдүр. Са-си габарыг, гырмызы-һә-чыдыр. Димдији ашагы а-либ, гајыга охшајыр. А-ларын-да дөрд бармаг вә будагда јахшы дајанмаг ү-чү габаға, бири дала-лир.

М. — Биз гушларын даһа һәм-и бәдән үзвләрини сәчијә-дирмәлијик?

Ш. — Шаграг гушунун гујру-һаггында данышмадыг. Б-бөјүк дејил, ләкин ешәк. Тутгун вә ачыг рәнкләри вә-лир.

М. — Сиз сағсағаны вә ша-граг гушуну тәсвир етдиниз. Б-мүгајисә едир, онларда һ-һансы чәһәтләр үмумидир?

Ш. — Онлар бәдән үзвләри-ни дүзүлүшүнә көрә охша-лар, учурлар, дәләкләри вә-лир.

М. — Онлар нә илә фәрглә-нир?

Ш. — Сағсағанын вә шаграг гу-шунун дәләкләри мүхтә-лир, рәнкдәлир. бөјүклүкләри вә-лир дејил вә мүхтәлиф о-хујурлар.

Сонра шакирдләр мүшәһидә-гарын аламәтләрини даһил е-диләр. Нәтичәдә онлара гарын ағ, пар-лаг, јумшаг, көврәк (сәпәл-чохлу гар дәнәләриндән ибарәт) дуғуну сөјләјирләр...

Мүшәһидәдән сонра I синиф ша-кирдләри мүстәгил нәтичәләре үмумиләшдирмәјә кәлирләр:

...көрө жапышмыр ки, хава шах-
...хава гурудур вә гар дәнэ-
...топаја жапышмырлар. Гар
...мүхтәлиф формададыр...»

Мүәллимини эввәлчәдән тәртиб
...иш вә дүшүнүлмүш планы
...апарылан экскурсијалар
...мүшәһидә бачарығы-
...мүәјјән сәвијјәдә инкишафына
...олур. Онлар әшјаја мүәјјән
...үзрә бахмағы өјрәнирләр
...форма, бөјүклүк, сәбәб
...мүәјјән едилмәси
...с.).

Экскурсијанын сонунда план үз-
...мүмиләшдиричи сөһбәт апары-
...онларын харичи көрүнүшү

немәдир, бир-бириндән нә илә фәрг-
...ләнир вә с.).

Мүшәһидәнин јекуилашдырылма-
сы чох вачиб мәрһәләдир, чүнки,
бир тәрәфдән бурада шакирдләр
мүшәһидә олунан әшја вә һадисә-
ни нечә мәнимсәмәләрини изләмәк
имканы јараныр, диқәр тәрәфдән
мүшәһидәнин нәтичәләринә даир
фикир мүбадиләсиндә шакирдләр
билији дәринләшир.

Бунун ардынча верилән мөвзу
үзрә мүшәһидәдән сонра I синиф
шакирдләринә фәрди гәјдада ғы-
шын әләмәтләрини сөјләмәк тап-
шырылды. Нәмин дөврүн әләмәтлә-
рини мүәјјән етмәк үзрә нәтичәлә-
ри чәдвәлдә веририк.

Ғышын көстәрилән әләмәтләри

Мәдәриәдә дөһәрәк кәһи ишләрин сәһә	Гар јағмышдыр.	Күчәләри гардан тәмизләјириләр.	Сојуглашмышдыр.	Адамлар исти палтар кејинирләр.	Печ јандырырлар.	Күнәш зәиф исидир.	Күндәр ғысадыр.	Ишығы тез јандырырлар.	Јолка вә шам јашылдыр.	Ағачлар ғышда да јашајырлар.	Ағачларда ғыров вар.	Ғышлајан ғышлар кәлминшләр.
35	34	34	26	25	32	24	31	21	33	31	25	

...шакирдләрини чавабларыны
...едәрәк 33 нәфәрин ғышын
...әләмәтләрини дүзкүн ајырдыглары-
...мүәјјән етдик. Бу нәтичәләр
...едир ки, шакирдләр мүәлли-
...рәһбәрлији алтында һадисәлә-
...әләмәт вә хүсусијәтләринин
...олунмасында мүхтәлиф при-
...дан истифадә едирләр, бу
...ералар мүшәһидә олунан об-
...әләмәтләрини мүстәгил мә-
...јә көмәк едир.

Тәбии шәраитдә мүшәһидә ушаг-
да дүзкүн тәсәввүр формалашдыр-
маға имкан верир, әшја вә һадисә-
нин даһа дәриндән дәрк олунмасына
мүсбәт тә'сир көстәрир, ушагларын
мүшәһидә бачарығынын инкишафы-
на көмәк едир.

Беләликлә, дүзкүн тәшкил олун-
муш рәһбәрлијин тә'сири алтында
шакирдләрини мүшәһидә бачарығы
даһа да тәкмилләшир вә инкишаф
едир.

III СИНИФДЭ РИЈАЗИЈАТДАН ҮМУМИЛЭШДИРИЧИ МЭШГЭЛЭЛЭРИН ТЭШКИЛИ

И. ӘЛИЈЕВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти,

Н. МЕНДИЈЕВ

Н. Зәрдаби адына КПИ-нин лаборанты

Ибтидан синифларин ријазийат програмында көстөрилдији кимн, бу синифларда ријазийат тәдрисинин мәгсәди тәлим вә тәрбијәнин үзви сурәтдә бирләшдирилмәси, шакирдларин биликләри мәнимсәмәләри вә онларда идрак габилитетинин инкишаф етдирилмәси, билијин тәчрүбәјә тәтбиги үчүн зәрури вәрдишларин формалашмасыдыр.

Ријазийат програмында шакирдларда шүүрлу вә мөһкәм һесаблама вәрдишларинин формалашмасына хусуси диғгәт верилмәклә јанашы, тәдрис материалынын шакирдларин һазырлыг сәвијјәсинә ујғун шәкилдә үмумиләшдирилмәси тәләб едилир. Тәдрис материалынын мәзмуну мүмкүн гәдәр бу тәләбә ујғун шәкилдә верилмишдир. Ејни заманда һәрфи символиканын дахил едилмәси ријазии биликләрин үмумиләшмиш шәкилдә даһа шүүрлу мәнимсәнилмәсинә көмәк едир.

Програмда бир-бирилә бағлы олан аңлајышларын, әмәлләрин вә мәсәләларин мүғәјисә едилмәси, онларын охшар вә фәргли чәһәтләринин, хусусилә үмуми чәһәтләринин мүәјјәнләшдирилмәси тәләб олунур.

Ибтидан синифларда өјрәдилән елә материаллар вардыр ки, онларда јухары синифларда раст кәлинмир. Белә материаллардан мүрәккәб адлы әдәдларин хырдаланмасы вә чеврилмәси, узунлуг вә чәкнин метрик өлчү системи, компонентләрлә әмәл нәтичәларин арасындакы алағә, бәзи чәлд һесаблама үсуллары вә с. көстәрмәк олар. Белә материалларын үмумиләшдирилмәсинә хусуси фикир верилмәлидир.

III синифда ријазии материаллар үмумиләшдирилмәсинин әһәмијәти әсасән ашағыдакыларла изаһ едилә биләр:

1) шакирдларин үмумиләшдирилмәси бачарыгыны мүәјјән дәрәчәдә инкишаф етдирир вә онларын јухары синифларда бу бачарыгы инкишаф етдирмәк үчүн һазырлајыр;

2) индуксиядан истифадә етдирилән мүәјјән дәрәчәдә өјрәнмәләри көмәк көстәрир вә онларын индуксияда чәкдә ријазии индуксияны мәнимсәмәләри үчүн шәраит јарадыр;

3) ајры-ајры мөвзуларда аңлашдырылған биликләриндәки чатышмаларын мүәјјән етмәјә вә бунларын аңлашдырылмасына имкан верир;

4) һәммин мөвзуларда аңлашдырылған синифларда әлдә едилән билик бачарыгларын системләшмәсинә көмәк көстәрир;

5) билик вә бачарыгларын инкишаф даһа дүзкүн гијмәтләндирилмәсинә шәраит јарадыр.

Ајры-ајры мөвзуларда аңлашдырылған үмумиләшдиричи мәшғәләләр һәр мөвзунун тәдрисинин сонунда тәшкил едилир. Бир нечә мөвзу үмуми характерли мәсәләләрә инкишаф мәшғәләләр исә һәммин мөвзулар кечилиб гуртардыгдан сонра, јухары тәдрис илинин сонунда тәшкил едилмәлидир.

Ашағыда III синифда тәдрис едилән әсас мөвзулар үзрә үмумиләшдиричи мәшғәләларин мәзмуну шәрһ едирик.

Метрик өлчү системи

Һәр бир III синиф шакирди узунлуг, саһә вә чәки өлчү ваһидләрини дөғиғ билмәли, онларын чеврилмәсини

Шәһәрлә өлчәмәји вә өлчү нәтижәләрини адландырмағы, буна анд етдији биликдән мәсәлә һәлләтдә истифадә етмәји бачармалы. Шәһирдләрин өлчү системинә етдикләри билији системинг вә үмумиләшдирмәк мәғәнәсидә тәдريس илинин сонунда бир тәкрар дәрс ајырмағ вә шәһирдә ашағыдакылара фиғилләшмәк мәсләһәтдир.

Узунлук ваһидләри. Та гәдимдән узунлук ваһидләри оларағ инсан бәденинин һәрәкәт едән һиссәләри вә ајағы көтүрүлүрдү. Узунлук ваһиди оларағ бармағы һиссәләри көтүрүлүрдү ки, инсан ајағылар буна дүјүм дејиләр. 1 дүјүм=25,4 мм. Бундан башка бөјүк узунлук ваһиди инсан ајағынын узунлуғу көтүрүлүрдү ки, инкилисчә буна фут дејиләр. 1 фут=30,48 см. Бундан бөјүк өлчү ваһиди оларағ инсан адымынын узунлуғу көтүрүлүрдү ки, буна аршын дејилирди. Аршынлуғу өлчмәк үчүн әлләрини адым талдырмыш адамын ајағынын атындан әл бармағларынын адым гәдәр олан мәсафә көтүрүлүрдү ки, буна сажән дејилирди. Инсан бәденинин өлчүләри мұхтәләс елдуғундан бу гәјдә илә өлчүләри чәтинлик тәрәдирди.

Сонралар исә мұхтәлиф өлкәләрдә мұхтәлиф узунлук ваһидләриндән истифадә едилирди ки, бу да тичарәт әлағәләриндә чәтинлик тәрәдирди. XVIII әсрдә тичарәтин инкишафы сабит узунлук ваһиди тәләб едирди. 1789-чу илдә Франса һөкүмәти тәрәфиндән тәшкил олунмуш хусуси комиссија Дјункерк (Франса) вә Барселондан (Испанија) кечән јер меридианынын 40 000 000-да бир һиссәсини узунлук ваһиди оларағ гәбул етди вә ону метр адландырды. «Метр» јуан сөзү олуб «өлчү» демәкдир. Метрин еталону платиндән һазырланарағ архивдә сахланылыр ки, буна архив метри дејилір. Бунула да метрик өлчү системинин әсасы гојулмуш олду.

Русијада метрик өлчү системинә РСФСР Халғ Комиссарлары Советинин 14 сентјабр 1918-чи ил тарихли декрети илә кечилмишдир. Бүтүн узунлук өлчүләринә метрик өлчүләр дејилір. Метрдән кичик узунлук өлчү ваһидләринин адлары латын сөзләринин, бөјүк өлчү ваһидләринин адлары исә јуан сөзләринин көмәји илә алынмышдыр. Бу ашағыдакы кимидир.

Англисча	Јуанча	Азәрбајҹанча
Дека (decem)	Дека	Он
Гекто (centi)	Гекто (гектон)	Јүз
Кило	Кило (кило)	Мин

Узунлук өлчүләринә анд ашағыдағы ким чалышмалар һәлл етдирмәк мәсләһәтдир.

1) Узунлук ваһидләринин чеврилмәсинә анд белә бир чәдвәл тәртиб едилір.

	км.	м.	дм.	см.	мм.
км.	1	1000	10000	100000	1000000
м.	$\frac{1}{1\ 000}$	1	10	100	1000
дм.	$\frac{1}{100\ 000}$	$\frac{1}{10}$	1	10	100
см.	$\frac{1}{100000}$	$\frac{1}{100}$	$\frac{1}{10}$	1	10
мм.	$\frac{1}{1000000}$	$\frac{1}{1000}$	$\frac{1}{100}$	$\frac{1}{10}$	1

2) Метри десиметр, сантиметр вә миллиметрләр ифадә етмәк үчүн нә едирләр?

3) Десиметри, сантиметри вә миллиметри метрә чевирмәк үчүн нә едирләр?

4) 3м 65 см узунлугда мәфтилдән 1м вә 8 см кәсдиләр. Галан мәфтилин узунлугу нә гәдәр олду?

5) Нәр биринин узунлугу 7 дм 6 см 2 мм олан 6 дәнә тахта парчасынын бирликдә узунлугу нә гәдәр олур?

6) Бир күндә бир экскаватор 351 м, икинчиси 296 м, үчүнчүсү исә 347 м канал газды. Үч экскаватор бирликдә бир күндә нечә метр канал газды?

7) 8 см узунлугда дүз хәтт парчасы чәкин вә ону 5 бәрәбәр һиссәјә бөлүн. Нәр һиссәнин узунлугу нә гәдәр олду?

Саһә ваһидләри

Саһә өлчү ваһиди олараг тәҗрибә 1 м олан квадратын саһәси кәтәрүлүр ки, буна «квадратметр» дејилір вә 1 кв.м кими јазыла. Нисбәтән кичик саһәләри өлчү үчүн өлчү ваһиди олараг кв. дм, кв. см., кв. мм кәтүрүлүр. Јер үзәриндә өлчмәләр үчүн «ар», «һа», «кв. км» кәтүрүлүр.

Саһә өлчү ваһидләринин чевирмәсинә аид ашағыдакы чәдваллар тәртиб етдирмәк олар.

Кәстәрилән өлчү ваһидләрини чеврилмәси илә әлағәдәр едилмәлидир ки, бөјүк саһә ваһидини билаваситә өзүндән кәлән кичк өлчү ваһидинә чевирмәк үчүн он јүзә вурмаг, әксинә чевирмәк үчүн исә 100-ә бөлмәк ләзими дур.

	кв.м.	ар.	кв.км
кв.м.	1	$\frac{1}{100}$	$\frac{1}{1\ 000\ 000}$
ар.	100	1	$\frac{1}{10000}$
кв.м.	1\ 000\ 000	10000	1

	кв.м.	кв.дм	кв.см	кв.мм
1 кв.м.	1	100	10000	1 000 000
1 кв.дм.	$\frac{1}{100}$	1	100	10 000
1 кв.см.	$\frac{1}{10\,000}$	$\frac{1}{100}$	1	100
1 кв.мм.	$\frac{1}{1\,000\,000}$	$\frac{1}{10\,000}$	$\frac{1}{100}$	1

1 кв.дм. = 2100 кв.см;

1 кв.см. = 1700 кв.мм;

1 кв.м. = 1200 кв.мм;

1 кв.мм. = 23 кв.см;

1 кв.дм. = 34 ар;

1 кв.м. = 2200 ар;

Чәки ваһидләри

Чәкилар әввәл дәнәвәр шејләри чәкиләри өлчәмәи билирдиләр. Чәкиләр стрү ведрә, кисә, гуту вә с. б. чәкилардан истифадә едирди.

Чәкилар ерадан әввәл 2000-чи илгәчә Мисир вә Месопотомияда чәки вә чәки дашындан истифадә едиләр. Сонралар дикәр өлкәләрдә чәкилардан истифадә едилмәје чәкилар чыгарылмышдыр. Чәки ваһиди мүхтәлиф өлкәләрдә мүхтәлиф иди. Чәки ваһиди олараг пуд иди. «Пуд» латынча вермәк, етмәк мәнасында олан сөзүндән көтүрүлмүшдүр. Чәки ваһидләринин мүхтәлифлији чәкилар арасында тичарәт әлагәләшдирди. Тичарәтин әлагәшдирмәси һәр јердә ејни чәки

ваһидиндән истифадә едилмәсини тәләб едирди. Бу сәһәдә дә Франса-алимләри тәшәббүс көстәрдиләр. Тили 1 см олан кубу температуру 4° С олан тәмиз су илә долдурараг, ону һавасы чыгарылмыш мүһитдә чәкмиш вә онун чәкисини грам айландырмышлар. Бу, јунан дилиндә һәдд, һүдуд демәкдир. Бундан бөјүк чәки ваһиди, грамдан 1000 дәфә бөјүк олан килограм көтүрүлүр. Бу, јунан дилиндә хилма вә грам сөзләринин бирләшмәсиндән алынмышдыр. 1 куб м тәмиз сујун чәкиси 1000 кг олур ки, буна төн дејилір. Бу франсыз дилиндә чәлләк (әввәлләр кәминин су тутуму чәлләклә һесабланырды) мәнасында олан tonne сөзүндән көтүрүлмүшдүр. Чәки ваһиди олараг 100 кг = 1 сентнердән дә истифадә едилір.

Чәки өлчүсүнә анд ашағыдакы кими чалышмалар һәлл етдирмәк олар.

1) Чәки ваһидләринин чеврилмәси ашағыдакы чәдвәлдә верилір.

	тон	с.	кг.	г.
1 тон.	1	10	1000	1000000
1 с.	$\frac{1}{10}$	1	100	100000
1 кг.	$\frac{1}{1000}$	$\frac{1}{100}$	1	1000
1 г.	$\frac{1}{1000000}$	$\frac{1}{100000}$	$\frac{1}{1000}$	1

Латынча алава етмэк де-

ва $m = n$ исә онда $a + m = b + n$

Бәрабәр натурал әдәдләре бә-

рабәр олмајан натурал әдәдләр

әдәдикдә бәрабәр олмајан на-

турал әдәдләр алыныр. Буна топ-

ламан монотонлуг хассәси деји-

мә.

$38 < 16$

ва $m > n$ исә онда $a + m > b + n$.

$45 < 14$

$43 < 45 + 14$

ва $m < n$ исә онда $a + m < b + n$.

$45 < 14$

Компонентләр нечә дәјишдикдә

дәјишмир?

Алман вә чыхылан ејни әдәд гә-

дәјишкә фәрг дәјишмәз.

$204 = 608$;

$(204 - 110) - (204 - 110) = 702 -$

608 ;

$a = c$; $(a - k) - (b - k) = c$

Бәраба $a > b$ вә $a > k$, $b > k$ олдуғ-

а чыхманын мүмкүн олдуғуна диг-

әдәдикдә дәјишмир?

Алман һәр һансы әдәд гәдәр

фәрг һәмни әдәд гәдәр

азалдыгда исә һәмни әдәд

азалыр.

$a = c$; $(a + k) - b = c + k$.

$(a - k) - b = c - k$.

Бәраба $a > k$ вә $(a - k) > b$ олма-

мә.

Чыхылан һәр һансы натурал

әдәд гәдәр артдыгда фәрг һәмни

әдәд азалыр, азалдыгда исә

әдәд гәдәр артыр.

$a = c$;
 $(a + k) = c - k$;
 $(a - k) = c + k$;
 $a - k < b$;
 $a > k$

9. а) Чәмдән һәр һансы натурал әдәди чыхмағ үчүн ону топлананларын һәр һансы бириндән чыхмағ кифәјәтдир (Һәзәрә алмағ ләзимдыр ки, һәмни топланан чыхыландан бөјүк олмалыдыр).

$$(a+b)-c = (a-c)+b = a + (b-c).$$

б) Һәр һансы әдәддән бир нечә натурал әдәдин чәмини чыхмағ үчүн топлананларын һәр бирини һәмни әдәддән ардычыл оларағ чыхмағ ләзимдыр.

$$a-(b+c) = (a-b)-c.$$

10. Чыхма әмәли үчүн јердәјишмә гануну өдәнилмир.

$$a-b = b-a.$$

11. Фәрг алава етмәк үчүн азаланы алава едиб чыхыланы чыхмағ кифәјәтдир.

$$a+(b-c) = (a+b)-c.$$

12. Фәрг чыхмағ үчүн чыхыланы алава едиб азаланы чыхмағ кифәјәтдир.

$$a-(b-c) = (a+c)-b.$$

13. Һәр һансы әдәдә сыфры алава етдикдә вә ја һәмни әдәддән сыфры чыхдыгда бу әдәд дәјишмир.

$$a+0 = a; a-0 = a.$$

14. Топламанын доғрулуғуну топлама, јахуд чыхма илә јохламағ олар.

$a+b=c$ исә, онда $b+a=c$, јахуд $c-a=b$, $c-b=a$, олмалыдыр.

15. Чыхманын доғрулуғуну чыхма, јахуд топлама илә јохламағ олар.

$a-b=c$ исә, онда $a-c=b$, јахуд $c+b=a$ олмалыдыр. Көстәриләнләри ујғун мисалларла мөһкәмләтмәк вә она ики дәрә һәср етмәк мәсләһәтдир.

Вурма вә бөлмә

Вурма вә бөлмәә анд аңлајышларын үмумиләшдирилмәсинә ики дәрә һәср етмәк вә орада ашағыдакылара фикир вермәк мәсләһәтдир.

1. Компонентләр нечә дәјишдикдә һасил дәјишмир?

а) Вуругларын јерини дәјишдикдә һасил дәјишмир.

$$a \cdot b = b \cdot a$$

б) Вуруглары истәнилән гәјдада

груплашдырмаг олар, бу заман
насил дэжишмэз.

$$a \cdot b \cdot c = (a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c).$$

в) Вуруглардан бирини һәр һан-
сы натурал эдэд дэфә артырыб,
дикәрини һәммин эдэд дэфә азалт-
саг насыл дэжишмэз.

$$24 \cdot 16 = 384; 24 \cdot 16 = (24 : 4) \cdot (16 \cdot 4) = (24 : 4) \cdot (16 \cdot 4) = 384.$$

$$a \cdot b = (a : k) \cdot (b \cdot k) = (a \cdot k) \cdot (b : k).$$

2. Компонентләр нечә дэжиш-
дикдә насыл дэжишир?

а) Вуруглардан бири һәр һан-
сы натурал эдэд дэфә артыб, га-
ланлары дэжишмэзсә, насыл һәммин
эдэд дэфә артар.

$$a \cdot b = c \text{ исә, онда } (a \cdot k) \cdot b = a \cdot (b \cdot k) = k \cdot c.$$

б) Вуруглардан бири һәр һан-
сы натурал эдэд дэфә азалыб,
галанлары дэжишмэзсә, насыл һәм-
мин эдэд дэфә азалар.

$$a \cdot b = c \text{ исә, онда } (a : k) \cdot b = a \cdot (b : k) = c : k.$$

в) Вуруглардан бири к дэфә,
дикәри m дэфә артарса, насыл к. m
дэфә артар (к вә m натурал эдэд-
ләрди).

$$a \cdot b = c \text{ исә, онда } (a \cdot k) \cdot (b \cdot m) = c \cdot (k \cdot m).$$

г) Вуруглардан бири к дэфә,
дикәри с дэфә азаларса, насыл к.
с дэфә азалар.

$$a \cdot b = m \text{ исә, онда } (a : k) \cdot (b : c) = m : (k \cdot c).$$

д) Вуруглар мүүжән эдэд гәдәр
дэжишдикдә насыл нечә дэжиш-
дији нәтижәсини үмуми шәкилдә
демәк олмаз.

3. Бир нечә эдәдин чәмини һәр
һансы эдәдә вурмаг үчүн топланан-
ларын һәр бирини һәммин эдәдә
вуруб, алыннан насылларни топламаг
кифәјәтди.

$$(a + b + c) \cdot k = a \cdot k + b \cdot k + c \cdot k$$

Бу, вурманын топламаја
пәјлама ганунудур. Буна дэжиш-
бутивалик (латынча пәјлама)
ну дејилди.

4. Пәјлама гануну фәрг үчүн
доғрудур.

$$(a - b) \cdot c = a \cdot c - b \cdot c.$$

5. Бәрабәр натурал эдәдләр
бәрабәр натурал эдәдләрә вурмаг
бәрабәр натурал эдәдләр алыныр.
Буна вурманын мултипликатив
(латынча вурурам) хәссәс
лир.

5. Бәрабәр натурал эдәдләр
бәрабәр олмајан натурал эдәдләр
вурдугда бәрабәр олмајан натурал
эдәдләр алыныр.

$$a = b \text{ вә } k < c \text{ исә, онда } a \cdot k < b \cdot c.$$

$$k > c \text{ исә, онда } a \cdot k > b \cdot c.$$

6. Бәрабәр натурал эдәдләр
бәрабәр олмајан натурал эдәдләр
вурдугда алыннан натурал эдәдләр
бәрабәр ола да биләр, олмајан

$$6 > 2$$

$$5 < 15$$

$$30 = 30$$

$$7 > 3$$

$$2 < 5$$

$$14 < 15$$

$$8 < 11$$

$$3 > 2$$

$$24 > 22$$

8. Бөјүк натурал эдәдләр
силли, булардан кичик олган
сајда натурал эдәдләр
линдән бөјүк олур вә әксия

$$a > b$$

$$a < b$$

$$k > c$$

$$k < c$$

$$a \cdot k > b \cdot c$$

$$a \cdot k < b \cdot c$$

6, 7 вә 8-ә вурманын
луг хәссәләри дејилди.

9. Вуругларындан һеч
бири сыфыр олан насыл сыфыр
бәрабәр олур.

$$a \cdot b \cdot 0 = 0$$

13. Һәр һансы әдәди ваһидә вур-
манна һәмнә әдәд дәјишмир.

$$1 + 1 = 2$$

14. Бөлмә илә әлагәдар олараг изаһ
ишләп килә. Һәр һансы натурал әдәдләр
бөлмәнин варлығы
һәмнә бөлән сыфырдан фәргли ол-
ма. Бөлүнән бөләннин мисли
ишләп килә.

15. Компонентләр нечә дәјиш-
миш гисмәт дәјишмир?

16. Бөлүнән вә бөлән ејни натурал
әдәдләр артдыгда, јахуд азал-
дыгда гисмәт дәјишмир.

17. $a = c$ исә, онда $(a : k) : (b : k)$
 $= (a : b) : (c : k) = c$.

18. Компонентләр нечә дәјиш-
миш гисмәт дәјишмир?

19. Бөлүнән к дәфә артыб, бөлән
әдәд азаларса, гисмәт к с дәфә
к вә с натурал әдәдләр-
дә.

20. $a = m$ исә, онда $(a : k) : (b : k)$
 $= (a : b) : (m : k) = m$ олур.

21. Бөлүнән к дәфә азалыб, бөлән
әдәд арттарса, гисмәт к с
азалар $(k$ вә с натурал
әдәдләр).

22. $a = m$ исә, онда $(a : k) : (b : k)$
 $= (a : b) : (m : k) = m$.

23. Бөлмә илә әлагәдар олараг
изаһ ишләп килә. Һәр һансы натурал әдәдләр
бөлмәнин варлығы
һәмнә бөлән сыфырдан фәргли ол-
ма. Бөлүнән бөләннин мисли
ишләп килә.

24. Бөлүнән вә бөлән ејни нату-
рал әдәдләр артдыгда, јахуд
азалдыгда гисмәт дәјишмир.

25. Бөлүнән к, бөлән с гәдәр дә-
дә гисмәт к с дәфә дәји-
шмиш.

26. Мисаллар аид мисаллар һәлл
ишләп килә. Гејд едилмәлидир ки,
бөлүнән вә бөлән мүүјјән натурал
әдәдләр дәјишдикдә гисмәтин
дәјишмәсинә аид үмуми нә-
тиҗәләмәк олмәз.

27. Бир нечә натурал әдәдин
һәр һансы натурал әдәдә
бәзән шакирдләр топ-
ланган бирини һәмнә нату-
рал әдәд бөлүр вә о бири топла-
нган олдуғу ки ми сахлајыр-
са. Мисалән, ашағыдакы ки ми

$$(36 + 24 + 18) : 6 = 36 : 6 + 24 : 6 + 18 : 6 = 48$$

Она көрә ујғун мисаллар һәлл
ишләп килә, үмуми шәкилдә ашағы-
дакы нәтиҗәни сөјләмәк лазимдыр.

Бир нечә натурал әдәдин чәмин
һәр һансы натурал әдәдә бөл-
мәк үчүн топлананларын һәр би-
рини һәмнә натурал әдәдә бөлүб,
алынан гисмәтләри топламаг ки-
фајәтдир. Топлананлар верилән
натурал әдәдә бөлүнмәдикдә исә
һәмнә топлананларын чәмини та-
пыб, ону верилән натурал әдәдә
бөлмәк лазимдыр.

$$(a + b + c) : k = a : k + b : k + c : k$$

14. Ики натурал әдәдин фәргини
һәр һансы натурал әдәдә бөлмәк
үчүн азаланы вә чыхыланы һәмнә
натурал әдәдә бөлүб, алынан би-
ринчи гисмәтдән икинчи гисмәти
чыхмаг кифајәтдир.

$$(a - b) : c = a : c - b : c$$

15. Бир нечә натурал әдәдин һәс-
илини һәр һансы натурал әдәдә
бөлмәк үчүн вуруглардан бирини
һәмнә натурал әдәдә бөлүб, алы-
нан гисмәти галан вуруглара вур-
маг кифајәтдир.

$$(a \cdot b \cdot c) : k = (a : k) \cdot b \cdot c = a \cdot (b : k) \cdot c = a \cdot b \cdot (c : k)$$

16. Верилән натурал әдәди бир
нечә натурал әдәдин һәсилинә бөл-
мәк үчүн бу әдәди биринчи вуру-
ға, алынан гисмәти икинчи вуруға
вә с ардычыл олараг бөлмәк ла-
зимдыр.

$$a : (b \cdot c \cdot k) = (a : b) : (c) : k$$

17. Вурманын доғрулуғуну вур-
ма, топлама вә бөлмә илә јохла-
маг олар.

$a \cdot b = c$ вә $a = c$ олдугда,
 $a + a + \dots + a = c$ олдугда,
 $c : a = b$, јахуд $c : b = a$ олду-
гда вурма дүзкүн јеринә јетирил-
миш олур.

18. Бөлмәнин доғрулуғуну вур-
ма вә бөлмә илә јохламаг олар.
 $a : b = c$ вә $a \cdot b = c$ олдугда
бөлмә дүзкүн јеринә јетирилмиш
олур. $a : b = c$ вә $a : c = b$ ол-
дугда бөлмә дүзкүн јеринә јети-
рилмиш олур.

Е. КАРАПЕТЯН

Дашкәсэн шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин мөәллимә

Тәчрүбә көстәрир ки, бир сыра чәбр элементларинин ибтидаи синуифләрдә өйрәдилмәси олдуғча әһәмијјәтлидир. I—III синуифләр үчүн ријазиијат програмы шакирдларин һәрфи дүстурлар вә тәнликларин һәлли илә илкүн танышлығына, јухары синуифләрдә функционал асылыгы анлајышынын өйрәдилмәсинә шәраит јарадыр. Олар I синуифдән башлајараг һесаб әмәлләринин компонентләри вә нәтичәси арасындагы асылылығы өйрәнирләр. Буна көрә дә биз ибтидаи һесаб әмәлләринин тәкрары заманы компонентләр вә нәтичә арасындагы әлағалар үзәриндә дајанмағы лазым билдик.

Ма'лум олдуғу кими, I—IV синуифләрдә натурал әдәдләр анлајышынын формалашмасы баша чатдырылыр вә натурал әдәдләр үзәриндә әмәлләр бүтөвлүкдә јеринә јетирилир. Она көрә дә мөәллимин бир дәјишәнин дикәриндән асылы-

лығыны шакирдләрә ајдыныларкән мұвафиг мисаллар вә мәләләр сечиб һәлл етдирмәси мөһимдир. Инди «Чәм вә топлананлар арасында асылылығы» анд бәшкә мәсәләјә бахаг: «Бакыдан сәрнишин гатарындан биринчи стансијада 101 сәрнишин дүшдү, 44 сәрнишин минди, иккинчи стансијада 64 сәрнишин дүшдү вә сәрнишин минди, үчүнчү стансијада исә 84 сәрнишин дүшдү вә сәрнишин минди. Бундан сәрнишин гатарда 461 сәрнишин галды. Дүшәркән гатарда нечә сәрнишин олмушдур?».

Бу мәсәләни чәдвәл дүзәлтмәк һәлл етмәк мәгсәдә мұвафигдир. Мәсәләнин һәлли заманы шакирдлар изаһ едилир ки, мәсәләни сәләм башлајараг һәлл етмәк вә бәшкә ман дүшәниләри алава етмәк, сәрнишинләрин сајыны исә лазымдыр:

	III	II	I	Бакы ст.
минди	31	35	44	
дүшдү	84	64	101	
галды	461	514	543	

Сонра мәсәләнин һәллини јохламаг мәгсәдилә шакирдләрә ашағы-

дагы чәдвәли тәртиб етдирмә олар.

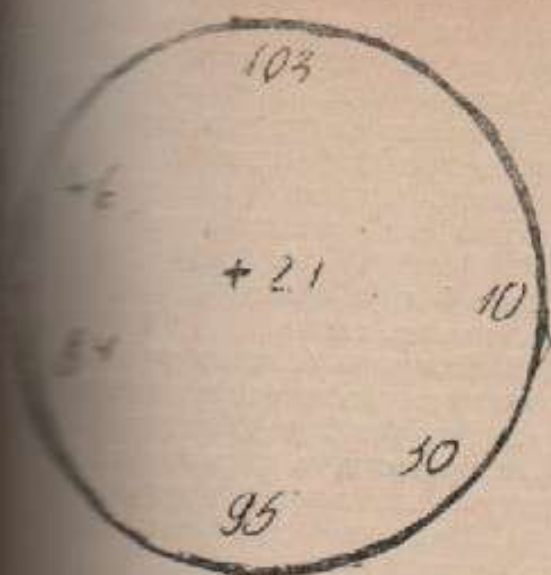
Бакы ст. 600	I	II	III
минди	44	35	31
дүшдү	101	64	84
галды	543	514	461

Бу чәдвәл һәр бир стансијада гатардагы сәрнишинләрин сајыны мөәјјәнләшдирмәкдә шакирдләрә көмәк едир. Шакирдләр әјани сүрәтдә көрүрләр ки, һәр бир стансијада сәрнишинләрин сајы дәјишир, IV синуифдә шакирдларин чохлуг анлајышы һаггында бә'зи ма'луматлара малик олдуғуну нәзәрә алараг, ашагыдагы типдә чалыш-

малар сечиб һәлл етдирмәк вә мәләләр сечиб һәлл етдирмәк мөһимдир:

1. Топлананлардан бири 90-дан кичик а) чәмин 90-дан кичик олмасы; б) 90-дан бөјүк олмасы; в) бәрабәр олмасы үчүн иккинчи топланан һансы әдәдләр ола биле?
2. Чеврә үзрә јазылмыш сәрнирин 21 әдәдинә әлава едип вә биринчи топланандан асылы...

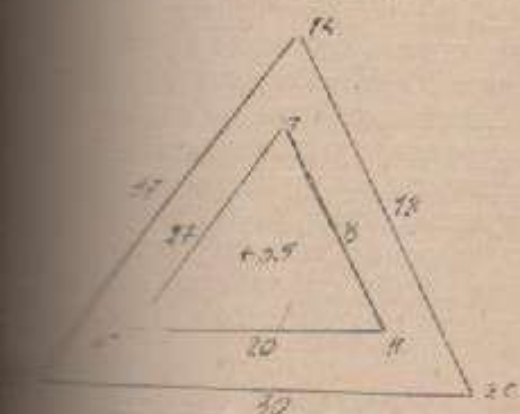
нин көстөрүн (шәкил 1).

Шәкил 1.

Биринчи үчбұчағын дахилиндә 53 әдәдінә һәмни үчбұчағын атрафында јазылмыш әдәдләр алава еднн.

Иккинчи үчбұчағын атрафында һәр бир әдәдә 53 әдәдләр алава еднн (шәкил 2).

Шәкил 2.

Биринчи синифдә шакирдләр һәмни алава едннн компонентләрнн арасында асылылыг алава бәзи мәлуматлар алыр. Бәхымдан чалышмалар һәмни топлама, чыхма, вурма, һәмни алава едннн вериләшләр вә алава едннн арасында гаршылыглы алава едннн диггәт јетирмәк ла-зымдыр.

Бәхымдан ашағыдакы кимн алава едннн вермәк олар:

Бәхымдан һалда һәр ики топланан алава едннн чәм дәјишилмәз.

Бәхымданлардан бири 11 ва-

һид артмыш, диқәр топланан исә 5 ваһид азалмышдыр. Чәм нечә дәјишмишдыр?

3. Топлананлардан бири 9 ваһид артмышдыр. Диқәр топлананы нечә ваһид азалтмаг лазымдыр ки, чәм 7 ваһид артсын.

Фәргин азалан вә чыхыландан асылы олараг дәјишмәси.

Әмәл компонентләриндән биринин дәјишмәси арасындакы асылылыг ики дәјишән арасында мөвчуд олан функционал асылылыгын ән садә, элементар һалынын тәзаһүрүдүр. Белә асылылыгын мәнимсәнилмәси асылылыг аңлајышындан да һа үмуми олан ујғунлуғ аңлајышын өјрәдилмәсинә кечмәк үчүн илк аддымдыр. Шакирдләрә функционал асылылыглар идејасыны ашыламаг мәгсәдилә белә суаллар вермәк олар:

Ики кәмијјәтнин фәргин нечә дәјишчәкдыр:

- азалан 3 ваһид артдыгда;
- чыхылан 2 ваһид артдыгда;
- азалан 5 ваһид азалдыгда;
- азалан дөрд ваһид артдыгда;
- азаланы нечә дәјишдирмәк лазымдыр ки, фәрг 7 ваһид артсын, 9 ваһид азалсын;
- чыхыланы нечә дәјишдирмәк лазымдыр ки, фәрг 3 ваһид артсын, 8 ваһид азалсын.

Белә чалышмаларын һәллиндән сонра бир гәдәр мүрәккәб чалышмалара кечмәк мүмкүндүр:

а) азалан 5 ваһид артырылдыгда вә чыхылан 7 ваһид азалдыгда фәрг нечә дәјишәр;

б) азаланы 5 ваһид азалдыб чыхыланы алава етдикдә фәрг нечә дәјишәр?

в) азалан 10 ваһид артырылмышдыр. Чыхыланы не гәдәр артырмаг лазымдыр ки, фәрг 6 ваһид азалсын?

Даһа сонра чалышмалары мүрәккәбләшдирмәклә ики кәмијјәт арасында асылылыға аңд биликләр даһа да дәринләшдирилнр.

1. Јени дәрс илиндә бир синифдә 7 шакирд алава кәлмиш, диқәр синифдән исә 4 шакирд кетмишдыр. Ики синифдә шакирдләрнин үмуми сајы нечә дәјишмишдыр?

2. Ики жешиктә 70 кг алма вардыр. Биринчи жешиктән 20 кг алма көтүрдүләр, икинчи жешиктә исә 20 кг алма гојдулар. Бундан сонра жешиктә нечә килограм алма олду?

3. Ики кассада 200 ман. варды. Бир кассадан 10 ман. көтүрдүләр, икинчи кассадакы пулу нечә етмәли ки, ики кассада пулу мигдары дәјишмәсин?

Икинчи синифдә вурманын ашагыдакы хассәси өјрәнилир: «Ики әдәднн һасилини вуруглардан биринә бөлсәк, дикәр вуругу аларыг».

Компонентләрин дәјишмәсин илә һасилин дәјишмәсини шакирдләрин һәгигәтән көрмәсин үчүн әввәлчә ашагыдакы садә чалышмалры сечмәк олар.

1. Вуруглардан бирини 7 дөфә артырдыгда икинчи вуругу нечә дөфә азалтмаг лазымдыр ки, һасил 2 дөфә артсын?

2. Вуруглардан бири 3 дөфә артырылса, дикәр вуруг исә 4 дөфә азалдылса һасил нечә дәјишәр?

г. Гисмәтин дәјишмәси

Икинчи синифдә бөлмәнин ашагыдакы хассәси верилир: «бөлүнән гисмәтә бөлдүктә бөлән алынар, бөлән гисмәтә вурдугда исә бөлүнән алыныр». Бурада натурал әдәдләр чохлуғунда вурма вә бөлмә арасында әләгә ифадә едилмишдир.

III синифдә әдәди һасилә бөлмәк үчүн әввәлчә һасил тапылыр вә һә-

мин әдәд һасилә бөлүнүр, бурада бөлүнән әввәлчә биринчи вурма, сонра исә нәтичә икинчи вурма бөлүнүр. Бурада бөлмә әмәли вурманын тәрә әмәли кими белгилир: һасилә вә вуругун биринә дикәр вуругун тапылмасына белгиләри дејилир. Инди исә гисмәтин дәјишмәсинә анд чалышмалара бәтә.

1. Гисмәт 100-ә бәрәбәрди. Бөлүнән 4 дөфә артырылмышдыр. Бирини гисмәти тапын.

2. Бөлүнәнә бөләнни үч микдара әләвә етдикдә гисмәт нечә дәјишәр?

3. Бөлүнән 2 дөфә артырылмышдыр. Бөләнни нечә дөфә артырмышдыр ки, гисмәт 8 дөфә азалдылса?

4. Бөлүнән 4 дөфә азалдылса, бөлән 3 дөфә артырыларса гисмәт нечә дәјишәр?

Мүшаһидәләримиз көстәрмәки, һесаб әмәлләринин компонентләри вә нәтичәләринин дәјишмәсинә анд материалларынын өјрәнилишиндә ики әсас мәрһәлә мөһүмдир.

1. Бир вә ики компонентнн дәјишмәсин илә әмәл нәтичәсинин дәјишмәсини (дүз дәјишмә) өјрәнилир.

2. Әмәл нәтичәсинин дәјишмәсини верилдикдә компонентләрин күнүн дәјишмәләрини өјрәнилир.

Һесаб әмәлләриндә верилән нәтичәләр арасыдакы асылышлар мукәммәл өјрәнилмәси функција лајышына һазырлығын мүһүм мәрһәләсини тәшкил едир. Бу көрә дә бу, мүәллимин диггәти кәзиндә олмалыдыр.

КҮНҮҰЗАДЫЛМЫШ ГРУПЛАРДА ФИЗИКИ ТӘРБИЈӘНИН ТӘШКИЛИ

Күнү узадылмыш группларда физики тәрбијә үзрә ишләр педагожи просесин ајрылмаз һиссәсидир. Физики тәрбијә ушагларын сағламлығынын мөһкәмләнмәсинә, дөзүмлүлүҗнә, нормал физики инкишафына, дәрсдә иш габилитетинин јүксәлтмәсинә, һәмчинин фәал, маңалы истирахәтнинин тәмин олунамасына тәҗрибә көстәрир. Физики тәрбијә ушагларда мәктәбдән кәнарда физики тәдрисләрдән мүстәгил истифадә етмәк тәләбаты формалашдырыр,

характерия мүсбәт әлақәти иради кәјфијәтләр, бәдән тәһсил сәһәсиндә тәшкилатчылыг вә фәләри тәрбијә едир.

Күнү узадылмыш группларда шакирдләрин физики тәрбијәсини суси әһәмийәт верилир. Бурада күн сәһәр гимнастикасы вә спортләри вә бир нечә дөфә бәдән тәрбијәси дәгигәси, бәдән тәрбијәси фәләри тәшкил олуноур. Бурада әләвә, ушагларла һәрәкәтләри вә спортнн тәшкили дә мәсләһәт кәтәрир.

илларин тэчрүбәси көстөрир
ичик мәктәблиләрлә һәрәкәтли
ларын тәшкили оларын физи-
һазырлыгыны тәмин едир. Һәрә-
ојунлар ушагларын даһа че-
хумраһ, ирадәли бөјүмәләрина,
лар инкишафына күчлү тә-
көстөрир. Һәрәкәтли ојунларын
тәтбиғ олундуғу группаларын ша-
кәтери бир чох һалларда идман
ларынын галиби кими фәрг-
ләәр.

Бир бир группа «Сәһәр кимнасти-
лә мәшғул олун» ләвләси
мәлә, диапозитивләрә вә идман
сурсында кинофилмләрә бахыш
едилмәлидир. Габагчылар
бәрдә күнү узадылмыш групп-
шәкирдларин физики тәрби-
тәшкили сәһәсиндә хејли
топланмышдыр. Бунула

һәлә мәктәбларин әксәријјә-
чидли нөгсанлар өзүнү көс-
һәр шејдән әввәл, шәкирд-
тәмиз һавада фәал истираһә-

лазымынча әһәмијјәт верил-
Бир чох һалларда физики тәр-
вәситәләри сечиләркән ша-
һәр үчүн ејли һәрәкәтли ојун-
тәшкил олунур. Мәсәлә, јал-

III синиф оғлаплары үчүн нә-
тутулмуш ојунларда кәтти
I синиф гызлары да
едирләр. Бә'зән мүәллим

ојунларын емоционал вә
јүкүнү дүзкүн мүәјјән едә
әјиндән оларын һәфтәнин
күнүндә, нә гәдәр, һансы ар-

атыгла кечирилмәсини план-
армада чәтинлик чәкир, нә
ушаглар мәшғәлә отағына
дан сонра узун мүддәт са-

вә диггәтларини тәлим ма-
на топлаја билмирләр. Бә-
тәрбијәси үзрә тәдбирларин

тәшкили ушагларын сәһ-
дә мәнфи тә'сир көстөрир.
узадылмыш группларда бә-
тәрбијәси үзрә тәдбирларин тәд-

росеси илә, синифдәнхари
әләғәләндирилмәмәси вә
тәлим характери дашыма-
һаллары да нөгсан һесап
едилдир.

Һәлә гејд олундуғу кими, кү-
узадылмыш группларда физики
үзрә ишләр планлашдыры-
ушагларын јаш хүсусијјәт-

ләри нәзәрә алынмалыдыр. Физики
чәһәтдән зәиф, гамәти дүзкүн олма-
јан ушагларә бөјүк һәрәки фәал-
лыг көстөрмәјә имкан верилмәмәли-
дир. Үрәји ағрыјан, әсәбиләри по-
зулмуш ушагларын узунмүддәтли
гачышы, чохлу тулләнималарла әла-
гәдар ојунлары вә физики мәшғәлә-
ләри хејли мәһдудлашмалыдыр. Бе-
лә ушаглары һәкимлик етмәјә, гәј-
даны көзләмәјә, учот апармаға вә с-
кими ишләрә чәлб етмәк ләзымдыр.
Бәдән тәрбијәси тәмринләри вә
ојунлар елә тәшкил едилмәлидир ки,
ушагларын һәрәкәтә тәбиғ еһтијәч-
ларыны өдәсин, дәрәдән сонра фәал
истираһәтларини тәмин етсин. Ла-
кин ушагларын һәддән артыг һәјә-
чанланмаларына, јорулмаларына
јол верилмәмәлидир.

Күнү узадылмыш группларда тәр-
бијәчи идман јарышлары да тәт-
биғ едә биләр. Истәр идман јарыш-
ларындан әввәл, истәрсә дә мүхтә-
лиф фәсилләрдә бәдән тәрбијәси
үзрә ишин характериндән асылы
олараг ушаглар һәким мүәјинәсин-
дән кечирилмәлидир. Бундан асы-
лы оларәг мүәллим ушагларын јү-
күнү мүәјјәнләшдирмәлидир.

I синиф шәкирдләри илә кечири-
лән ојунларә тәғлид характерли һә-
рәкәтләр дахил едилмәлидир:
«Ушаглар, күләкли һавада ағачлар
әсдији кими һәрәкәт едәк», «Гол-
ларымызы гушларын гәнәд чалма-
сы кими һәрәкәт етдирәк», «Дов-
шан кими тулләнаг» вә с. Бунлар
һәрәкәтләрә әјләнчә характери ве-
рир, ушагларда мүсбәт емосиялар
јарадыр, мәшғәләләрә марағи ар-
тыр.

Ибтидан синифләрдә һәрәкәтли
ојунлары һәфтәдә үч дәфә тәшкил
етмәк олар. Бир гәјдә оларәг ојун-
лар бәдән тәрбијәси дәрәсләриндә
ушагларә таныш олмалы, јахуд һә-
мин ојунларын варианты олмалы-
дыр. Бә'зән исә сәдә гәјдалы, әјлән-
чә характерли јени ојунлар да вер-
мәк мүмкүндүр.

Һәр мәшғәләдә ән чоху үч ојунун
кечирилмәси мәсләһәт көрүләүр.
Әввәлчә ушагларә диггәти һәрәкәт-
ларин дәгиглијинә јөнәлтмәји тәләб
едән, ләкин бөјүк физики гүввә тә-
ләб етмәјән ојунлар тәғдим олу-
малыдыр: «Јолдаш командирләр»,

«Јуvasыз довшан», «Учан кисэ», «Хизэке естафет» вэ с. Сонра чох-ду гачмагы, тулланмагы, топ атма-гы вэ тутмагы, тэшэббүс көстөрмө-ји, бир-биринэ көмөк етмөји талэб едэн ојунлар верилир: «Байраглар угрунда мүбаризэ», «Чанварын сө-ји», «Јенидэн атэш ачма», «Салис атэш» вэ с. Мэшғаланин сонунда мүшаһидэчилик вэ бэлэдләшмәнин икишафына имкан верэн ојунла-рын кечирилмәси мәсләһәт көрүлүр: «12 паја», «Ким јахынлашды?», «Ҳамы өз байрагына».

Күнү узадылмыш группларда (хүсусилә мүхтәлиф јашлы ушаг-лар оlanda) шакирдләрин ики-үч група ажрылыб һәр група мувафиг мүстәгил ојун вермәк мүмкүндүр.

Һәфтәдә бир дәфә ев тапшырыгы-на һазырлыгдан сонра гачыш, тул-ланма, һәдәфә атма вэ с. типли бир нечә јарыш тәмрини тәшкил етмәк олар. Ушагларын сајы 6—8 нәфәр оларса, ардычыл сурәтдә бир нечә тәмрин тәшкил етмәк вэ јарышын галибнини мүәјјәнләшдирмәк мүм-күндүр. Ушагларын сајы чох олдуг-да исә групплара ажыраарг мүәлли-мин нәзарәти алтында тәшкилатчы-ларын көмөји илә јарыш тәшкил ет-мәк лазымдыр.

Бу тәмринләр ашагыдакылардан ибарәт ола биләр:

1. Дүз јолла һалга илә гачыш. Јердә дүз хәттлә ени 50 см, узуну 25 м. өлчүдә јол чәкилир. Јол һәр метрдән золагларла хәтләнир. Ушаг һалга илә јолун башлангычында даяныр. О, команда үзрә ғыса чу-бугла һалгаја нурараг ону јолбөју фырлада-фырлада гачыр. Бу заман чалышыр ки, һалга јолун јан тәрәф-ләриндәки хәтләри кечмәсин. Ким һалганы сәһвсиз нечә метр јумала-дарса о гәдәр хал газаныр.

2. Көдәк иплә гачыш. Јухарыдакы ојунда тәсвир олуңдугу кими 30 м. узунлуғунда јолдан һәр метрдән бир иплә һоппана-һоппана гачмаг лазымдыр. Иплә метрләр үзрә сәһв-сиз гачан метрләрин сајы гәдәр хал газаныр.

3. Кичик топун атылыб-тутулма-сы. Јарышын иштиракчылары 2,5 м. һүндүрлүјүндә дартылмыш кәнди-рин гаршысында 1 м. аралы даја-

нырлар. Топу кәндириң үстүгә атыб габага гачмаг вэ ону кәд-тутмаг лазымдыр. Һәр дәфә тә-дүзкүн тутулдугдан сонра топун га-бага атылмасы давам етдириләр. 1 м. габага атан 1 хал, 2 м. габага атан 2 хал газаныр.

4. Топун дивара атылмасы. Ди-вардан 3 метрлик мәсафәдән хал хәтт, ондан сонра һәр 0,5 метрдән даһа 10-12 хәтт чәкилир. Јарышын иштиракчысы биринчи хәттин га-гында дурур вэ топун дивара атыр ки, гајыдыб јерә дәјсә мүмкүн гәдәр дивардан узага аты-сын. Бурада халларын сајы топун дивардан нечә метр аралы дүшкән илә мүәјјәнләшдирилир.

5. Гум кисәсинин узага атыл-сы. Мејданчанын бир тәрәфиндә 10 м. узунлуғунда хәтт чәкилир вэ байрагларла ишарә едрилир. Габа-да, хәтдән 5 м. аралы она нурараг даһа бир хәтт вэ һәр метрдән бирин-чијә паралел 15—20 јохлајыча хәт-ләр чәкилир. Иштиракчылар бәри-ларда гејд олуңмуш хәттин арды-сында бәрәбәр мәсафәдә һәр ки-сәсиндә 200 гр. гум олан кисә аты-јаныр. Тәрбијәчинини командасы и-тында онлар јерләриндә дајыш-лары вәзијәтдә бир-биринини атыр-ча кисәләри атырлар. Ким кисә-нечә метр мәсафәјә атырса о хал хал газаныр.

6. Даирәләр үзрә тулланма. Да-иәметри 40 см. олан маркази 80 см. мәсафәдә шахмат гајдадан 10 даирә чәкилир. Тулланма башландыгы биринчи даирәсини-нысында хәтт чәкилир. Нәһәт тулланан бу хәттин архасында да-ныр. Тәрбијәчинини командасы и-тында о, тәк ајагла бир даирәдән да-и-а атылып вэ јерә енаркән даи-кәнарыны тапдаламамага чәд-тәрир. О, сәһвсиз нечә даирә та-палырса о гәдәр дә хал газаныр.

Јарышдан сонра ушаглар коман-даларына көрә гачыш, тулланма вэ с. тәмринләрлә мәшгул едил-ләрләр.

Тәртиб едән: Р. ҺӘСӘНОВ

Һ. Зәрдаби адына КДПУ-ның тәрбијәси кафедрасының мөдир-и.

МӘКТӘБ КИТАБХАНАСЫНЫН ШАКИРДЛӘРЛӘ АПАРДЫҖЫ ИШЛӘРИН МӘЗМУНУНА ДАИР

Җ. ГАЗЫҖЕВ

Ермәннстан ССР, Гугарк району, Арчут кәнд орта
мәктәбинин мұәллимн

Программа тәлим кичик
мәктәбин вердији
жеринә јетирилма-
мүстәгиллијин, фәаллығын
иәлә јанашы ел-
мүстәгил газаныл-
ашыламағы
кимн ирәли сүрүр.
мәктәб китабханасы кәч охучу-
бәлҗинн кенишләндирир,
сәјәси-әхлағи, бәди, әмәк
формалашмасына кә-

мәктәб китабханасынын мұһүм
бирн ушағларын
рәһбәрлик етмәк, он-
мәһәббәт, мұталиә
тарбијә етмәк, шүүрду
ашыламағдыр. Бү-
әтичә етибарилә про-
мүвәффәғијјәт-
онлара көмәк

оқучулары һәр тә-
һәрмәли, һәр бир ушағын
јаш хүсусијјәтлеринн,
јәсинн, марағ дәврәси-
онларын мұталиәјә
үчүн педагожи јол-
ләшдирмәлидир. Габағ-
мәктәб китабханачылары иб-
ләрдә програм матери-
ләриндән мәнимсәдилә
көстәрмәк мәғсәдилә
көрүрләр. Мүша-
ахтарышлар көстәрир
мәктәб китабханасынын кичик
апардығы ишин
сәһбәт (мүсәһбә), ги-
һәрчикләр, албом вә фото-
һәрчикләр тәртиби, сәркисә вә
оқудуғлары әсәрләрин
һағыл едилмәси, ки-
һәрчәри тәшкил едир.
шәкирдләрин јашына, фәр-
һәтина, билијинә вә үмү-
сәвијјәсинә ујғун ол-

малыдыр. Охувмуш китаб һағын-
да сәһбәт ғыса олмалы вә јохлама
характери дашымалыдыр. Әсас
мәғсәд шәкирднн нечә мұталиә ет-
дијинн билмәк, она көмәк көстәр-
мәк, шәкирдә ајдын олмајан јерләр
ајдынлашдырмағдыр.

Сәһәрчикләр, албомлар, фото-
монтажлар әләмәтдәр һадисәләрә,
бајрамлара, тарихи күнләрә, һәр
һансы мөвзуја, тәбиәт тәсвирләри-
нә, Вәтәнимизин көзәллијинә вә
әкиллијинә һәср едилә биләр.
Бурада да әсас мәғсәд програм
материалыны һәртәрәфли зәпкин-
ләшдирмәк, мөһкәмләндирмәк вә
шәкирдләрә јени билик, бачарығ
вә вәрдишләр ашыламағдыр.

Арчут кәнд орта мәктәбиндә ки-
чик мәктәблиләр үчүн А. Сәһһәтин
һәјәт вә јарадычылығына һәср
едилмиш сәһәрчик кечирилирди.
II, III синиф шәкирдләриндән 17
нәфәр әдибнн ше'рләриндән, 9 нә-
фәр һекајәләриндән парчалар әз-
бәр сөјләди. Әдибнн һәјәт вә јара-
дычылығына даир фотомонтажнн
тәртибиндә 6 нәфәр иштирак етди.
фотоларын вә башға ләвазиматын
топланмасында исә 15 нәфәр фәа-
лијјәт көстәрди.

Ајдындыр ки, ибтидаи синифләр-
да һәр синиф бир мұәллимн нәзәр-
рәти алтындадыр. Онун көмәји илә
ушағлар илк китаблары—әлиф-
баны охумушлар, мұәјјән оху ба-
чарығына, китаба мұнасибәт вә
рәфтар ғајдаларына малик олмуш-
лар. Мүстәгил мұталиә етмәјә баш-
лајан кичик јашлы ушағлара хүсу-
си диятәт вермәк тәләб олунур.
чүнки онлардан чохлаы оху тех-
никасына јијәләнмәмишләр. Белә
шәкирдләр мұталиә илә мүнәзәм
мәшғул олмурлар вә охудуғлары
китабларын мәзмунуна фикир вер-
мирләр. Ушағларын мұталиә кеј-

фијјатини мунтэзэм олэраг јохламаг, онлара шүүрлу оху вэрднши өјрөтмөк лазымдыр.

Ибтидан синиф шакирдлэринин синифдэн вэ мэктебдэнхарич оху-суна рөһбөрлија синиф мүаллимлэри дэ чөлб едилдикдэ јахшы нэтичэ верир. Габагчыл мэктеблэрдэ (Бакынын 18, 199, Јереванын 2, 67, 76, Кироваканын 4, 5, 15 вэ с. нөмрөли мэктеблэриндэ) синиф китабханалары јарадылмышдыр ки, шакирдлэр синифдэн вэ мэктебдэнхарич оху үчүн китабы өз мүаллимлэриндэн алырлар. Бунула белэ китабханачы да мэктеблилэрин мүталиэсинэ хүсуси фикир верир.

I синиф шакирдлэринин мэктеб китабханасы илэ илк танышлыгына китабханачы да һазырлашмалыдыр. I синиф шакирдлэри үчүн бөднн чөһөтдөн јахшы тэртиб олу-муш шәкилли китаблардан вэ журналлардан сәрки дүзөлтмөк, онлара китабхана һаггында мәлумат вермөк мәсләһөтдир. Габагчыл мэктеб китабханачылары ишлэрини бу мәзмунда гурур, икинчи көрүшү синифдэ кечирирлэр: һәмин сәркидэ нүмајиш етдирилмиш китаблары синифә кәтирир, онлар һаггында гыса мәлумат верир, мараглы һекајэ вэ нағыллар охујур, каләчәкдэ һәмин китабларын шакирдлэр тәрәфиндэн охунмасыны, онларын мэктеб китабханасына үзв олмаларыны мәсләһөт көрүрлэр. Сонракы көрүшдэ китабханачы шакирдлэри китабханадакы китаб сәркилэри, албомлар, каталоглар, плакатлар вэ с. таныш едир. нәһајәт, мэктеб китабханасынын шакирдлэр арасында апардыгы тәдбирлэрә дэвәт едир вэ онларла әмәли ишлэр көрүр.

Ибтидан синиф шакирдлэриндә китаба мараг, китаб сечдирмөк бачарыгы вэ кејфијјәтли мүталиэ вәрдиши әлдэ етмөк үчүн II синифдэн башлајараг китабханада онларын ишчиси тәрәфиндэн китабхана ишлэринә дәир дәрслэрин кечилмәси фәјдалыдыр. Белә дәрслэрә ибтидан мэктеб шакирдлэринин бөјүк еһтијачы вардыр.

Ахтарышлардан ајдын олур ки кичик мэктеблилэр үчүн габагчы мэктеб китабханаларында ашыл-лан китабхана дәрслэринин мәзмуну китабхана фәјдалары, каталогларла танышлыг вэ онлар тифядэ етмөк, каталогдан сечәркән китабын сијаһысыны ичә кетүрмөк, китабла рәфтар, китабларын китабханада јерләш-рилмәси, оху залында дәрсләр фәјдалары, китаб сечмөк, кичик јашлылар үчүн китабханада китаблар, јени ушаг китаблары онларын мәзмуну, лүғәт вэ ушаг енциклопедијаларында китаблар, оху фәјдалары, китаблар ахтарышлар етмөк вэ с. мәсләһәтә едир. Кировакан шәһәр-ки 15 нөмрөли мэктебин китабханачысы А. Алојан ибтидан синиф шакирдлэриндә јүксәк кејфијјәтлэ мәталиэ мәдәнијјәти вэ вәрдиш-ашыламаг үчүн ашагыдакы мәзмунда китабхана дәрслэри вэ тәдбирлэри кечирир:

- 1) Китабхана нәдир? Нәһајәт Совет һөкүмәти китабханаларына јүк фәјгы көстөрир?
- 2) Оху залы, ондан ишчиси фәјдалары.
- 3) Китабын әһәмијјәти. Ону нәшри. Она чәкилән әмәк.
- 4) Китабла танышлыг (автор, әллифи, мундәричаты һаггында сөһбәт).
- 5) Мүталиәнин әһәмијјәти.
- 6) Каталогдан китаб сечмәк, ону ичә јазмаг һаггында танышлыг.
- 7) Китаб сечмөк.
- 8) Ушаг гәзет вэ журналлар.
- 9) Охунмуш китаб һаггында танышлыг, јин тэртиби.
- 10) Сорғу китабчалары, дәрсләр вэ ушаг енциклопедијалары илэ танышлыг.

Китабханачы А. Алојан китабханасында көстөрилән маддәләр, китаблар биринә чидди һазырлашыр, шакирдлэрә јени билик, бачары вәрдишләр ашылајур.

Шакирдлэрин мунтэзэм мәслиһәсиндә башлыча мәсәлә сөһбәтләрдир. Мэктебин күн режамасына әсасән кичик јашлы мэктеблэрин сәрбәст мәшғәләсинә китаб мусиги илэ мәшғул олмаг, шәһәр

1 саат 30 дагига вахт ве-

мактабликларин муталие мўъжян етмек үчүн аҗры- шакирдларла фәрди иш қилыб, онларын күндәлик гејдаларына мўвафиг ола- аҗагыдакылар мўъжян едил- а) шакирдлар һәр күн 25—30 дагига, II сениф- 30—35 дагига, III сенифда 40— муталие еда биләрләр; астрономик саатдакы I сенифда 8 сәһифә, II с- 16 сәһифә, III сенифда исә сәһифә тәшкил едир.

етмек лазымдыр ки, мўнтә муталиенин дүзкүн һәјата ке- үчүн бә'зи мактаб ки- алаарында китабын гејта- вахты мўъжян едилир вә бу- ыларын риајет етмәләри тә- унур. Нәзәрә алынмалыдыр ки, бәзә һәрәкәт етмәк чох вахт вахты баша чатдығындан шакирдларин китабы јарым- тармалары илә иетичәлә-

шакирдларин муталиесиндә мў- күндәлији бөјүк рол ојна- Табагчыл мактабларда ша- II сенифдән мактаб ки- аласына үзв јазылыр вә оху- әсәрләри муталие күндәли- гејд етмәјә башлајырлар. аҗагы муталие күндәлији- әмијјәтиндән данышыр, онун формасыны изаһ едир.

Ибтидан сенифләрда охунмуш һаггында гејдлар чох ғыса едир. Күндәликдә сыра нөмрәси, охундуғу тарих, мўәлли- аҗы, китабын ғыса мәзмуну алуур.

II сенифдән башлајараг ша- әсәрин гәһрәманларыны сә- едир. һадисаләрә мүнәси- билдир.

III сенифда тәдрис материалла- кеңишләндирилмәси вә тә- ғыраслығ фәннинин кечилмә-

си илә алағадар олараг елми-күт- ләви әдәбијјатын шакирдларә төв- сијә едилмәси лазым калир.

Ибтидан сениф шакирдларинин охудуғлары китаблара даир һәр рүбүн сонунда һесабатларыны дин- ләмәк онларда муталиејә чидди мүнәсибәт, тәшәббүскарлығ, фәал јарадычылығ кејфијјәтләри тәрби- јә едир. Белә ки, муталиејә даир гејд дәфтәри тутмајан шакирдлар һәмин дәфтәрин тутулмасыны ва- чиб билирләр; гејдләри мўнтәзәм апармајанлар исә әсас мәғсәдә— муталие күндәлијини мўнтәзәм вә сәлиғәли апармаға мејл едирләр. Бундан башға шакирд һесабата һазырлашаркән өз охучу вәрәғәси- ни јенидән нәзәрдән кечирир, оху- дуғу китаблары вә онлардан нәләр өјрәндијини, ән чох нәләр хошуна кәлдијини вә кәлмәдијини бир да- һа хатырлајыр.

Ермәнистан ССР-нин Гугарк ра- јонунун Мегурт кәнд орта макта- бинин китабханачысы һәр рүбүн сонунда сенифләр үзрә чағырыл- мыш сениф-валидејя **јығынчағын**- да валидејиләрлә көрүшүр. һәмин јығынчагларда муталиени арды- чыл етмәјәнләр, китабла дүзкүн рафтар етмәјәнләр вә с. барәдә сөһбәт кедир. Китабханачынын сөһбәти тәрбијә мәсәләләринә даир китабларын ичмалы илә гуртарыр. О, чыхышынын сонунда валидејилә- рә ушагларын муталиесини нечә из- ләмәк, онларла охудуғлары китаб- лар һаггында нечә сөһбәт етмәк барәдә мәсләһәт верир.

Һазырда валидејиләрдән һәмин китабхананын фәал көмәкчиләри вардыр. Валидејиләр китабларын мўһафизә едилмәси вә ушагларын муталиеси ишиндә китабханаја ја- хындан көмәк едирләр. Беләликлә, мактаб китабханасы ушагларын тәлим вә тәрбијәсиндә мўәллимин ән јахын көмәкчиси ола билир.

ЖОЛУХУЧУ УШАГ ХӘСТӘЛИКЛӘРИ ВӘ ОНЛАРА ГАРШЫ ПРОФИЛАКТИК ТӘДБИРЛӘР

Т. ФЕЈЗУЛЛАЈЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин мұәллими

Инсан организмна патокен, я'ни хәстәлик төрәдән микроблар дахил ол-
дугда јолухучу хәстәликләр баш верир.
Бу микроблардан ибтидан һејван (амоб,
плазмоди) вә битки организмләрини
(бактеријалар, кебәләкчиләр вә с.), ел-
чә дә вируслар кәстәрмәк олар. Пато-
кен микроорганизмлар инсан бәдәни-
нә дүшкүндә тез чохалмаға башлајыр вә
онларын һејат фәалијәти нәтижәсиндә
хүсуси токсинлар-зәһәрләр ифраз еди-
либ һүчәјрәләр, тохумалары зәләләјир
вә бир сыра хәстәлик аламетләринин
баш вермәсинә сәбәб олур.

Кедишнә корә кәскин вә хроник
хәстәликләр ајырд едилір. Кәскин хә-
стәликләр, адетан, дәрһал јунсәк темпера-
тур, гусма, үшүтмә вә хәстәлијн бүтүн
аламетләрини ашһара чыхмасы илә
башлајыр. Дүзкүн вә вахтында мұәлицә
апарылдыгда хәстәлик тез нечир. Дүзкүн
вә вахтында мұәлицә едилмадикдә хә-
стәлијн кедишнә узаныр вә хроник
характер алыр.

Хроник хәстәликләр вахашыры кәс-
ниләшәрәк: узун мүддәт, бә'зан илләр-
лә чәкир. Кәскин јолухучу хәстәликдән
сағалан ушаг организмни башға хә-
стәликләргә гаршы мұғавимәт гүвәләри
зәифләјир. Бундан алава, кәскин јолу-
хучу хәстәликләрин чоху мұхтәлиф
ағырашмаларла мушайәт едилір ки,
бунлар да ушаг организмни үзүр.

Хроник дизентеријаны нечирәш вә
вәрәмлә хәстә олан ушаглар физикни ин-
ишафын кәстәрәчиләрнә корә өз
јашымдарындан хејли керә галырлар.
Бундан алава, багырсаг гурдлары да
ушаглар чох үзүр. Бу гурдлар зәһәр
ифраз едәрәк, организм зәһәрләјир, ган
азлыгына сәбәб олур, ушагларын сиңир
системнә хошакалмәз тә'сир кәстәрир
ки, бу да мәнәбәлилдә һәссассызлыг,
баш ағырлары, баш ичәлләймәләри, на-
раһат јуху, иш габилијәтинин азалмасы,
һафизәнин вә диггәтин зәифләмәси, мұ-
вәфәғијәт фәизини енмәси илә ма-
дана чыхыр.

Ушагларын јаш хүсусијәтләри-
на асылы олараг хәстәликләрин тәзлә-
н ағырашгы мұхтәлиф олур. Ушаглар
биринчи илнәдә өлүм һадисәләри
јәни доғулмуш ушагларын хәстәли-
ри (ағ чијерләрин илтиһабы, аналма-
ма үрәк гүсурлары вә с.) нәтижәсидә
баш верир. Ушагларын 1—6 јашында
өлүм һадисәләри јолухучу хәстә-
ликләр, зәләләнмәләр, тәнәффүс систем-
нин хәстәликләри нәтижәсиндә ола-
ләр. 7—19 јашларында икә јәһәт
хәстәликләргә тутулма вә өлүм һадисә-
ләрин кәскин сурәтдә азалыр.

Хәстәликләрин чохунун кәскин
мәнбәји хәстә инсан вә ја һејван ки.
Надир һалларда инсан сағалдыгда
ра да инфексија мәнбәји галыр. Бу
шахсләр өзләри сағлам олуп атраф-
лар бәјүк зәрәр јетирирләр, башы
басиллашыјанлар дөјирләр.

Јолухучу хәстәликләрин ағыраш-
малары мұхтәлифдир. Хәстәликләр
лараг бә'зан кенеш өлчүдә куту-
тутур вә епидемија характерна ки.
Инфексија тамас, һава-дамчы, су-
јоллары илә вә чанлы нечирәчиләр
ситәси илә јайыла биләр. Тамас
хәстә илә тамас демәкдир. Биләсә
(тәрәдичиләрин инфексија мәнбәси)
сағлам адына нечмәси) вә башы
(хәстә ишләдән ашјалардан тәрәдичиләр
сағлам шахсә нечмәси) тамас јолу
ләндирилмәлидир. Биләсәтә тамас
илә дизентерија, гарын јатагы
терија вә с. јолухур. Биләсәтә
јолу илә тәрәдичиләри харич
тә'сиритә (күнәш ишыгы, гурма
давамлы олан хәстәликләр јолу).

Бә'зан јолухучу хәстәликләр
гуллуғ едән шахсләрдән дә үчүр
васитәси илә кечә биләр. Јолухучу
хәстәликләрин јайылмасын тәрәдичи-
алмағ үчүн мұәллим шакирдләри
ринә чатдырмалыдыр ки, һәкки
олмадан хәстәни евинә кетмәләри
кәјиминдән, китабларындан, оқу-
рындан истифадә етмәк мәсләһәт
мүр.

—дәмчү [олу илэ хөстө]ни
хөстө астырдыча, өскүр-
дәмчүлөр илэ һанада [а]йлыр
дифтери[аны, кө] өскүр[ни,
варемин, варемин вә с.).

Хөстөни һавасынын мунтазам дө-
мөһүмөсү, тәмизләмәсү, мәктәбли-
к һәм дини-кини[еник] вәрдишләрни
хөстәликләрни [а]йылмасы-
ны артымыны алып.

Хөстәликләрни [а]йылмасын-
да [олу өн күтлөви] [олухма-
на] Хөстө ишчиларын вә һөҗвә-
ләшкәнләрен дүшмүш сидуи,
хөстә [олухдуруп. Велә су вә гилә-
кәтә, кәсмин мәдә инфекци[ала-
н] дифтери[а, гарын] [аталагы], ин-
фекци[а] сарылыг, вәрәм вә с. [а]й-
ылмасын тәрәдичиләри га[нама-
на] мәдә—төрәвәзләр га[нар су
хөстәдә мәһ олур. [олухучу хөстө-
лик чаклы кечиричиләри милчәк,
тахтабиги, кәна, сичан вә
һөҗвәләр адәтән мәдә вә ба-
дә хөстәликләрни, сәһмә [аталагы,
гудузулу, таун хөстәли[енин]
һөҗвәри. Буну нәзәрә алараг гилә-
кәтә га[нар су илэ [у]улмалы, га-
нә табларда сахланмалы вә инфекци-
ләрчиләри бүтүн һөвләри мәһ
һөҗвәдир.

Хөстәлик тәрәдичисинин саглам ор-
ганизм дахил олмасыннан хөстәли[енин]
хөстәликләринин ашкәра чыхмасына
хөстәлик мөдәт кечир ки, бу да ин-
фекци вә [а хөстәли[енин] кизли дөврү
мөдәт етибары илэ һәр бир
хөстәлик өзүнәмәхсүс кизли дөврү

Хөстәликләрни профилакти-
ка организм өзүнүмүһафизә
хөстәли[енин] мөһүм [ер тутур. Бәзи һал-
да организм хөстәлик тәрәдичилә-
ри дахил олмасына бахма[арат, хөстө-
лик кечир, чүнки инсан организм
инфекци[а] гаршы мугавимәт гүв-
һәрдыр. Амма зәиф физики ин-
сан һөддиндән артыг [орулма, һөҗ-
вә гиләһә, мәһүт вә әмә[енин]
хөстәлик шөранти вә со[угдә]мә
хөстәлик инфекци[а] гаршы мугави-
мә азалдыр. Мәһ буна кәрә мәктәб
хөстәлик әлбир фәали[етинин] мөһүм
хөстәлик бири организм мугави-
мәләринин артырылмасы вә бөдә-
н һөҗвәләндирилмәси олмалыдыр.
Хөстәлик өзүнүмүһафизә габилити
хөстәлик бири дө хөстәли[ә] тутулмамаг,
хөстәлик мунитетдир. Иммуниет тәби
хөстәлик олур. Тәби иммуниет анадан
хөстәлик вә һөҗвәтә газанылмыш ола би-
р һансы бир хөстәли[ә] гаршы
хөстәлик иммуниет ананы ганы
хөстәлик кечир. Сүн[и] иммуниет исә
хөстәлик кечирдикдән соңра
хөстәлик. Сүн[и] иммуниет фәал вә [а
хөстәлик олмагга [аллыз һөҗвәтә] га-
һөҗвәдир.

Хөстәлик зәифләдилмиш вә [а өлдү-
мә миңроблар вә [а онларын зәһә-

ри [еридилдикдә] (тәби чичә, гарын [а
талагына, дифтери[а] гарын вә с.)
орада өсчәсимләр фәал имунизаси[а]
[арадыр.

Хөстәлик (гызылча, скарлатина вә с.)
кечирмиш шәхсләрни вә имунизаси[а]
едилмиш һөҗвәләрни (дифтери[а] гав
хөстәлик организм [еридикдә] (һөҗвә-
ләр вәсикәләр) гәҗри-фәал имунизаси-
[а] өлдә едилди. Һәмни бу хөстәлик һә-
зә өсчәсимләр олур.

Ушаг коллективиндә инфекци[анын]
[а]йылмасынын гаршымынын алынмасы
[олухучу хөстәликләрә гаршы] мугави-
мә ашармаг үчүн ушаг коллективиндә
бир сыра профилактик тәдбирләр апа-
рылмалыдыр:

1. Хөстәликмиш вә [а хөстө илэ төмәсдә
олмуш шәхсләрни дәрһал тәһрид едил-
мәси вә лазымы һалларда хөстәли[енин] хө-
стәликә [ерләндирилмәси.
2. Хөстәли[енин] өлдүгү мөһүм вә ишләт-
ди[и] өш[әләр]ни дезинфекци[асы] (дизин-
фекци[а] вә деретизаси[а]).
3. Хөстө вә басылдашы[гычы] илэ төмәс-
дә олан ушагларын хөстәли[енин] кизли
дөврү мөдәтиндә карантинин тәшкили.
4. Инфекци[а] илэ төмәсдә олан ушагын
ушаг мөһсәсәсиндә олмасына ичәзә вә-
рилмәси.

Һәр хөстәликмиш ушагын дәрһал аш-
кара чыхарылмасы һәм хөстө мәктәбли-
нин өзү үчүн, һәм дө олуш [оллашлары]
үчүн өлдүгү вәчәдир.

Хөстәликмиш ушагларын вә хөстө илэ
төмәсдә олан шәхсләрни тәһрид едилмә-
си (карантин) мәктәб коллективиндә
инфекци[анын] [а]йылмасынын гаршысы-
ны алаш тәдбирләрлән ән мөһүмдүр.
Карантинин давамәтмә мөдәти хөстәли-
[енин] максимал кизли дөврүнә бәрәбәр
олмалыдыр.

Коллективдә баш вермиш [олухучу
хөстәли[енин] [а]йылмасы илэ мугави[ә] тәд-
бирләрлән бири дө дезинфекци[а] вә
деретизаси[а]дыр. Дезинфекци[а]—ин-
фекци[анын] харичи мөһүмдә мәһ етмә
демәкдир. Бундан мәсәл хөстәли[енин] өлдү-
гү [ердә] вә тохундуру шәҗәрәдә (мебел,
кејим, ојунчаглар, китаблар вә с.) ми-
кробларын гырмагдыр. Дезинфекци[а]
профилактика мәсәди илэ дө тәтбиг
едилди.

Дезинфекци[а]—инфекци[анын] кечирә
һөҗвәтләрә гырмаг демәкдир. Бу әмә-
ли[ә]т физики вә хим[ия]ви үсулларла
(формалин, хлорофос вә с.) кечирилди.

Деретизаси[а]—[олухучу хөстәликләр]
[а]н мөһүмдә кәмиричиләри гырмаг
демәкдир.

Хөстәлик кечирмиш мәктәблиләрни
иш габилити илэ күнләр бир гәләр
азалдыр. Велә ки, грип, ангина, [ухары]
тәнәффүс [олларынын] илтиһабыны ке-
чирмиш шәхсләрдә 6—9 күн әрзиндә
иш габилити зәиф олур. Хроник хө-
стәлик (ревматизм, вәрәм интоксикаси[а]-
сы вә с.) кечирә шәхсләрләрни иш габилити
бүтүн илбоју азалмыш олур.

«УШАГ БАГЧАСЫНДА ТӘРБИЈӘ ПРОГРАМЫ»НА ДАИР МЕТОДИК КӨСТӘРИШЛӘР*

ГУРАШДЫРМА

Ушаглар тикнәти гурашдырма үсүл-
тиктәтилердәки гурашдырма
тиктәтии көрмәк бачарыгы, булла-
тиктәтии ојунарлында, мәшгәләләрдә
тиктәтии ејретмән «Ушаг багчасы-
нда тәрбија программасы»нын гаршысында
тиктәтии мүнүм вәзифәләрдән бириди.
Гурашдырма процесиндә ушагларда
тиктәтии, тәхәјјүл, јарадычы габили-
тиктәтии ф едир.

Гурашдырма үзрә ишләр мәшгәлә-
ләрдә вә ојунарларда һајата кечирилир.
Гурашдырма бүтүн ушагларын мәнимсә-
ләтии биләи, бачарыг вә вәрдишләр
тиктәтии мүнүм едилмиш вә мөзү-
тиктәтии кумунави сијаһысы верилмиш
тиктәтии Тәрбијәчи мөзүну һајатдан, ушаг-
ларын вәтәсиндән кәтүрүлмүш охшар
тиктәтии вә әвәз едә биләр. Бурада баш-
тиктәтии одур ик, мәшгәләләрдә тәклиф
тиктәтии мөзү програм вәзифәләрини
тиктәтии кечирилмәсинә көмәк кәстәсин.

Ушагларда гурашдырма үзрә иш үчүн
тиктәтии вә ири тикнәти материаллары
тиктәтии мөзү үзрә дәст, тахта вә метал
тиктәтии торлар, јумшаг, бәрк кағыз,
тиктәтии тахта јарымфабрикатлар (дө-
тиктәтии кичик тирләр вә с.), тәбиәт ма-
тиктәтии тирләр, мәниәт материаллары (бош
тиктәтии сап чархлары вә башга тул-
тиктәтии ләзимдыр.

Ушагларда һәр бир ушаг гураш-
дырма үчүн материалы тәрбијәчидән
тиктәтии сәвралар исә ушагларга ләзим
тиктәтии материалы сечмән имканы вери-

Материалларын сахланымасы үчүн
тиктәтии вә даими јер ләзимдыр. Чо-
тиктәтии ушаг багчаларында һәр јаш гру-
тиктәтии тикнәти материаллары дәсти-
тиктәтии ләзим зарур дејил. Бурада тәр-
тиктәтии нөвбә илә ондан истифадә
тиктәтии шәраит јаратмаг олар.

Кичик вә орта группларда
гурашдырма үзрә иш мөзүну
вә методлары

Гурашдырманын ејрәтилмәсинә би-
тиктәтии кичик группдан башланылыр. Әк-
тиктәтии тәрбијәчи ушаглар тикнәти
тиктәтии материалларынын формасы, бәјүклүјү.

Ушаглар мөзүнин 1974-чү ил 4, 6;
1975-чү ил 1, 2, 4, 6; 1976-чы ил 1, 2,
1977-чи ил 1 вә 2-чи нөмрәләриндә.

саһәдәки мөхтәлиф вәзијәти илә таныш
едир. Ниссәләрини кәстәтир, онларга ад-
лашдырыр (кубик, кәрпич вә с.), ушаг-
ларын көзү гаршысында садә тикнәти
гурашдырыр. Хырда ојуначалардан
(кукла, һејван) истифадә едәрәк тәрби-
јәчи ушагларга тикнәти ојуну ојнајыр.

Ушаглар тәдријән мөхтәлиф тикнәти
ниссәләрини адларыны мәнимсәјирләр.
Гурашдырма үзрә мәшгәләләр һәфтәдә
бир дәфә сәһәр вә күнүн икинчи јары-
сында апарылыр. Һәр бир ушагда мөх-
тәлиф, гәшәи кәрпичләрә, кубикләрә
мараг јаратмаг, онларын диггәтини һә-
мин материаллардан тикмәјән мөмкүн
олмасына јәналтмәк үчүн тәрбијәчи
илк мәшгәләләри кичик јарымгруппларга
(5—6 ушагла) тәшкил едир: мәсәлән,
биринчи мәшгәләдә (мөддәти 10 дәгәгә)
тәрбијәчи ушагларга кубикләрә таныш
едир. Ушаглар јарымданрә дүзүлмүш
стулларда тәрбијәчи исә онларын гар-
шысында бир метр јарым аралы мәсә-
фәдә гојулмүш икијерлик стол архасын-
да отуруп вә столун үстүнә мөхтәлиф
рәиңли кубикләр олан ат арабасы, ојун-
чаг хоруз гојур.

Тәрбијәчи ушагларга мұрачиәт едәрәк
атын арабада нә кәтирдијәнә (кубикләрә)
бахмәларын тәклиф едир. Араба-
дан кубикләрә кәтүрүб јыгыр вә дејир
ик, хоруз бу кубикләрән она өз тикмә-
јән хәһиш едир. Хоруз, кәл бура (ону
столун ортасына елә гојур ик, ушагла-
рын һамысы көрсүн). Биз сәнин үчүн
өз тикмәјән. Хоруз бәјүндүр, онун
үчүн бәјүк өз тикмәк ләзимдыр (Тәр-
бијәчи тикир, ушаглар бахырлар). Куби-
ки гојав онун јанына бирини, јәнә би-
рини гојав. (Хорузун әтрафыны һасара
алыр). Хорузун чыхыб-кирмәси үчүн
ганы дүзәлдәк. (Кубикин бирини јана
тәрәф чәкир). Бахын, кубикләрән нечә
гәшәи өз алынды. Хоруз, бизимлә көз-
мәјә кәдәк, сонра јәнә евина гајыдар-
сан. Стол тикнәти илә бәрәбәр ојун ку-
шәсинә гојулур, ушаглар көзинтидән
гајытдыгдан сонра буларга ојнаја би-
ләрләр.

Икинчи мәшгәләдә ушаглар башга
бир тикнәти материалы илә—кәрпич-
ләрә таныш олурлар. Тәрбијәчи кәр-
пичләрә кениш саһәдә бирини о бирини
јанына үфүти гојмагла онлардан матр-
јошна үчүн өз тикир. Үч-дәрд ушага

Јолда «создирмак» үчүн кукла-матр/ош-на вермек олар.

Сонра кы машгалаларда кубиклери вэ керпичлери ејин вахта вермек лазымдыр на, ушаглар формадагы бу деталлары фергияга гөјд еде билсинлер. Тәрбијечи кубиклерден вэ керпичлерден кичи куллалар үчүн стол, стул, чарпалы дүзэлдир, һәм де онлары ојнадыр.

Ојун саатында ушагларла мүстагил феалијет үчүн кубиклер вэ керпичлер вермек лазымдыр. Ушагларын мүстагил феалијетлери де рағбатландирилмаидир: «Илһам кубиклери бир-бирини үстүне гојур. Сағ олсун Илһам, гала дүзэлдир».

Или машгалаларда тәрбијечи эвалче ушагларла кубиклерла ојнамага чагырыр, сонра исэ тәдричән һамыны машгалаларла чөлб едир. О, ушагларын маргаландыгларыны, кубиклерден, керпичлерден наји исэ дүзәлтмәјә һавәс кәстәрдикләрини һисс етдикдә онлары тикинтисә чөлб едир. Белә һалларда машгалаларын тәшкили бир гәдәр башга оламагдыр. Машгалаларла 10 нафәрден ибарәт јарымгруп чөлб едилә билер. Онлар бир чәркәдә гојулмуш үч әдәл алтыјерлик столларын архасында (јалныз бир төрәфиндә) үзү тәрбијәчигә тәрәф отурурлар. Һәр ушагын гаршысында тикинтисә лазым олан мүәјјән миғдар һиссаләр гојулур. Тәрбијечи ушагларын гаршысында, онлардан бир метр аралы гојулмуш столун архасында отурур, мәсәлән, «гоғал үчүн јол» дүзәлтмәләрини тәклиф едир. Бу машгаләдә тәрбијечи ушагларла керпичлери бир-бирини јанына сых дүзмәклә онлары бир чәркәдә үфүги јерләшдирмәләрини әјредир. Машгаләјә гәдәр һәр бир ушага 10 әдәл керпич верилмәли, тәрбијәчидә исэ әлаһә оларағ «гоғал» (кичик топ, тахта шар, теннис топу) көтүрмәлидир.

Машгаләни «Гоғал» пағылынын ил-лүстрасияларыны кәстәрмәклә башламағ мәғсәдә муәфигдир. Сонра тәрбијәчи ушагларла онун керпичлерден нечә јол дүзәлтмәсинә бахмагы тәклиф едир. О дејир: «Бир керпич гојдум (ушагларын да һиссә көтүрүб онун нүмунәси илә кәтмәләринә фикир верир), јанына ичинчи керпич гојдум, јәнә де керпич гојдум». Беләликлә, 10 керпичин һамысыны дүзүр.

Тикинти гуртардыгда тәрбијечи өзүнү дүзәлтдији јолда сонра исэ ушагларын дүзәлтдиклери јолларда гоғалын нечә дијриләнмәсинә бахмаларын тәклиф едир. Гоғалы кәзинтијә кәтдикдә көтүрмәк вэ орада ојуну давам етдирмәк олар.

Сонра «Мешәдә довшан үчүн јол» мәвзусунда машгалә апарыла билер, бурада ушаглар керпичлери бир чәркәдә јерләшдирмәји әјрәтирлер. Керпичлерин сајыны 12-јә гәдәр чоғалтмағ олар. Ушагларла маргаландырмағ үчүн јолкаларын столун үстүне гојмагла «мешә»

дүзәлдилер (јасты, столүстү театр гурлары, ја да тәрбијәчинин пағылы кәсдији јолкалар).

Сонра кы машгалаларда вәзифә кәбләшир: керпичлери ики чәркәдә үфүги јерләшдирмәк лазымдыр. Машгалалар үчүн мәвзү трамвалар тар дөмирјолунун дүзәлдилмәси билер. Тәрбијечи машгалә әрәфәдә кәзинти вахты дөмир јолуну, трамвалар хәттичи (өкәр буна имкан вәрса) кәтир. Бунун үчүн 12—14 керпич кәтириләр. Белә машгалаларда ушаглар тәрбијәчинин ишәни тағлид едир, сәһәр бирликдә ојнајырлар.

«Завод борусу» дүзәлтдикдә һиссаларин бирини о бирини үстүне јаткы әјрәтмәк олар. Ејин олчүдә алты керпич бир-бирини үстүне гојмагла, «Завод» (ән алтда бөјүи, тәдричән кичијәнә) магла 4—5 кубик) гурулур.

Ушагларла керпичлерин ишәни саһәсини гојмагла онларла бирликдә сар, аракәсмә, һејванлар үчүн дүзәлтмәји әјрәтмәк олар.

Бундан сонра керпичлерден вэ кубиклерден ејин вахта истифадә етмәк гурашдырманы әјрәтмәк лазымдыр. Мәсәлән, тәрбијечи ушагларла бирликдә куклалар үчүн стол, стул, чарпалы дүзәлдир.

Бу индә сонра кы мәрһалә кубиклерден вэ керпичлерден сәләчә оларла тикинтини үстүнү өртмәкдәдир. Тәрбијәчи ушагларла бирликдә машын үстүни пы, гараж, аҗы үчүн ед дүзәлдир.

Тикинти материаллары илә ушагларда ушагларын диггәтини кубиклер вэ керпичлери дүз, сәлигәли, гәшәк, машын лазым олмасына чөлб етмәклидир. Бина дахилиндә вэ кәзинтиләрдә ојунларда тәрбијечи онлары мүстагил сәләчә тикинти гурашдырмага чөлб етмәклидир. Бу ушагларын машгалаларда диггәлары әдәт вә вәрдишлери мүстагил етдирмәјә имкан верир.

Ушаглар ичинчи кичик груп етдикдә онлар гурашдырманын сәләчә јомларын мәнимсәмиш олмалыдыр. Стол үстүндә кубиклерини вэ керпичлерин мүхтәлиф вәзијәтини (шагула, ги) беләд олмалы, тикинтини үстүндә сәләчә јолла өртмәклә онлары мүстагил чүр јерләшдирерәк гурашдырмагы чармалыдырлар. Ушагларда гурашдырмага мәғсәдә јәналдилмин марағ олдыр.

Тәрбијәчи ушагларла тапшырмағ нүмунә үзрә мүстагил јеринә јеткәри һиссаләри формасына, рәңкине вә фәргләндирмәји, онлары адландырмағ (кубик, керпич, призма) әјрәтмәклидир.

Бу грунда машгалалар бүтүн ушагларла бирликдә тәшкил олунур. Тәјәбр аҗынын бириндән ијун аҗынын ичиннән 18 машгалә (апликасија) машгаләри илә нәвбәләшдијинә кәрә ишәни тадә бир дефә) кәчирилер. Мәвзү машгалалар мүрәккәб олмамалы. «Машын үчүн јол», «Дөмир јолу», «

«Ларзынлыг гапы», «Гапылы», «Кулалар үчүн мебел», «Кичик бөжүк ев», «Бачалы ев», «Балаларга», «Пилдөөн» вэ с.

Биринде (иунун 1-ден сентябрга чейин) жеңе 6 мешгаланын апарып маслөбет көрүдүр. Бу машгалалар ушаглар эвэлче јајалөндиклөргө вэ вэрдиллөрдөн истифаде едир. Машгалалардын гом һөжөтинде «Шөһөр» «Чагыш үстүндө көрпү» вэ с. едир.

Машгалалөрдө ушаглара конкрет тапшырыгы вөрилдир. Биринчи группа олдугу кими ушаглар тикинти гурашдырыр: «Бу машгалаларда жашамалдыр», «Машындар» вэ с.

Машгалаларга үзрө мешгалалөрдөн га- тэбијачи ушаглаларла көзинтиде ет- тиреши ешјаларын, тикинтиларын фор- маларды дигтөт едирлөр.

Машгалаларда жаша көчминш ушагларла машгалалар методикасы эвэлки жаша машгалалар бир гөдөр ферглөнир. Биринчи машгалаларда тэбијачи тикинтини нечө машгалалар көстөрмөдөн габаг оилара һис- сөлөри адыны дејир, төкрар етмөлөри- нде јадда сахламаларыны төклиф едир. Машгалаларга материал һазырла- рда вэ ја иш гуртардыгдан сонра јы- гымаларда ушагларын дигтөтини је- тиреши адлара чөлб едир: «Машгалалар үзүн кубикләри һазырлајар» вэ «Машгалалар гутуја сөжгөли јыга».

Машгалаларда тэбијачи кичик группун машгалалар ушаглара һиссөлөри јыгаркөн машгалалар бир бир һөрөкөтини излөмөји едирсө, икинчи кичик группа тикинтини тамамиде дүзөлдөб нүмүнө вэ ушаглар нүмүнө үзрө јыгырлар: «Машыш үчүн јол тикинтиси» машгалаларда гурашдырма үзрө машгалаларда тэбијачи ушаглара көрпичләри вэ јыгмагы, бир-биринин үстү- нө јыгмагы, кубикләри бир-биринин ејин масафаде јерлөшдөрмөји машгалалар үзрө) өјрөтмөк кими вэ- шилдир.

Машгалаларда 3—4 дагыгөдөн чох вахт едир. Тэбијачи көзинти за- тиреши кардүклөри јолу хатыр- лајар. О дејар ки, бу күн биз кубик- лөрдө көрпичлөрдөн јол дүзөлдөчө- рө 10 көрпичи ики чэркөдө мөһкөм һөрөкөтини изаһла мүшајнат ет- тиреши. Сонра јолун һөр ики тэрафинө кубикләри—сүтунлары гојур. Машгалаларда белә јол дүзөлтмөји төк- тиреши. Тэбијачи ушагларын ишини едир, чөгинилин чөкөвлөрө кө- рөктөрир. Јол дүзөлдөб һазыр машгалалар сонра «машыш сүрмөји» төк- тиреши. (Мешгалаларын мүддети 10—12 едир).

Машгалаларда сонракы мәрһаләси (илин ор- тосунда) тэбијачинин һазыр нүмүнө гурашдырмагы төклиф етмө- јө. «Ушаглар, бу күн еизиклә бир- биримиз кичик кулаларымыз үчүн

белә көзөл гапы дүзөлдөчөјин. Бахын, нечө салыгөли бөзөдидилмишдир».

Иш үчүн ушаглара кубиклөр, көр- пичлөр, мүхтөлиф рөикли призмалар, кичик кулалар вэралдир. Тэбијачинин төклифи үзрө ушаглар бу формалары адландырырлар. Сонра тэбијачи онун нечө гапы дүзөлтмөсинә бахмаларыны төклиф едир. О, изаһла башлајыр, ме- сәлән: «ики көј кубик гојурам, бунун ја- нына бир-бир гырмызы көрпичләри еили тэрафи үзрө дүзүрөм; инди кубиклөр үстүнә бир гырмызы көрпичи еи кичик тэрафи үстө гојурам, бунун үстүнә көј көрпич гојурам; гапынын јухарысыны гырмызы призма илө базајирөм». Ушаг- лар да бу чүр гапы дүзөлдирлөр. Һөр ики нүмүнә тэбијачинин столунун үс- түндө олмалдыр. Мешгалаларын ахы- рында ушаглара кулалары гапыдан ке- чириб «көзмөји» апармаг төклиф олунур.

Сонракы машгалаларда ушаглар га- пыны истидикләри кими, бөзөји билөр- лөр.

Төдрис илинде һөр ајда бир дәфә икинчи кичик группа ушагларын адды- лары вөрдил вэ бачарытлардан мүстәгил истифаде едө билмөлөри үчүн маш- галалар көчирмөк лөзимдыр.

Бундан башга, тэбијачи ојун сая- тында ушагларын иштијарына тикинти материаллары вөрмөли, оилары бу ма- териалларла ојнамага төдрик етмөли- дир.

Орта группа тэбијачи јеши формалардан тир вэ цилиндрн өлөвө ет- мөклө ушагларын формаларла таныш- лыгыны давам етдирер. Оиларын дигтө- тини формаларын мүхтөлиф өлчүдө ол- масына чөлб едир (узун, тгса). Ушаг- ларда һиссөни рөиклә узлашдырмаг ба- чарыгынын формалашмасына даһа чох дигтөт едир, тикинтини рөикли һиссө- лөрдө бөзөмөји өјрөдир.

Бу группа тэбијачи ушаглара тикин- тини төһил етмөји, онун һансы тикин- ти олмасындан асылы оларат бөјүклүјү- нү мүәјян етмөји өјрөтмөлидир (Ма- трюшка бөјүк олдуғундан ев дө бөјүн олмалдыр).

Бу группа тикинти материалларын- дан гурашдырманын өјрөдилмәси илө јанашы ушагларын кыгыз вэ төбөт материаллары илө ишлөмөлөри дө тө- мөш едилмөлидир.

Гурашдырма үзрө машгалаларда ушаглар өјрөтмөјин әсас пријомларын- дан бири тэбијачинин һазырладыгы нүмүнәдир (нүмүнәнин ајры-ајры һис- сөлөри мүтләг јохланылмалдыр).

Орта группа машгалаларын (20 дәгигө) мөвзусу вэ тикинтинин мү- рөккөблөшмәси дәрәчәси икинчи кичик групп тикинтисиндөн бир о гөдөр дө ферглөнмир. Бу, кулла үчүн мебел, га- раж, гајыг, бөјүк вэ кичик ев, машыш үчүн көрпү, тәпә, төјарә, автомобил ола билөр, ләкин бурада ушаглара даһа чох мүстәгиллик вөрилдир.

Тәрбијечи машгалалар үчүн материал атрафында онунда ойнаган ушагларын отурдуглары столун ортасына жыгыр. Оңларын тикинти үчүн лазым олан хиссалары көтүрмәгә өйрөдир. Машгалалардан сонра ушаглар тикинти материалларынын мүөйөн олунмуш јерә жыгырлар.

Тадрис или әрзинде, сентјабр ајынын 1-дан ијун ајынын 1-на киби тахминен 13 машгалә апарылыр. Јај ајларында тәрбијечи ушагларын тикинти вә табнәт материаллары илә ојуналарынын фәаллашдырыр.

Ил мүддәтинде машгаләләрнин нүмунәви бөлүсү:

Тикинти материалларындан гурашдырма	13
О чүмләдән:	
Иңјет үзрә гурашдырма	3
Хиссаларә ајрылманыш нүмунә үзрә гурашдырма	4
Хиссаларә ајрылманыш нүмунә үзрә гурашдырма	3
Гојулмуш шәрт үзрә гурашдырма	3
Бурада ушагын гаршысында нүмунә олмур, гојулмуш шәрт үзрә онун нечә олмасыны мүәјәнләндирир.	
Кағыздан гурашдырма	5

Гурашдырмада ушага әңјанын әсас хиссаләрини ајырмагы вә онларын бар-биринә нисбәти үзрә сәһәдә јерләшмәсини мүәјәнләндирмәгә әјратмән лазымдыр.

Ушагларә нүмунәви јохламагың өј-рәдилмәси вәзифәси бәјүк диггәт тәләб едир. Оңларә тикинти (тахминен) бу ардычыллыгыла верилир: әннәдә адлан-дырылыр, оңа бүтәалүкдә бахырлар, үжуми, жезәл формасы илә марагыла-нырлар, һәјатда һансы тикинтинин ол-дугуну мүәјәнләшдирирләр (сәдә ја-шајырлар, стулда отурурлар, гаражда машын сахлајырлар вә с.); сонра тик-интинин хиссаләри (диварлар, дам, пилләкән, гапы, пәнчәрә вә с.) садәлә-ныр, диварларын бәјүклүјүнә, (узуну-нә, екинә керә һамысы бәрәбәрдирик), пәнчәрәләрин јерләшмәсинә бахырлар вә с.; һәр бир хиссәнин һансы деталдан әмәлә кәлдијини арашдырырлар (јенә һәр биринин адыны демәклә). Бундан сонра ушаглар гурашдырмага башла-јырлар. (Бу процес хиссаләрини ајрыл-масы үзрә гурашдырма адланыр).

Ушагларә хиссаләрини ајрылмасын нүмунәси үзәриндә узун мүддәт сахла-маг масләһәт көрүлмүр, белә ки, тап-шырыгың јарадычы һәлл едилмәси ба-чарыгының инкишафына көмәк етмир, ушаглар аңчаг нүмунәнин сүрәтини әкс етмәји өйрәнирләр. Оңларә хисса-ләрини ајрылмасы үзрә гурашдырмага нечирмәк лазымдыр. Бу заман ушаг ве-рилмиш нүмунәни јеринә јетирмәк үчүн деталлары мүстәһил сечмәлидир. Ушаг-лар нүмунә үзрә гурашдырманы мәһим-сәдикдән сонра гојулмуш шәрт үзрә гу-

рашдырмага нечмәк олар. Тәрбијечи ушагларә тәһлиф едир ки, мүөјәнләш-тирә истифадә етмәк үчүн тикинти ма-териалларын сәһәдә тәһлил етмәк, белә дејир: «Ушагларын бағда кәзмәси үчүн тах-тагыңы һасар дүзәлтмәк лазымдыр. Бағ, белә (тахта) кукла дүзәлтмәк лазымдыр. Бизик кукла-лар мүхтәлиф бәјүклүндәдир. Бизик кук-ла дүзәлтмәк лазымдыр. Бизик кукла-ларын бағда кәзмәси вә орадан кукла-сы раһат олсун».

Бу машгаләдә ушагларын гаршы-сында ики вәзифә гојулур: баринчә—ушаглар хиссаләри мүстәһил сечмәк, икин-чә—кукларын бәјүклүјүнә кәзмәк, кук-ланың узунлуғуну аңламак бағ үчүн ушаглар үзрә тахты һасар дүзәлтмәк лазымдыр. Икинчәси—тахтага бәзәк кукла-лар дүзәлтмәк.

Гурашдырма үзрә ишин сонрағы вә һәләси мәвзу үзрә тикинтини јетиримәсидир: мәсалән, «Һамы кукла вә һәјванлар үчүн етмәк лазымдыр. Евләр јараныгыла, һәм де кукла дүзүңә, формасына вә бәзәк кукла-лар мүхтәлиф вә раһат олмалыдыр».

Һәмшә машгаләдә һәр бир ушаг үчүн гурулуш сечмәли, мүвәфәк кукла-лар ајырмак, ону столун сәһәдә гу-румалы вә бәзәмәји дүшүнмәк лазымдыр. Мүстәһил иш ушагдан кәркин етмәк ләз-зәт тәләб едир. «Јени кукла дүзүң, тах-тыңы ет тикмәк лазымдыр». Сонра кукла-лар дүзүлүр (бу күчәдә кукла-лар столларын һәр ики тәрәфинә јанырлар, һәр кәс күчәдә аңла-нырлар, шәртә сәһәдә ет тикмәлидир. Кукла-лар узундыр. Евләр мүхтәлиф вә јараны-гыла дүзүң. Сонра күчәдә «автомат» кукла-лар етмәк, «шәһадәт етмәк» едир. Белә машгаләләр күнүз кукла-ларын аңла-нырлар, мәһимәтләш-тирә, Мәһимәдән сонра ушаглар кукла-лар илә ойнаја биләрләр.

Орта грунда кағызла ишин әсаси гојулмасы илә әләһәдәр бу машгалә тәрбијәчинин хусуси диггәти тәләб ет-тир.

Орта грунда тәрбијәчи ушагларын кукла-ларын вәзифәсини вә кукла-ларын өлчәмәклә ону јарыја бүт-түрмәк лазымдыр. Кағызла иш ушагларын кукла-ларын вә вәрдишләрини мәһимәтләш-тирә үчүн дефәләрлә мүмариәсәләр ет-тир. Илк машгаләләрдә кағызла иш ушагларын кукла-ларын вә јумшаг олмалыдыр ки, онда кукла-ларын һәмәрлансың. Ушагларын кукла-ларын тәһлил јарыја бүтүлмүш кағызла иш ушагларын кукла-ларын бир тәрәфинин о бири тәрәфини дүз нечмәсинә чәлб етмәк лазымдыр.

Буну ушагларә «рәсм үчүн кукла-лар» етмәк, «шәһадәт етмәк», «кукларлар үчүн дәфтер», «бәјүк кукла-лар» иш машгаләләр етмәк аңла-нырлар. Мәһимәдән сонра ушаглар кукла-ларын аңла-нырлар, рәсмдә кукла-лар етмәк.

Китабларын сәһифәләринә ушагларын өз рәсмләрини кукла-ларын кәсәлмиш кәчки кукла-ларын

Биринчи мәшгələдә ушаглара бир
сәгирәги вериб, дә'вәтиямә дүзәлт
тәләб етмәк мүмкүндүр. Сонракы
мәшгәләрдә Совет Өрдусу күнү мү
һәммә илә аталарына тәбрик отырыт
мәшгәләр һазырлаја биләрләр. Икинчи
мәшгәдә дә'вәтиямәи нечә дүзәлт
мәшгәләр јада салмагы, бир ушагдан
дүзәлтдәйини кәстәрмәји тәләб ет
мәшгәләр.

бу падыз аяларында тарбијачи
табнат материалларындан
сирма, хаваслендирир. Эвалче
бир шеј дүзэлдир вэ ушаг-
дытотини она чэлб едир: «Ва-
отдан нечэ адам дүзэлтми-
Соира ушагларын гаршысында
тошладылары гозалардан бер
бир шеј дүзэлдир. Казинтиде
арымгруп соира нсэ бүтүн груп
арымы бу нсэ чэлб етмек олар.
арла бирликде гыш үзүн тэ-
материалларындан еhtiјат көрмек
ки, бөјүн група кечдикде он-
бүтүн дөрс или мүддетинде гу-
ма илэ мынгул олмаг имманла-

Бул группа тикинти материалла-
ры мухталиф галынлыкта кагыз-
дан материаллары во тулланты-
лар истифадэ етмекле гурашдырма
нотрмал оллар.

...жанагы, тәрбијачи ушаглары
...көссөлөрлө (мүхтөлүф ирилликте
...мүхтөлүф формалы), төвһөлөрлө
...енли-енсиз, квадрат, үчбу-
...тамыш едир, онларын дигетиния
...арасындакы таршылыгылы нис-
...едир өз көстөрүп ки, бир нече
...—тир, бир нече көрпичден—

Тарбиячи ушагларда сөтһи бәләд ол-
маг бачарыгыны формалашдырыр. Ис-
танялән тикинти столун сөтһи үзәриндә
гурулур. О, мүәлжән сәһәни тутур, мүва-
фиг формаја малиндир. Тикинтинин гу-
рулушу онун асасындан, јәник бүнәврә-
сидән асылыдыр. Ушаглара биринчи
һиссалара мейкәм турмага, оялары бү-
түн тикинтинин формасына мүвафиг
јерләшдирмәјн өјрәтмән лазымдыр.

Гураңдырма үзрө мәшғаләләрнн мөвзусу тәхминән белә олмалыдыр: чохмәртәбәли әв, метро даҗаначағы (жердә), терпү, нәглиҗат (кәмн, автобус, трамвай), будна, дүкан, ығзал Сүнәтли гураңдырма үчүн «Шәһәрнн күчәси», «Зосларк», «Колхоз», «Дәһнә көрүсү» һ. с. мөвзулары кәтүрмәк олар.

Сонрагы мәшгүлләрдә ушагларын үстәгилләнәни, җарадычы габили/әти-и тәзәһүр етдирмаләри үчүн онлара ох имкан веридмәлидир. Она натура әрә, җадданы үзрә, мүшәһидә үзрә, әрби/әчинни сөзлә төсвири үзрә, ил-үстраси/адлар үзрә гурашдырма вермәк ләр. Бу, ушагларын җарадычылыгы габи-и/әтини инкишаф етдирир.

Ушагларын жарадычылыгыны ички-
аф етдирик үчүн онларда тикинти-
ин мухтелиф вариантлары баггында
сззвурлары формалашдырмаг даым-
ыр. Бу мөгсөддө тербижечи мухтелиф
марлык тикинтилерине бахши теш-
ли едир, маселен, бөйүклүгү, формасы
бөзөдилмөсн үзрө мухтелиф биналары
хырлар.

Гурулушу тәдричән мурәккәпләшкән тикити гурашдырдымасы үзәрә нечә мәшгәлә апарылып: мәсәлән, р мәшгәләдә ушагларә төклиф олу- р ки, бирмәртәбәли, гапысы һүндүр икинчи мәшгәләдә үстү гүлләли, һүн-

дур, енисиз ев, үчүнчү мөшгөлөдө исә бөзөнлү артырмасы олан чохмөртөбали ев тиксинләр, Тикянти үчүн материалы ушаглар мүстөгил сечирләр.

Турашдырма материаллары үзрә мөшгөлөлөрдө иши чүрбөчүр тәшһил етмәк олар: икијерли столларын архасында отурмагла, ајагүстә дурмагла, бир чәркәдә гојулмуш столларын архасында ајагүстә дурмагла (булар мөшгөлөнни мөвзусундан асылыдыр) апарыла биләр. Мөшгөлөдән габаг материалы һарада (столун үстүндә, столун јанында гојулмуш стулун үстүндә, столун јанында, јердә) јерлашдырмајни раһат олмасы һаггында фикирләшмәк лазымдыр.

Кағыздан гурашдырма үзрә илк мөшгөлөлөрдә ушаглар ташшырығын јеринә јетирилмәсиндә онларын орта группа алдыглары вәрдиш вә бачарыглары мөһкөмлөндирән вә тәкмилләшдирән ташшырыглар вәрилиз.

Мөшгөлөләрин мөвзусу орта группа олдугу кимидир, кағыздан гурашдырма (рәсм үчүн албом дүзәлтмәк) вә с. Бурада кағыз вәрегаларинин сајы чохадыр, үз чөһмән үчүн бир гөдәр талын, парылдајан, рәнкарәнк, јарашыглы кағызлар вәрилиз. Дүзәлтдикләри шејләрин кәффијетинә тәләб артырылып, Мөшгөлөләрин апарылмасы методикасы бир гөдәр дөјишидир. Ушагларын мүстөгилли кәстәрмәләри үчүн онлара даһа чох имкан вәрилиз: мәсәлән, «Рәсм үчүн албом»ун һазыр нүмунәсини тәгдим етдикдә тәрбијәчи онлара буна охшар албому нәчә дүзәлтмәк һаггында фикирләшмәјни мәсләһәт кәрур. Ушаглар албома бахыр вә ташшырыгы мүстөгил јеринә јетирилләр.

Ушагларын һамысы кағызы јарыја бүкмәк вәрдишини мөһимсәдикдә онлара кағызы мүхтәлиф истигамәтдә дөрдгәт бүкмәји өјрәтмәк олар. Гурашдырмаын мөһнәмилији гатын сәлигәли бүкүлмәсиндән асылы олдугундан ушагларын дигтәти бу сәлигәлијә чәлб олунмалыдыр.

Ушаглара бу бачарыгы мөшгөлөлөрдә бир шеји гурашдырдыгда өјрәтмәк олар: һејванлар үчүн евчик, ләонерләр үчүн чадыр, мәктублар үчүн зәрф дүзәлдирләр. (Квадрат кағыз вәрегини диагональ үзрә бүкдүдә евчик, чадыр; квадратын бүтүн нүнчларини мәркәзә доғру бүкдүндә зәрф дүзәлтмәк олар).

Сопраны мөшгөлөлөрдә дүзбучаглы кағыз вәрегини дүз хәттләрлә үч һиссәјә бүкдүдә ушаглар стол, скамја, күрсү вә с. алырлар. Дүзбучаглы кағыз вәрегини мүејјән ардычылыглы, мүхтәлиф истигамәтдә бүкүлмүш квадрат кағыз вәрегиндән ушаглар гуш, кәми вә с. дүзәлдирләр.

Бүтөн кағыздан ојунчаг дүзәлтдиздән сонра тәрбијәчи ушаглара бүкүлмүш кағызын ајры-ајры хәттини нәсиб јанышган вәситәсилә бир шеј гурашдырмагы

өјрәдир. Белә мөшгөлөләр үчүн мүхтәлифдир: чәрпәләнк, гуту, сәбәт, ев вә с. (Квадраты ајры-ајры үзрә бүкмәндә јанышдырмагла гуту, сәбәт, мүхтәлиф формада ев дүзәлтмән олар). Беләлиилә, тәрбијәчи биринчи мөшгөлөлөрдә ушаглара ев вә с. дүзәлтмәјни тәклиф едә биләр. Онларын мөһнәм олмасы үчүн даһа тәләб мәсәлән, јарымватман кағыз кәтүрә лазымдыр. Хизәјин јарашыглы вә мүхтәлиф олмасы үчүн рәнкли кағыз мөһнә лазымдыр ки, һәр бир ушаг мөһнәм үчүн кағыз кәссин. Бәзәк һәм ләһмәш хизәјә вәрулулр.

Үдкүләр тәдричән мүрәккәбләшдир, гурулушуна кәрә дүшүнчә, һаггы, јарадычы тәхәјјүл тәләб едәк мүрәккәб шејләр алыныр, мәсәлән, мөшгөлөдә бүтүн ушаглара ејән вәрилиз (һәр ики тәрәфдән 6 һиссә 16 һиссәјә белүнмүш квадрат һәр ушаг нә едәчөји һаггында олар кәлир. Бундан евчик, гуту, сәбәт, стол, скамја дүзәлтмән олар.

Орта группа тәрбијәчи тәбият материаларындан гурашдырмаларына вә бәтләндирир. Бөјүн группа мөшгөлөлөрдә јеринә јетирмәјә мөһнәдир. Бунун үчүн от, саман, ағач, чәси, ағач вә башга материаллар истафа едилир. Гурашдырма материалариндә бу материалларла ишләмәк онлардан бөјүн тәсәввүр, фантазия едир. Ојунчагларын чох шәрти вә алынмасына бахмајараг ушаглар онларын образларын истафәлиликә вәричирләр. Әввәлчә тәрбијәчи ушаглар сонра ојунларында истифада едир. ајры-ајры ев һејванларынның вә онларын фигурларынның (чох вахт персонажларындан) дүзәлтмәјни мәсәлән, кәзинтидә гум вә тикәнәт материаллары илә ојун үчүн ип вәситә самандан вә отдан адам дүзәлтмән олар. Шам гозасындан кәвдә, Јолна башкарындан гујруг, кичик гозалардан пластилиндән баш, бөјүн, чәһәр, ајаг, ағач һабыгындан дајаг, кәрдәк, газ алыныр. Гозалардан кәлиндән, чубуглардан, мүхтәлиф мүхтәлиф кичик адам фигурларын үстә, јеријән, јүјүрән вәзијәтдә вә пәнчәсиндән ојунчаг—ајы, ит, вә с. дүзәлтмәк олар.

Ушаглара шам ағачы һабыгы илә ојун үчүн гајыг, кәми гајыг өјрәтмәк лазымдыр. Әввәлчә тәрбијәчи үстүндә гајыгын контуруну тәһәссыз бычагла ишләмән асан олур. Јарашыгдан јелкән дүзәлтдикдә—јахт олар.

Ағчагајын ағачынның һабыгы ушагларла бирликдә гајыг вә јелкән илә киләмәјә үчүн зәһбил, кәришлар үчүн стәһан вә бир чох башга олар гајырмәк олар.

Мөшгөлөләрин тәшһили вә мөһнәси ушаг мөвәссисәсинин һансы олар олмасындан асылыдыр. Вәзи ушаглар

да тарбијачи бүтүн тәдрис или
алдәғайырма ојунчаг гураш-
үчүн даим тәбиет материалы
гоза, габыг вә с.) тапыр. башга-
мә булар јайда вә пајызда

мәшғәләләрдә ушагларын тәш-
хатәлиф олур. Олар стол арха-
отурмуш һалда, стол архасында,
јанына сых чәналмиш стол
јанында дајанмиш һалда ишләјә
олур. Мәшғәләләр үчүн материал-
гүтуларда, подносларда пајланыр.
Гүтүләр (булар саман вә габыг-
чох олур) зәнбилә, гүтуја сәли-
һәтләмәлидыр.

тәбиет материалларындан гу-
рашма үзрә мәшғәләләри саһәдә
олар. Багчаг, гылыг, яһә илә
мәшғәләләр тарбијачидән хү-
дәтәт тәләб едир. Булардан ис-
етмәји ушагларә ојретмән ла-
Тәдими мәшғәләдәнкәнар сәр-
мәтларда ики-үч ушаг иштирак
еткән группарла апармаг мәсәдә-
едир. Бу заман тарбијачи истә-
дагәдә һәр бир ушагы көрүр вә
кәддикдә она нәмәк нәстәрә би-

шдырма ишиндә тәбиет материал-
ла башга бир дә тулланты мате-
риалдан (гүтулардан, сап чархла-
ла пластмас парчаларындан, рәни-
әтләрдән вә с.) истифаде етмән
көрүлүр.

тикinti материаллары илә гураш-
мәшғәләләрини мүнтәзәм тә-
мәкәдә мәктәбә һазырлыг группу ушаг-
артыг бу фәалијәтин әсас пријом-
јакшы јијәләмиш олурлар.
да тарбијачини вәзифәси ушаг-
гурашдырмаја, тикinti техника-
арагларыны дәринләшдирмәкдән
едир. Олары мұхтәлиф тикinti
лары дәсти илә, конструктор-
тамыш едир. Јығымлардакы әсас
дан башга тикinti үчүн ола-
оларәг ләһә, тикintiны үс-
үтмән үчүн мұхтәлиф олчудә тир-
мәсир мұхтәлиф материаллар

руда ушаглар тикintiни јакшы
мүнтәзәм мушаһидә етмәк әсә-
турлар. Тарбијачини нүмунә-
кәрин бүтәалүкдә кәстәрилмәси
јомлардан надир һалларда ис-
олудур. Тарбијачи ушагларә
кәрә кәстәрини вермир. О, ушаг-
кәзәвүрүнә, дүшүнчәсинә, сөзлә
ташырыгы јеринә јетирмәк,
шәртләрә мувафиг ишләмәк ба-
истинад едир, оларә бу нә-
тикintiны нәчә дүзәлтмән һә-
фәирләшмәји тәклиф едир.

ларә иллүстрасиялар, фотошә-
үзрә тикinti дүзәлтмәји дә ој-
ләзимдыр; мәсәлән, фотошәклә
Кремл гүлләсини дүзәлтмәк үчүн
тикintiны саһәдә јерләшмә-

сини муәјјән етмәли, деталлары мұстә-
гил сечмәли, бәдин гурулушуну финир-
ләшмәлидирләр.

Бу группда тикintiны мәвзусу ке-
нишләнир: олар автомобил, трамвај,
кәми, габыг, тәјјарә, вағзал, гараж, көр-
пү, јашајын еви, театр, мәдәнијәт еви
вә с. дүзәлдирләр. Тарбијачи булары
чохлу деталлардан тикмәји, үстүнү өрг-
мәклә һүндүр дајар үстә гурмагы ојрә-
дир.

Тарбијачи ушагларә мұрәккәб сүжәт-
ли тикinti гурмагы ојрәдир. Бәдә мәш-
ғәләләрдә оларә кырда ојунчаглар (ма-
шылар, һејванлар, ичик кукларар
вә с.) вермән ләзимдыр ии, ев, гараж,
гәфәс дүзәлтсинләр, мәшғәләдән сонра
исә бу гургуларла сүжәтли ојунлар
тәшкил етсинләр.

Мәктәбәһазырлыг группунда ики-үч
ушаг бир јердә вә ја бәјүк коллек-
тивлә (10 нәфәрә гәдәр) тикinti дү-
зәлдирләр. Коллектив ишдә ушаглар
тикintiны мәвзусу, онун һансы мате-
риалла даһа јакшы һәјәтә кәчмәси,
ишин нәчә бөлүнмәси һаггында мәслә-
һәтләшмәји ојрәнирләр. Коллектив
ишин мәвзулары бәдә ола биләр: «Ва-
зим күчә», «Тәјјарә», «Дәмир јолу ва-
залы» вә с. кәнд ушаг багчаларында
«Һејвандарлыг фермасы», «Гүшчулут
фермасы» вә с.

Мәктәбәһазырлыг группунда кағыз-
дан, картондан, тәбиет материалла-
рындан гурашдырмаја чох финир вери-
лир. Ушагларын имкапларынын чохал-
дыгыны нәзәрә аларәг тулланты мате-
риаллардан (картон, пластмас гүтулар,
тахта-һара, поролон, пенопласт вә с.) ис-
тифаде етмән мәсләһәтдир. Булардан
ушагларә машын (јүк машынылар, јү-
күл машынылар, сүд машыны, өрзәг фур-
гонлары, трамвај, вагон, тикinti техни-
касына анд мұхтәлиф галдырычы кран
вә с.) трактор дүзәлтмән ојрадилир.

Ушагларә квадрат, дүзбучаглы вә-
гәләри гатламаг, гатлары нәсмәк вә ја-
шындырмаг јолу илә галын кағыздан
һәчмли формалары (куб, көрпич, при-
зма, цилиндр) мұстәгил дүзәлтмәк ојрә-
дилир. Сонра бу формалардан ојунчаг
дүзәлтдикдә истифаде етмән олар.

Мәктәбәһазырлыг группу ушагларына
гәзәтдән һәчмли формалар дүзәлтмәк
ојрәдилир. Ундан дүзәлдилмиш јанып-
һаг гәзәтә јакшылыр, бу тикinti мате-
риалына бир нәчә гат салыныр, сонра
гурудулур вә чыхарылыр.

Мәктәбәһазырлыг группунда ушагла-
ра үлкү үзрә нәсилмиш һиссәләрдән
өјләнчәли ојунчаглар гурашдырмаг иши
апарылыр, мәсәлән, рәгс едән петруш-
ка, идманчы ајы, бахлајан хоруз вә с.
Бу ојунчагларын һәрәкәт едән ајаглары,
јыргаланан бапшы олур.

Мұхтәлиф материаллардан гурашдыр-
ма үзрә 18 саатдан, үчдә бири ушагла-
рын нијјәти үзрә мәшғәләләрә верилир.

Җаң вахты мәшгәләләрдә ушаглар гурашдырма төһими, башлыча оларак, тәбиғәт материаллары илә даһам етдириләр. Ушаглар үчүн мәшгәләләри тәбиғәтдә—саһадә, мәшадә, паркта төһинил етмәк олар.

Әввәлки группларда олдуғу һими мәктәбә һазырлыг группунда да мәшгәләдәнәһар гурашдырма үчүн шәраит җарадылмалыдыр. Бу, ушагларда мүхтәлиф материалларда ишләмәк вәрдиһияи вә

бачарығыны тәкмилләндирмәҗә ишә етмәҗә һимән вәрәһәндир.

Ушагларын бүтүн ишләриһи сәһмағ мүмкүн деҗил, ләкин илан мәшәдә, ортасында вә ахырында һаҗәт тәбиғәт материалларында, туһаһи материаллардан һазырланмыш ишләһи һүмунәләр сахламағ мәғсәдәһүндир.

(«Досшюльнее воспитание» журналының 1974-чү ил, 7-чи һаһиһидән тәрчүмә едилмәһидир.)

(Арды вәр)

УШАҒЫН ТӘРБИҖӘСИНДӘ ВАҒИД ТӘЛӘБЛӘР

З. ВӘЛИҖЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-һин мүәллиһи, педагоҗи елмләр һамизәди

Тәрбиҗә ишиндә иштирак едән шәхсләрин чохлуғу, шәраитин мүхтәлифлиҗи, тәрбиҗәчиләрин сәвиҗәсинин еҗин олмамасы тәрбиҗә ишинин ваһид хәттә җөнәлдиһмәсиндә чәтинлик җарадыр. Ушаға тәрбиҗә вәрән шәхсләр әввәлчәдән разылашмағ һмқанына малик олмур, нәтичәдә бу мүхтәлиф тәһсир вә тәләбләр мәһфиликләрин җараһмасына кәтириб чыхарыр.

Мәктәбәгәдәр җашлы ушаглар, әдәтән, онлара даһа чох җаҗғы көстәрән, тәләбләрдә күзәштә кедән, сәртиһк көстәрмәҗән, шылтағ һәрәкәтләринә көз җуман адамы чох севирләр.

Партиҗа вә һөкүмәтимизин ушагларын тәрбиҗәси үчүн көзәл шәраит җаратдығы һазыркы дөврлә ушаглар диггәт вә мәһәббәтин чатышһамазлығы үзүндән деҗил, һиссәһи артыг олмасы үзүндән «әзиҗәт» чәкирләр. Әлбәттә, ушаға җаҗғы вә һөрмәт лаһымдыр, ләкин, бу, һәддән артыг олмамалыдыр. Бөҗүк пролетар җазычысы М. Горки чох һағлы оларак геҗд едирди ки, «Севмәҗи тоҗуг да бачарыр». Әһи башлычасы бу һиссәһи иларә етмәҗи, ону ағыллы орта бир сәвиҗәдә бөлүшдүрмәҗи бачармағ лаһымдыр.

Мәһз буна көрә да ушаға олан ағыллы, тәләбкар мәһәббәт бизи өз көрпәһиздә кәләчәҗин вәтәндашы-

һи, онун бу күнкү фәалиҗәһи сабаһкы күнүн тәләбинин, һәрәкәтләриндә җашлы һисән һарактеринин рүшәҗиминин көрмәҗә тәһсир мәлидир.

Ушағын кәләчәкдә һечә вәтәһи олачары аһләдә тәрбиҗәһи ушағлыг дөврүндә онә вәрәһи тәләбләрдән, бу тәләбләрдә вәтәһи җин көзләһилмәсиндән чох аһәдидир. Бу мәғәләдә әсәсән ата һәм ана арасында ваһидлиҗин һәм һилмәси зүрүрәтиндән бәһс етмәҗик.

Аҗдындыр ки, ушағ шәхсәһи һәм ана вә атанын җаҗғысы вә тәһсир ушағ үчүн мүстәһна әһәмиҗәһи һилмәһи. Ушағ үчүн ана мәһәббәһи, ата тәһәссүмүнү һеч шәһи едә билмәз. Бақы шәһәриндә һәмрәһи ушағ бағчасының һәмсиндә җашаҗан Әһи Чәфәрәһи һәмләсиндә 5 ушағ тәрбиҗә етдир. Онларын үчү мәктәблидир, һәм һисә ушағ бағчасына кедир. Чәфәрәһи маһингаҗырма заманәһи чилиһкәр, арвады Сәһиһә һәм тикиш фабрикиндә уста вәһиһәдә ишләҗир. Аһләдә әрлә һәм 60 җашлы Зәһра һәмәһи арасында сәһимиҗәт, җаршылыгы һәм ушагларә тәләбларин вәһиһәһи җүз өлчүб бир бичмә онларын күн вә ағыллы тәрбиҗә олдуһи.

Мусуф ки, бә'зи аиләләрдә уша-
кәббәт вә гајгы чидди тәләблә
сүрәтдә алагәләнмир, нәтичә-
сиз ушаг характериндә шылтаглыг,
бәјәнмәмәзлик, икисималылыг
салдырыр. Адәтән белә ушаг-
багчада вә мәктәбдә ушаг кол-
лестинин чидди мәзәммәтинә мә'-
сумлырлар. Буна кәрә дә белә
ушаг өзләринин аиләдә бир чүр,
ушаг багчасында вә мәктәбдә баш-
ка чүр апармалы олурлар. Бу исә
ушаг шәрәнтдә јени инсан тәрби-
ясиндә һәм аилә, һәм дә чәмијјәт
ишләрдә олдуғча зәрәрли һалдыр. Фик-
риниздә үзәриндә чохдан бәри муша-
кәббәт апардығым бир аиләдә ушаг
ишләриндән кәтирдидим фактлар
ишәк истәјирәм.

...деја казале суфрени
...рыр.

Лејла ханым заводда мүнәндис ишләйр. О, нә орта мәктәбдә, нә дә институтда тәһсил алдығы мүддәтдә бир дөфә дә олсуң ушагларын анлә тәрбијәси, ушаг тәрбијәсиндә валидејини ролу, шаға тәләб вермәјин педагожи җәсасларына анд педагожи әдәбијјат җухамамыш, башгаларындан мәсләт алмамышдыр. Лејла ханым аяның јекәнә өвлады кими, әри Әкрәм исә чохушаглы аиләдә тәрбијә алмышдыр. Әкрәм ушағын тәрбијә-

си сәһәсиндә бөйүк тәчрүбәҗә малик-дир. Ушагы ушаг коллективинин ичәрисиндә сахламаг һаггында онун фикри тәгдирәләјигдир. О, ушаг јанында јерсиз мүбаһисәнин, деди-гәдунун ушаг характеринә мәнфи тәсирини дә јахшы билир. Бунунла белә, әр-арвад ушага тәләбин верилмәсиндә ваһид хәтт тута билмир.

Заман кечир. Шәһланын мәктәбә кетмәк вахтыдыр. Бүтүн аилә севинир, сәһәрин нә вахт ачылачагыны, Шәһланын I синфә јола дүшәчәји аны сәбирсизликлә көзләјир. Лејла ханым Шәһланын мәктәб формасыны бир дә нәзәрдән кечирир, чантасындакы китаб-дәфтәри, јазы ләвазиматыны јохлајыр. Бу күн Сәкинә биби дә Шәһланын мәктәбә кетмәси мүнәсибәтилә гонаг кәлибдир. О, тездән дуруб гыз үчүн сәһәр јемәји һазырлајыр. Столун үстүндә Шәһланын чох истәдији јемәкләрдән һәр шеј вардыр...

Шәһла бөйүк севинчлә мәктәбин гапысындан ичәри дахил олур.

Әкрәм чидди шәкилдә гыз үчүн режим дүзәлтмәк фикрини ирәли сүрүр.

— Һә, дүз дејирсән, дүзкүн режим јахшы тәрбијәнин әсасыдыр. — дејә Лејла әринин фикрини тәсдиг едир. Шәһла мәктәбдән гајыдыр. Ону бөйүк мараг һисси илә гаршылајырлар. Анасы хәрәк верир. Јенә милчәји бәһанә едән Шәһла һәјәтлә ојнајан јолдашларына тәрәф гачыр. «Гој һәләлик кетсин, јемәји сонра да јејәр. Бир дә I синифдә дәрсләр бир о гәдәр дә чәтин дејил» дејә ана өз-өзүнә тәсәлли верир. Ата ахшам саат 6-да евә кәлир. Шәһла көһнә гајда илә һәјәтлә рәфигәләри илә ојнајыр. Ата буна тәәччүб едир: «Бәс дедијимиз режим нечә олду? О ки, күнорта евә кәлмәјиб». Шәһла јенә ахшам саат 11-дә јатыр, сәһәр јериндән галха билмир, шылтаглыг едир, ана да ушагы исти јорған-дөшәкдән ајырмаг истәмир, јенә гызын палтарыны, китаб-дәфтәрини гајдаја салыр, сәһәр јемәјини һазырлајыр. Шәһла бу күн дәрсә 15 дәгигә кечикир, ана ирәли чыхыб мүәллимдән үзр истәјир. Күнләр белә кечир. Аилә

дә әрлә-арвад арасында ушага тәләб верилмәсиндә ваһид хәттә мамасы, биринин вердији тәләб дикәринин ләғв етмәси үзүр. Шәһла шылтаг, ловға, фәрдијә кими бөјүјүр, пис охујур.

Көрүндүјү кими, бу аиләдә атын чиддијјәти илә ананын ишәри арасында, атанын тәләби ананын мүлајимлији арасында чидди фәрг олдуғундан ушаг дүз тәрбијә олунмур. Күзәшт вә мүлајимлик һәддини кечдији үчүн Шәһланын характериндә шылтаглыг интизамсызлыг өзүнә мөһкәм тапыр.

Интизамын, еләчә дә фәриадәт вә ән'әнәләрин јарадылмасында режимин мүстәсна әһәмијәти вардыр. Шәһланын аиләсиндә еләчә, ана да режимин әһәмијәти данышдыглары һалда, ушаг ваһид режим дүзәлдә билмир. Әлбәттә, бүтүн аиләләр үчүн әр режим тәртиб етмәк олмаз. Ушагын јашы, сајы, мараг вә мејли габилијјәтләри, онлары әһәтәсә мүнит, гоһум-гоншу вә с. режим әсасыны тәшкил едир. Чохунда аиләдә режим бир чүр, тәкушма аиләдә башга чүр олмалыдыр.

Апардығымыз мүшәһидәләр вә тәрир ки, Бакы шәһәриндәки 59, 33, 156 нөмрәли, Ағдаш шәһәриндәки 5 нөмрәли, Шәкидәки В. В. Шәһидин адына инпәк комбинатында 1 нөмрәли, Зағатала рајонунун А. Гала кәндинин ушаг бағчаларында аиләләрлә сәмәрәли иш апаран Канч валидејиләрә тәрбијәләш ушаг бағчасы һәкиминин фәрманмәсләһәтләри тәшкил олунур. Бакы аиләдә дүзкүн тәрбијә етәлдәндир бағчада валидејиләр үчүн тез ма'рузә вә сәһбәтләр тәһзир едилир, тәчрүбәли ана-атакәләр көрүшү кечирилер, педагог вә бијјат валидејиләр арасында иш едилер.

Бакынын Нәсими рајонунда 156 нөмрәли ушаг бағчасында валидејиләр үчүн «Мәктәбәгәдир» китабы ушагларын аиләдә режимин «Ушаг тәрбијәсиндә ваһид тәһзирин ролу», «Аиләдә тәк ушаглар чә тәрбијә етмәли», «Ушага һәрмәт көстәрилдији кими чәк

Балалар ушаглара ваһид тәләблә-
нә әрилмәсини гајдаја салмаг
һәһиндә тәрбијәчиләрни мәсләһә-
тә бәјүк еһтијач вардыр. Бу

УШАГЛАРЫ КӨРПӘЛИКДӘН ДҮЗКҮН ТӘРБИЈӘ ЕДӘК

В. И. Ленин адына АПИ-нин мүэллими, педагожи емлэр
намизэди

ларын истәк вә арзуларыны ахыра гәдәр динләмәли, јеринә јетирмәли, лазым кәлдикдә рәдд етмәји дә ба- чармалыдыр. Белә һалларда ушаг валидејиннә даһа чох мәһәббәт бәс- ләјир, онларын мәсләһәтинә диггәт- лә гулаг асыр.

Һәндәләләр вә аналарла апа-
сәһбәтләр көстәрир ки, бир
анадар белә күман едирләр
ушаглара чәза вермәк онла-
рхутмаг вә ја мә'нәви әзијјәт
үчүндүр. Мәһз буна көрә дә
һәр чүр чәзаны ушаглардан
әтмәјә чалышырлар. Нәзәр дә
лазымдыр ки, чәзаландыр-
мачарыгла тәтбиги һеч дә
һәһәри горхутмаг вә онлара мә'-
әзијјәт вермәк үчүн дејил, әк-
мәһфи һәрәкәтләри ләһкит-
ләрдән галдырмаг вә онун
әтиәви онлара баша салмаг
дүр. Чәза ушағы өз мәһфи һә-
үчүн јашлыларын јанында
һәрәкәтләри мәһбур едир, онун
әзијјәт һиссини артырыр.

Ушагып һәр бир кичик нөгсаны-
ны һәддән артыг шиширдиб ону
чәзаландырмаг педагожи бахым-
дан дүзкүн һесаб едилә билмәз.
Чазанын өз һәдди, өз һүдуду олма-
лыдыр. Әлбәттә, ушаг дүзкүн тәр-
биә олунса, бу мүнһүм ишә доғул
дуғу күндән башланса, чәзәя да
еһтијач галмаз. Бә'зән валидејнләр
«ушаг һәлә кичикдир» дејәрәк онун

тәрбијәсинә чох кеч башлајырлар. Нәтицәдә ушагда мәңфи һәрәкәтләр вәрдиш шәклинә кечир. Валидејини белә е'тинасмызлыгы үзүндән ушаг даһа кобуд һәрәкәтләрә јол верир.

Бә'зи аиләләрдә валидејиләр өвләдларыны јерсиз тә'рифләјир, бә'зән дә онун әсил мүвәффеғијјәтини көрмүрләр. Ушағын пис һәрәкәтинин үстүндән кечмәк, бә'зән күнаһкар олмадыгы һалда ону мәзәммәт етмәк әдаләтсизликдир. Әдаләтсизлик исә валидејини нүфузуну ғырыр, онун сөзүнүн кәсәрини азалдыр.

Бә'зи һалларда ушагларын һәрәкәт вә давранышындакы нөгсанларын кечичи һал олдуғуну зәһн едирләр: мәсәлән, ушаг тәһшунун ушағы илә кобуд рәфтар етмишдир. Валидејнә елә кәлир ки, бу, ади һалдыр вә бунун үчүн ушагла сөһбәт етмәјә дәјмәз. Дөвүлмәз һалдыр ки, бә'зән валидејиләр ушағын биринчи пис һәрәкәтин даһынча, икинчи пис һәрәкәтә јол вердијини көрүр, лакин јенә дә әһәмијјәт вермирләр. Ушаг исә һәр чүр һәрәкәтинин нормал, ганун олдуғуну зәһн едир.

Тәчрүбә кәстәрир ки, ушагларын һәрәкәт вә давранышларындакы нөгсанлар онларын валидејиләринин вә ја аиләнин диқәр јашлы үзвләринин бир-биринә мүнәсибәт вә рәфтарларынын тә'сири илә формалашыр: мәсәлән, аиләләрдән бириндә ата вә ана гәһә нәнәјә һеч бир нәвазиш кәстәрмир, әмәјини гијмәтләндирмир, арзу вә истәјинә лагәјд јанашырлар. Бир күн алты јашлы Назим јолдашы Елмары евләринә дә'вәт едир. Елмар отаға дахил олуб дејир:

— Сәләм, нәнә, нечәсиниз?

Назим сөһбәтә гарышыр: — Кәдәк, гәһә гарыдыр, онунла нә ишин?

Елмар:

— Евимиздә һәр күн нәнәнин кефини мән сорушурам. О, бизим бәјүјүмүздүр.

Назим:

— (истеһза илә) Кимдир бәјүјүмүз Нәнә?

Елмар:

— Бәли, нәнә. О, һамымызы бәјүјүдүр. Ону һеч вахт инчитмиш. Сән нә дејирсән? Атан ешидәр сән чәзаландырар.

Назим:

— Еһ атам? Атам өзү дә онун кефини сорушмур, сәләм дәр вермир.

Елмар:

— Инди гәһәләрә һамы һәрәкәт едир. Билмирсән?

Назим Елмарын сөзләриндә тәһширләнир. Башыны ашағы сәләм вә ғызарыр, өзүнү мүдафиә етмәјә башлајыр:

— Јох, еј биз нәнәни инчитмиш. О өзү һирслидир.

Назим нәнәсинин јанына кәлир, сыхыла-сыхыла:

— Нәнә, сәндән үзр истәјирәм, мән бағышла, бир дә кобудла тәһшир мәрәм.

Ахшам ата ишдән гајыданда Назим атасына деди:

— Нәнәмиз һамыдан јахшыла чох ишләјир, дүздүр, ата? Ата сән онун кефини сорушмурсан.

Ата гәзәбләнир:

— Қим сәнә өјрәдиб ки, атам давранышыны мүзакирә едир. Буна бир бах?

Назимин сөзүндән һирсләнән нәнәни чағырыб кобудчасына сорушур:

Сән нә едирсән? Ушаға нә едирсән? Әкәр мәндән наразысан, өзүмә дејәјдин.

Нәнә:

— Мән өјрәтмирәм, һәјәт едир. Сөвинип ки, ушағыныз һәрәкәт баша дүшмәјә башлајыр.

Көрүндүјү кимн, валидејиләр ушагларында мүсбәт кејфијјәт тәрбијә етмәк үчүн әввәлчә өзләринин һәммин кејфијјәтләрә јијәләндирә өз давранышлары илә ушагларын нүмунә олмалыдырлар.

Објектив чәзаны ушаг сорар едир, өз һәрәкәтиндән мүназирә олур, мәсәлән, дөрд јашлы Назим

«Волга» (ојунчаг) сындырыр. Илһам хох јалварыр ки, Ата вә ана исә разы олмас. Ата Илһама өз гәти гәрары белдирир: «Сән өзүнү дүзәлтмәк һеч бир ојунчаг алмајача. Азан да, мән дә инанырыг ки, ојунчаг сындырмаға сән гојача. Сән ки, даһа кичик дејилсә».

Илһам һисс едир ки, валидејиләри гәрарларының үстүндә мөһүрләр. Илһам сынмыш ојунчаг јахынлашыр, ону о тәрәфә, бу тәрәфә чевирир. һеч кәс диггәт кәрмәдән ону дүзәлтмәк чалынат. Ата Илһамын һәрәкәтигә севинир. Она јахынлашыр. Илһамын севиндә севинч, тәбәссүм көрүнүр. Илһама көстәриш верир, нечә дүзәлтмәк лазым олдуғуну көстәрә. Илһам ојунчагы атасының көзидән дүзәлдик, ојнамаға башлағ. Белә јанашма ушагларда истәр ојунчалар, истәрсә дә дикәр эшјалар, валидејиләринин әмәјинә дүзәлтмәк мүмкинсәт јарадыр.

Ушаға чәзә верилдикдән сонра кәсәтә кетмәк олмаз. Ата тәрәфиндән верилмиш чәзә, ана тәрәфиндән кәтүрүлмәмәлидир. Бу зат тәләбкарлыг позулур, ушагын тәрбиәтәр вә давранышында пис кәтәр јараныр. Ата вә ана тәрәфиндән верилмиш чәзә бүтүн үзвләри тәрәфиндән мүдафиә кәтәли вә гәрарын гәти олмасы кәтәдилмәлидир. Ушаг чәзә кәтәриш һеч кәс тәрәфиндән ләғв кәтәтмәкә әмн олмалыдыр. Бу тәләб позуларса тәрбијәдә мүвәффеғијјәт газанмаг чәтинләсә.

Бәзи һалларда ушаглары әмәк кәтәришләри вермәклә чәзәлан кәтәришләр. Ушаглары әмәклә чәзәлан кәтәриш, ушаға габы ју, балача кәтәриш сахла, еви сүпүр вә с. тә-

ләбләрин верилмәси онларда әмәк гаршы икраһ һисси јарадыр. пис һәрәкәти үчүн башгасыны чәзәлан кәтәриш дүзкүн сајыла билмәз; мәсәлән, алты јашлы Ирадә еви сүпүрүр, тәмизләјир. Бундан сонра телевизор бахмагы арзулајыр, ләкин беш јашлы Арзу кәғыз гырынтыларыны дағдыр. Ана исә онларын һеч биринә мултфилмә бахмаға ичәзә вермир. Ирадә анадан, һәм дә бачысы Арзудан паразы галыр.

Бәзән валидејиләрин ушаг аламинин психолокијасыны билмәмәләр чидди педагожи нөгсанла нәтичәләнир: мәсәлән, мә'лумдур ки, ушаг үчүн (хүсуси мәктәбәгәдәр јашлы) ојун һава кими лазымдыр. Ана оғлуна чохдан сөз вердији Совет Ордусу илә әлагәдәр ојунчалары кәтириб. Асиф өзүндән фантазијалар ујдурараг ојнамаға башлајыр. Ишдән гајыдан ата диванда отуруб:

— Оғлум, кәл бир сәни өпүм,— дејә ону чағырыр.

Башы ојуна чох гарышмыш Асиф атасының сөзүнү ешитмир. Ата она јахынлашыб оғлуну сојуггаилылыг да тәгсирләндирир.

Асиф севинә-севинә габагда кәдән командири көстәрир вә танкларын һарада, топларын һарада јерләшдирилмәсинин даһа јахшы олдуғуну хәбәр алыр.

Ата даһа да гәзәбләнәрәк элини стола чырпыб ғышгырыр:

— Сәна демәдим бура кәл. Нә кобуд ушагсан.

Асиф сарсылыр, ағлајыр вә бууула да ојун гуртарыр.

Бу мисалдан көрүнүр ки, ата оғлуну севиндирмәк истәдији һалда, әкә нәтичә алыныр. Буна сәбәб онун ушаг психолокијасыны вә тәрбијәнин инчәликләрини билмәмәси иди. Тәрбијә иши узун сүрән вә чәтин просесдир. Бу просесдә өвләдинин гәлбинә јол тапан, онун нә илә јашадығыны, нә илә севиндијини, нә илә кәдәрләдијини билән валидеји мүвәффеғијјәт газаныр.

УШАГЛАРЫН ЭХЛАГ ТЭРБИЈЭСИНДЭ ШИФАНИ ХАЛГ ЭДЭБИЈЛАТЫ НҮМҮНЭЛЭРИНДЭН ИСТИФАДЭ ЕДЭК

Х. СЭЛИМХАНОВА

Азәрбајжан ММТИ педагогика вә психологика кафедрасынын
баш мұәллими

Чәмијјәтин һәјәтында мә'нәви амилләрин ролунун артдығы мұасир дөврдә әхлаги сафлығы, физики камиллији аһәнкдар сурәтдә өзүндә бирләшдирән јени инсан тәрбијәси бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Сүбута еһтијач јохдур ки, коммунизм гуручулуғунун кәләчәк мұвәффеғијјәтләри һәр адамын әгидә күчү, шүүрлулуғ дәрәчәси вә әмәк фәаллығындан асылы олачакдыр. Мәһз буна көрә дә бөјүк елми-техники тәрәгги дөврүндә өз һәрәкәт вә давранышларыны дүзкүн гијмәтләндирмәји бачаран, һабелә онлара өз мұнасибәтини кәс-тәрә билән адамларын јетишдирилмәсинә бөјүк еһтијач дујулур. Сов.ИҚП Програмында гејд едилдији ки, коммунизмә кечилмәси просесиндә чәмијјәтин һәјәтында әхлаг принципляринин ролу кетдикчә даһа да артыр, мә'нәви аламин тә'сир даирәси даһа да кенишләнир вә инсанлар арасында гаршылығлы мұнасибәтләрин инзибати гәјдада тәнзим едилмәсинин әһәмијјәти мувафиг сурәтдә азалыр. Бу бөјүк вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә мәктәбәгәдәр тәрбијә мұәссисәләри илкин мәрһәләни тәшкил едир. Бурада тәрбијә просесиндә елә сәмәрәли үсул вә пријомларын тәтбиги тәләб олунур ки, ушағлар һәлә кичик јашларындан е'тибарән ән садә әхлаг гәјда вә нормаларына јијәләнә билсинләр. Онларда коммунист әхлагынын илк рүшәјмләри олан доғручулуғ, коллективчилик, бөјүкләрә һөрмәт, әмәјә мәһәббәт, хејирхаһ ишләрә мејл кәстәрмәк сәји вә с. кәјфијјәтләрин форма-

лашмасы үчүн әсаслы өзүл һәһәлансын.

Мәктәбәгәдәр јашлы ушағлар бөјүксәк мә'нәви кәјфијјәтләр, хәһәтер вә давраныш вәрдиншәләри шүүр вә адәтләри формалашамаг мәсәләси педагогика тарихиндә диггәти чәлб едән проблемәләрдән бири олмагла мұәјјән тарихи көкләрә маликдир. В. Г. Белинский, К. Д. Ушински, Н. К. Крупская, А. С. Макаренко вә башгалары әсәрләриндә ушағ һәјәтынын кәһәчәк чәғларынын онун тәрбијәсиндә әһүм пиллә олдуғуну кәстәрмишләр. Онлар һағлы олараг гејд етмишләр ки, мәктәбәгәдәр дөврдә ушағларда едилән тә'сирләр чох мұһим узун мүддәтли нәтичәләрә маликдир. Онлар ушағларын әхлагына һәтдән инкишафына бөјүк тәһәкешликлә јанашмағы тәләб етмишләр. Онларын фикринчә, ушағлар елә истигамәт верилмәлидир ки, бунун тә'сири бүтүн һәјәтләрини өзүнү кәстәрә билсин. В. Г. Белински ушағы еркән јашдак јашы һиссләрә, мејлләрә вә мәһәббәтләре алышдырмағы мәсләһәт етмишләр. Көркәмли педагогларын фикринчә, мәктәбәгәдәр јашлы ушағларын әхлаги давранышларына шүүр һәлә һәлледиҗи гүввәјә малик дејилдир. Буна көрә дә әхлаги һисс вә адәтләрин тәрбијә просесинин ушағларын шүүр тәрбијәси илә әлағәләндирмәк, бунларын вәһидлијинә наил олмаг дәрәҗәдир.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә мұәссисәсиндә ушағларда әхлаг тәрбијәсинин ашыланмасында мұһим үсул вә васитәләрдән истифадә олунур. Лакин бу просесдә тәтбиг

үсүл, пријом вэ васиталар
жашларда ејни тэ'сир гүввэ-
халык олмур, бир чох халлар-
дан бу вэ ја дикэригэ
вермак лазым кэлир. Ај-
маллар ким, балача жашлы
нэтичэ, сүбүт, мэнтиги
чаллыг талэб етмирлэр. Он-
гүн сөјлэнилэн эсэрлэрдэки
образлы вэ чанлы олар-
тэ'сир гүввэси дэ бир о гэдэр
олар. Ахы кичик жашлы
харичи тэ'сирэ һәмнишэ
олурлар. Мәһа образлылыг
ушагың һисслэрингэ вэ
тэ'сир етмэккэ онларда
адэт вэ вэрдиллэрин јаран-
ың инкишаф етмэсинэ стимул
мүмкүндүр. Бу бахымдан
халг әдәбијјаты нүмунэси-
ларда јүксөк әхлаги кеј-
иллэрин јарадылмасында бөјүк
ојнајан васиталардэн бири ки-
матлэндирмәмәк олмаз. Көр-
педагог К. Д. Ушинскиниң
десәк, «Һеч ким халгын
фикирлэри илэ мүбәһи-
ришә билмәз».

Шәхсијјетиниң формалаш-
ында бөјүк рол ојнајан бу тэ'-
гүввэсиниң көкү онун өз хал-
илиндэ јашадыгы мүһитдэ-
Нағыллар, аталар сөзү, зәрб-
мәзләр, халг маһнылары, тап-
малар, јанылтмачалар, зәнчирлэ-
малар, бајатылар, лајлалар, халг
мәзлэри, халг ојуңлары халг
эсил хазинәсидир. Мәк-
малар жашлы ушагларда мә'вэви
лэрин формалашмасында
әһмијјәти бөјүкдүр.

Мәһидә вэ тэдгигатлар көстө-
мә, шифаһи халг әдәбијјаты
мәзлэриниң көмәји илэ ушаг-
ата-анаја, жашлылара, һәм-
малара еһтирам, доғма елэ мә-
коллективчилик һисси, доғ-
дүзлүк, сәһимилик, тәва-
дыг, әмәксевәрлик, меһрибан-
мәдәни даяраныш вэ с. мә-
лэрин тәрбијә едилмәсиндә
дөнүш јаратмаг мүмкүндүр.
Бағчасында тәрбијә про-
да «Бәдни әдәбијјат» бөл-
үрә верилән шифаһи халг

әдәбијјаты нүмунэлэри маһијјәт
е'тибарилэ ушагларда бә'зи мүс-
бәт әхлаги кејфијјәтлэрин тәрбијә
едилмәсинә хидмәт көстәрсә дэ
кифәјәт гэдәр дејил. Зәрури олан
халг мәсәлэлэри, һикмәтли сөзлэр,
тапмача вэ зәнчирләмәлэр про-
грамда өз јерини тапмамышдыр.
Програмда верилмиш нүмунэлэрини
мазмуну һсә тәрбијәчиллэрин әкса-
ријјәтинә мә'лум олмадығындан
онлары ушагларә өјратмәк иши
чәтинләшир.

Ушаг бағчаларының бөјүк жаш
группларында чалышан тәрбијәчиллэ-
рә практик көмәк көстөрмәк мәг-
сәдилэ бә'зи зәрб-мәсәлэләр вэ
аталар сөзлэри веририк: «Досту
јаман күндә таныјарлар», «Өзү јы-
хылан ағламаз», «Өјрәнмәк ејиб
дејил», «Ишләмәјән дншләмәз»,
«Јалан галхар, јеримәз», «Доғру
сөз ачы олур», «Зәһмәтсиз бал је-
мәзләр», «Ушагылыда јалан дејәнә
бөјүјәндә инанмазлар», «Ел һара,
сән дэ ора», «Дэрин су буланмаз»,
«Мөһкәм достлуг поэулмаз», «Өз-
кә сөзүнү данышанда өз сөзүнү
еһидәрсән», «Јахшылыг јердә гал-
маз», «Јахшылыг јахшылыг кәти-
рәр», «Јүз өлч, бир бич», «Дост јо-
лунда боран олар, гар олар», «Јах-
шы доста чан гурбан», «Күң бир-
ликдәдир», «Јолчу јолда кәрәк»,
«Јемәклә дојмадын, јаламагла дој-
мајачыгсан», «Дама-дама кел
олар», «Һәмнишә сағ эһин сод элэ
еһтијачы вар», «Демәк асяндыр,
еләмәк чәтин», «Јаланчының јад-
дашы олмаз», «Бу күнүн ишини
сабаһа гојма», «Көрдүн јемәк, да-
һа нә демәк», «Ана кими дост ол-
маз, Вәтән кими дијар», «Һәр ше-
јин тәзәси, достун көһнәси», «Бир
әлдә ики гарпыз тутмаг олмаз»,
«Агламаг фәјда вермәз», «Адам
иши илэ танынар», «Төләсән тәрсә
дүшәр», «Тамаһкарлыг бөјүк ајыб-
дыр», «Күчүн чатмајан ишдән ја-
пышма», «Досту чох оланың күчү
дэ чох олар», «Башладығың иши
јарыда гојма», «Бир данышанда
дикәри гулаг асар», «Бу күнкү
ишини сабаһа гојма», «Горхан кө-
зә чөл дүшәр», «Әли әлэ вурарсан,
сәс чыхар», «Јүјүрән јыхылар»,

«Су кичијин, јол бөјүјүндүр», «Әкәндә јох, бичәндә јох, јејәндә ортаг гардаш», «Кечәнә күзәшт дејибләр», «Күсәнин пајыны јејәрләр, үстүндән су ичәрләр», «Сән аға, мән аға, инәкләри ким саға?», «Сиркә түнд олар габыны чатлар», «Тәк әлдән сәс чыхмаз», «Сонраки пешиманчылыг фәјда вермәз», «Јаман күнүн өмрү аз олар», «Јахшы дост јаман күндә ма'лум олур», «Чәкишмәсән бәркимәсән», «Јағмаса да куруллар», «Јајда ишләр, гышда дишләр», «Һәр ағачын өз бары вар».

Таклиф едилән зәрб—мәсәлләр ојун заманы вә мәшгәләдәнкәнар вахтларда ушаглара өјрәдилмәлидир. Бунун үчүн ојун просеси даһа мәгсәдә мувафигдир. Бир нечә мисала нәзәр салаг:

Ушаг ојнајыб гуртардыгдан сонра ојунчаглары јеринә гојмур. Бу заман тәрбијәчи она мурачиәт елиб дејир: «Әһмәд, дејәсән јорулмусан, она кәрә дә ојунчаглары јеринә гојмурсан. Сәнин јеринә ојунчаглары ким јыгмалыдыр? «Сән аға, мән аға, инәкләри ким саға?».

Әһәд Күларәнин әлиндән алмасыны алыб јејир. Бу ишдән инчи миш Күларә тәрбијәчијә шикајәт едир. Тәрбијәчи мәсәләни ајдынлашдырыб Әһәдә дејир: «Әһәд, тамаһкарлыг ајыбдыр. Сән чох пис иш тутубсан. Бу биринчи вә ахырынчы дәфә олсун». Сонра үзүнү Күларәјә чевириб дејир: «Кечәнә күзәшт дејирләр. Сән ону бағышла. О, бир даһа белә һәрәкәт етмәз».

Сонанын гәшәнк нишаны. Валидәнин исә дадлы конфети вар иди. Сонанын көңлү конфет истәдијин үчүн Валидәјә нишаныны көстәриб дејир: «Мән сәнә нишанымы вер-

сәм, сән өз конфетини мәнә вермәсән?» Валидә разы олур. Сонра нишаны илә Валидәнин конфетини дејишир. Бир аздан сонра Сәна конфети јејир. Валидә евә кәдә Сәна өз нишаныны ондан кәрә алмаг истәјир. Валидә е'тираз етмәк Сәна ағламаға башлајыр. Тәрбијәчи ишә гарышыб Сәнаја дејир: «Сәна, ағламаг фәјда вермәз, конфети гајтар, нишаны ал». Сәна бир гәдәр сусдугдан сонра ағламаға кедир.

Идман мәшгәләсиндә «Барынын јанына ким тез гачар» сәһв заманы Ракиф јыхылып. Јыхылмагын сындан пәрт олан Ракиф кәдәришир. Тәрбијәчи ону овуадура мәгсәдилә Ракифә дејир: «Јыхылмаг јыхылар. Бунун үчүн кәдәрләшмәк дазым дејил».

Ушаглар базар күнү нә етмәк, нә һара кетдикләри барадә һәр бири илә сөһбәт едирдиләр. Ушагларын динләјән Раһим сөһбәтә гарышыб деди: «Мән базар кетмишдик. Чох маркетиндә». Бачысы Күларә гардашын сөһвини дүзәлтмәк мәгсәдилә дејди: «Сиркә бу базар јох, кечән базар кетмишдик». Раһим пәрт етмәк динмәди. Тәрбијәчи үзүнү Раһим чевириб деди: «Раһим, ушаглар јалан дејәнә, бөјүјәндә инанмаглар». Ушаглар күлүшдү. Тәрбијәчи: «Ушаглар, Раһим базар кетмәләрини сәһв салыб».

Үлкәр сәлигәли, бачысы Күларә исә сәлигәсиз иди. Күларәнин сәлигәсизлијинин сәбәби онун һәр кәдәр тәләсик кәрмәсиндән ирәли кәлдиди. Кәзинтијә кәдәндә истәдики, һамыдан тез кәјиниб бармак сырада дурсун. Елә она кәдәр палтосунун дүмәләрини артык дүмәләмәзди, ајаггабыларыны кәснә кәјәрди. Тәрбијәчи бәзәндәларда она дејәрди: «Тәләсма, кәдәрлә кәјин, тәләсән тәрсә дүшмәк».

ИБТИДАИ СИНІФЛӘРДӘ ЛИРИК ШЕ'РЛӘРИН ТӘДРИСИ ТАРИХИНДӘН

А. СӘМӘДОВ

Б. Зәрдаби адына Кировабад Дөвләт Педагожи Институтунун
мүәллими

Ибтидаи мәктәпләрдә лирик ше'р-
ләрни тәдрисини тәдғиг етмәк һәм
Азәрбајҹан ушағ әдәбијатынын,
бу әдәбијат тәдриси тарихинин
мәһәфф јолуну өјрәнмәклә мөһ-
им бағдыр. Бу баһымдан XX әср
Азәрбајҹан бәдии-ичтимаи фикри-
ни инкишафында бөјүк хидмәтләри
көркәмли сөз усталарындан
М. Ф. Сабир, Р. Әфәндијев, А. Сәһ-
мәт, А. Шангин инди дә I синфин
«Дурна» (1976) дәрслијини зән-
кинләшдирән бир сыра классик ли-
ри ушағ ше'рләринин тәдриси та-
рихи арашдырмағ хусуси әһәмиј-
әт мәликләр.

Азәрбајҹан әдәбијаты тарихиндә
мәһәммәт-мүәллим кими танынмыш
Р. Әфәндијев мәктәбдә дәрслијә
«Тәләби өдәмәк мәғсәдилә
«Бағчасы» (1898) вә «Бәси-
«Тәфәл» (1901) китабларыны
«Дурна» шириндир. Мүәллифин сәмә-
«Дурна» әмәјинин нәтичәсиндә јара-
«Дурна» орижинал вә тәрчүмә нү-
«Дурна» шириндән ибарәт олан бу дәрс-
«Дурна» узун мүддәт мәктәпләримиз-
«Дурна» тәләбә олан тәләби өдәмишдир.
«Дурна» профессор Ә. Султанлы Р. Әфәнди-
«Дурна» бу сәһәдәки хидмәтләрини
«Дурна» инкишадирәрәк јазыр: «Рәшид
«Дурна» бу шејдән әввәл, мүәллимдир
«Дурна» педагогдур. Үсули-чәлид мәктәб-
«Дурна» үчүн дәрсликләр јаратмыш,
«Дурна» шириндән үчүн ушағ ше'рләри јаз-
«Дурна» Европа, рус вә фарс әдәбијја-
«Дурна» ше'рләр, тәмсилләр тәрчүмә
«Дурна» шириндир. (Ә. Султанлы. Азәрбај-
«Дурна» драматуркијасынын инкишафы

тарихиндән. Бақы, 1964. сәһ. 293).
Маарифпәрвәр мүәллим Азәрбајҹан
балаларына әрәб вә фарс дили өј-
рәтмәјин бөјүк балалар төрәтдијини,
онлары елмдән, биликдән, мәдәниј-
јәтдән кери салдығыны, дәррақәлә-
рини хараб етдијини үрәк ағрысы
илә көстәрмишдир. («Тәрәгги» гәзе-
ти, 1909, № 39). Р. Әфәндијев бу ба-
лалардан гуртармағын јекәнә јол-
ларындан бирини дә ани дилиндә
гирәт дәрсликләри тәртиб етмәкдә,
балаларын јаш вә билик сәвијјәсинә
мүнәсиб әсәрләрлә бу дәрсликләри
зәнкинләшдирмәкдә көрүрдү. Оун
үзәриндә «Савадсыз адам бир ајда
охур вә јазыр» гејди олан «Ушағ
бағчасы» дәрслијиндәки «Лаланчы»,
«Газ вә дурна», «Јаз» «Вәсфи мәк-
тәб», «Вәсфи баһар», «Вәсфи па-
јыз», «Вәсфи ғыш» вә с. бәдии мәтн-
ләрлә бирликдә ушағ әдәбијатынын
көзәл нүмунәләриндән бири кими
«Дурна» ше'ри дә верилмишди. Тәх-
минән сәксән илдир ки, ибтидаи
мәктәпләрдә тәдрис едилән бу ше'р
балаларын дилинин әзбәри олмуш-
дур. Она көрә ки, көзәл сәнәт нүму-
нәси олан «Дурна» ше'риндә тәбнәт
мәнзәрәсинин тәрәннүмү зәнкиндир,
мисралар ахычыдыр, образлы ифа-
дәләр, марағлы сәһнәләр ушағла-
рын гәлбини охшајыр, онлара бәдии
зәвғ верир. Ше'рин бәдиилији, јығ-
чамлығы, һәјат һадисәләри илә чи-
лаланмасы ушағлара јахшы тәсир
бағышлајыр, онларын һафизәсиндә
силинимәз нәләр бурахыр, узун мүд-
дәт јадда галыр.

Әдәби-бәди әсәрләри елми-педагожи фәәлијјәтини тамамлајан Р. Әфәндијевин ше'р јарадычылығындан бәһс едән әдәбијјатшүнас-алим Ф. Нүсәјнов јазыр: «Рәшид бәјин ше'рләриндә әсас мөвзу, апарычы мотив маариф вә мәктәбин тәблиғи, башлыча тәғид һәдәфи һәс керәлик, чәһаләт вә савадсызлыгдыр. Онун ше'рләриндәки һәр бир мисранын, нәсиһәтамыз бәдин фикрин архасында халгын, вәтәнин дәрдрәрин дүшүнән әмәлпәрвәр бир мұәллимин мәрд үрәји дөјүнүр» (Мир Чәләл, Ф. Нүсәјнов, XX әср Азәрбајҗан әдәбијјаты, Бақы, 1974, сәһ. 263). Мәһз буна көрә дә гираәт дәрсликләринин мұәллифләри онун ше'рләриндән дәрсликләриндә һәмишә истифадә етмишләр. Јалныз ону демәк кифәјәтдир ки, «Дурна» ше'ри Кәнчә рус-мүсәлман мәктәбинин мұәллими М. Аббас Моллазадәнин «Түрк дили, јахуд түркчә гираәт» (1907), Тифлис мәдрәсәсинин түрк дили мұәллими Әлимирзә Нәримановун «Һәдијјәтүл-әтфал» (1907), «Нәсиһәтүл-әтфал» (1913), Ирәван мұәллимләринин «Ана дили» (әввәлијҗи китаб) (1911), А. Ш. Талыбзадәнин «Күлзар» (1912) вә башга бир сыра дәрсликләрдә чап олуиушдур. Марағлыдыр ки, ше'рин чап олуиуғу дәрсликләрин әк-сәријјәтиндә дурна вә ја дурна гатары шәкли верилмишдир.

Ингилаби сатиранын баниси М. Ә. Сабирин бәдин јарадычылығы педагожи фәәлијјәти илә вәһдәт тәшкил едир. Проф. А. Заманов һағлы оларағ јазыр: «Шаир Сабирин халғ гаршысындағы мисилсиз тарихи хидмәтләринин мұәллим Сабирин педагожи фәәлијјәти тамамламышдыр». (Сабир вә мүасирләри, Бақы, 1973, сәһ. 58). Онун балаларын тәлим-тәрбијәси илә мәшғүл олмасы вә дөврүнүн А. Сәһһәт, М. Маһмудбәјов, А. Шаһг, Ф. Ағазадә, Ф. Көчәрли кими маарифпәрвәр мұәллимләри илә достлуғу ушағ әдәбијјаты нүмунәләри јаратмасына әсаслы көмәк етмишдир. Исте'дадлы шаирин ушағ ше'рләри гираәт дәрсликләринин бәзәји олмушдур. Бу мәсәләнин елми шәрһини верән проф. М. Мәмәдов јазыр: «Вәтән өвладынын тәһсиди вә тәрбијәси ишинә даим

хүсуси гајғы көстәрән, бир мұәллим мәктәбләрдә билаваситә дәрс вәрән бөјүк шаир балача вәтәндәшларын өзүнәмәхсус аламына психолокијасынын инчәликләриндән баләд иди. Бүтүн бәди Сабирин ушағлар үчүн јазған ше'рләрдә өзүнүн ечәзкар бәди ифадәсини тағмышдыр» (М. Мәмәдов, М. Ә. Сабир вә Азәрбајҗан демократик мәтбуаты, Бақы, 1973, сәһ. 145).

Ә. Сабирин әсәрләри 1907-чидән индијәдәк, ибтидан мәктәбин бәзәји мәктәблиләринин әзбәри олмушдур. Маарифпәрвәр мұәллим М. Маһмудбәјов 1907-чи илдә әлифба вә сонра «Биринчи ил» дәрсликләриндә шаирин «Мәнзүмәји-Сабир» имзасын мәшһүр «Ушағ вә буз», «Јаз кәри» ше'рләри верилмишдир. Јалы биринчи вә икничи нәшрләри вәтәсна олмагла бу сон дәрслијҗи бүтүн нәшрләриндә һәмин нәшрләр чап едилмишдир. М. Маһмудбәјовун Аббас Сәһһәт Моллазадә илә бирликдә 1908-чи илдә Бақыда чап етдирлән «Түрк дилинин тәлими үчүн үчү илә мәхсус гираәт китабы» «Јени мәктәб» дәрслијҗиндә истифадәли шаирин «Чыхды күнәш, дур чаһан нур илә» мисрасы илә башлајан «Чүтчү» ше'ри вә «Гарға вә түкү» тәмсили, «Ә. Сабир» китабы илә чап олуиуш, тәмсилдән сонра «Крыловдан тәрчүмә» сөзләри тағмышдыр. А. Шаһгин «Ушағлар дүјү» дәрслијҗинин 1911-чи илде чыккан нәшриндә Ә. Сабирин «Ушағлар буз» ше'ри верилмишдир. Шаирин сонунда ушағлары дүшүндүрән онларын һафизәсини никитә етдирмәк, тәбиәт һадисәләри һағта биликләринин дәринләшдирмәк вә сәдилә ашағыдағы тағмача етдир олуиушдур:

Үчү бизә јағыдыр,
Үчү чәннәт бағыдыр,
Үчү јығар кәтирәр,
Үчү аурар дағыдыр.

Көрүндүјү кими, бурада фәләк дәр вә ајлар һағгында марағлы

...тын верилмәси, онун ше'рин
...уу илә әләгәләндирилмәси
...тутулмушдур. Оны көрә ки,
...фәсилләри, аялары һаггында
...вә йыгчам мә'луматын дәрсә
...ушағын башына кәлән һади
...дән кәтирилән конкрет нүму
...рәз бәғлы шәрһ олунмасы ше'
...мәктәблиләр төрәфиндән шүүр
...әһимсәнилмәсинә көмәк едир,
...узун заман ушагларын һафизә
...галмасына, јаддан чыхмама
...зәмин јарадыр. Ә. Сабир дәрс
...рин һазырланмасы, нәшр
...масы вә марағлы әсәрләрлә
...иләшдирилмәси саһәсиндә чох
...фәалијәт көстәрмиш, «дәрс
...әр үчүн инди дә идеја-әстетик
...күчүнү тамамилә сахлајан
...поезијасынын классик нүму
...рини» јаратмышдыр (М. Мәм
...М. Ә. Сабир вә Азәрбајчан
...ратик мәтбуаты, 1974, сәһ.
...Шаирин «Чүтчү», «Ушаг вә
...ше'рләри маарифпәрвәр мүәл
...Ә. Нәримановун вә башга мү
...рәрин дәрсликләриндә дә ве
...мишдыр. Узун илләр гираәт
...ликләриндә верилән бу ше'рләр
...ин биринчи дәрәчәли мәктәбләр
...биринчи групу үчүн 1926-чы ил
...хан «Јени түрк (Азәрбајчан)
...басы» дәрслијиндә Сабирин де
...Сәһбәтин әсәрләри кими көстә
...миш, «Ана вә бала», «Гыш»,
...лар» ше'рләри илә бирлик
...дәрслијә салынмышдыр. Дәрс
...соңракы нәшрләриндә исә
...дәрс дәүәлдилмишдыр. Вәтән
...ларынын һафизәсини өлмәз
...ирсинин тә'лим-тәрбијәви
...иәти илә зәңкинләшдирән бөјүк
...рин «кечдији әдәби гираәт дәрс
...дә шакирдләрә мүмкүн гәдәр
...ағлы билик вермәк вә хусусилә,
...арда бәдин зәвг тәрбијә етмәк»
...әти һәмишә өн плана чәкил
...ән (Әзиз Мирәһмәдов, «Сабир»,
...1958). Шаир—мүәллимин
...шәкирдләри бу һәһгәти
...дәһа тәсдиғ едәрәк јазырлар
...онун ше'рләри бизә көзәл тә'сир
...лајырды (бах: Мүәсирләри
...ар һаггында. Бақы, 1962, сәһ.

Мә'налы һајат јолу, бәдин јара
...дычылығы кәңч нәслин зәңкин тә'
...лим-тәрбијә мәктәби олан бөјүк
...халг шаиринин һаһлијәтләри дөв
...рүн мүртәчә көрүшлү зијалылары
...ны нараһат едирди. Олар Сабирин
...өлмәз бәдин ирсини нәһикки объек
...тив гијмәтләндирмәк истәмир, һәтта
...она бөһтан атмаға чалышырдылар.
...Јалһыз ону демәк ки фәјәтдир ки,
...пантүркист Әһмәд Камал Сабирин
...ушаг ше'рләринә ришгәнд едир,
...онун мәшһур «Мәктәб шәрғиси»
...ше'рини» дәфәләрлә сөјләһмиш, го
...хумуш, чүрүмүш кәһнә лаф ојунча
...ғы» адландырырды («Иршад» гәзе
...ти, 5 јанвар 1908, № 3). Буржуа
...зијалылары баша дүшмүр вә дәрк
...етмәк истәмирдиләр ки, Сабир күл
...дүрән вә дүшүндүрән бәдин сөзүн
...гүдрәтиндән чох бөјүк усталыгла
...истифадә едән даһи сәһәткардыр.
...Елә буна көрә дә онун әсәрләри һә
...мишә гираәт дәрсликләрини зинәт
...ләндирмишдыр.

Көркәмли ушаг јазычысы А. Ша
...иг истә'дадлы мүәллим вә бир сыра
...дәјәрли гираәт китабларынын мүәл
...лифи кими шәрәфли фәалијәт көс
...тәрмиш, үмумхалг мәһәббәти газан
...мышдыр. Тәртиб етдији дәјәрли
...програһлар вә фәјдалы дәрсликләр
...А. Шаһиги маариф вә мәдәһијәт ха
...лими кими танытмышдыр. Истәр
...әдәби вә истәрәсә дә педагожи саһә
...дә бөјүк хидмәтләр көстәрән
...маарифпәрвәр јазычы ушаг һајаты
...ны, ушаг психолокијасыны дәриндән
...билдијинә, чанлы мүшаһидәләрини
...бәдин үмумиләшдирмәләрлә гәләмә
...алдығына көрә онун јаратдығы
...ушаг әсәрләри һәмишә дәрслик ма
...териалларынын әсасыны тәшкил
...етмиш, балаларын тә'лим-тәрбијә
...синдә мүһүм рол ојнамышдыр. Бу
...бахымдан онун «Кечи», «Ушаг вә
...довшан», «Чобан маһнысы», «Па
...һыз», «Бәһәвшә» вә башга әсәрләри
...диггәти хусусилә чәлб едир. Үму
...һијәтлә, Шаһиги ушаглар үчүн јаз
...дығы лирик ше'рләриндә бәдһилијә,
...образлылыға, һајат һадисәләринин
...зәңкинлијинә, дилин сәдәһлијинә ху
...суси фикир верилир, ушагларын
...мә'нәви аләһи, арзу вә истәкләри,
...аһлаг сәһијәси нәзәрә алыһыр.

мәктәп гәдәрки поезиямыза рус әдәбијаты ән'әваләрини тәтбиг етәлмишән. рус әдәбијатындан әмәк јолларыны әјани шәкилдә тәһәсһ етдирән илк гүввәтли әсәр Сәһһәт олмушдур» (К. Талыб-А. Сәһһәт. Бакы, 1965. сәһ.

Мәһәли өмрүнү Азәрбајчан әдәбијатынын вә маарифинин инкишадына һәср едән А. Сәһһәт ушаглары јазмагла кифәјәтләнмәсә «Икинчи ил», «Јени мәктәб» мәктәпләринин мүәл्लәһәриндән әдәбијатимиздә фадакар фәалијәт кәсәлмәшдир. Онуң «Оғру вә аясы», «Ушагы», «Ајы вә арылар», «Вә шир», «Гарышга вә мил», «Түлкү вә турд», «Күн вә кү», «Улар вә аслан» әсәрләри «Јени мәктәб» дәрслијиндә чап олунмушдур (М. Маһмудбәјов, А. Сәһһәт «Јени мәктәб», Бакы, 1909). Онуң орижинал әсәрләри илә әдәбијатимиздә рус әдәбијатындан, хусуһ А. С. Пушкиндән етдији тәрҗумәләр һәмешә дәрсликләрә сәһһәт, мәктәбләримиздә тәдрис етдиришдур.

Әдәбијатимиздән онуң индики «Ана» дәрслијиндә верилән «Гыш», «Язда кәлән гонағлар», «Шәһәр» шә'рләри диггәти чәлбәтән «Гыш» шә'рини шаир 1911-чи Пушкиндән тәрҗумә етмишдир. «Гыш» шә'рини инсанлыға хидмәт етдирән әдәби зәвгү, тәсәллийи һәҗи-ахтаран, «фикри, хәјалы» (А.

Сәһһәт. Әсәрләри. I чилд, Бакы, 1975. сәһ. 91) азадлығ ешги илә јашајан шаирин Пушкинин әсәрләрини тәрҗумә етмәси табиидир. Көркәмли әдәбијатшүнас—мүәллим Ф. Көчәрли 1911-чи илдә Горидән сәдагәтли мәсләк вә әғидә досту А. Шангә мәктубунда јазырды ки, Пушкин ачығ вә хош мәзмунлу әсәрләр јазмагла әбәди ад вә шәһ-рәт газанмышдыр. О. халғынын диг-лини вә адәтини јахшы билирди, тәб'и рәван иди («Азәрбајчан» жур-налы, 1967, № 6, сәһ. 168). Маһз бу хусуһијәтләринә көрә Пушкинин зәңкии бәдин ирсини Аббас Сәһһәт севир вә тәрҗумә едирди. Балача охучулар үчүн гираәт дәрслији ән дәјәрли вәситәдир. Онлар әдәби әсәрләрини һадир иңчиләри илә илк дәфә гираәт дәрслији вәситәсилә таныш олурлар. Әдәбијатшүнас—алим Б. Нәбијев Ә. Сабирин, А. Шангин, А. Сәһһәтин, Р. Әфәндијевин лирик әсәрләринин јарым әср-дән артығ мәктәбләримиздә тәдрис олунмасыны мүәллифләрин мисил-сиз хошбәхтлији һесаб едир. «Ушаг вә буз», «Бәнәвшә», «Гушлар» әсәр-ләринин адларыны чәкир вә јазыр ки, бу шә'рләрин һәр бириндә табииәтин ушағлар үчүн думанлы олан һадисәләриндән бирини үзә-риндәки пәрдә талдырылып, бу бә-рәдә охучуларә елми әсасларә ма-лик дүрүст мә'лумат верилдир» (Б. Нәбијев. «Әдәби дүшүнчәләр». Ба-кы, 1971, сәһ. 44).

АЛТЫ ЈАШДАН ТӘ'ЛИМӘ БАШЛАЈАН СИННІФЛӘРИН

ТӘДРИС РЕЖИМИ ВӘ ПЛАНЫ ҺАГГЫНДА

Т. СЛАВГОРОДСКАЈА

педагожи елмәр һәмизәдн

Мүәтәһсил мәктәбләриндә ушаг-лар систематик тә'лиминә даһа башланмасына кечидин пер-соналлары илә алағәдар мәктәбдә алты јашдан башлајан I—II синиф шакирдләри үчүн ибтидаи тә'лимин, тәдрис планынын вә тәд-рис режиминин мүәјјәнләшдирил-мәсәләләри мејдана чыхыр.

Бунун һәллине чавабы, аңчаг тә'лим просесиндә ушағларда чилди физиоложи-кикијеник муша-һидә илә мушајиәт олунан хусуһ педагожи експеримент вәситәсилә тапмағ мүмкүндүр. Белә мушаһидә-ләр артығ 1971/72-чи дәрә илиндән СССР ПЕА-нын Москва вилајәти-нин Пушкино шәһәриндәки експе-

риментал орта мактабинда ССРИ Педагожи Елмлер Академијасынын ики институту—Тәлимни Мазмуну вә Методлары Елми-Тәдгигат Институту вә Ушаг вә Јенијетмәләрин Физиолокијасы Елми-Тәдгигат Институту тәрәфиндән апарылыр.

Тәдгигатлар һалә баша чатмаса да, алынган кестәричиләр әсасында инди дә мұәјјән нәтичәләр чыхармаг олар. Һәр шејдән әввәл, «алты јашдан ушагларын тәлимниә анчаг о һалда башламаг олар ки, тәлимни үсуллары вә режим ушаг организмнин имканларына чидди шәкилдә ујғун кәлсин, әкс тәдгирдә, кәскин јорғунлуғ лабүддүр, бәјүмә вә инкишафетмә просесиндә пис ирәдиләјиш дә истисна едилмир» (М. В. Антропова, М. И. Колтцова, Л. К. Семенова. «Морфофункционалныје особенности детей шести лет и гигиенические рекомендации по режиму их обучеңия» мағаләси. «Новые Исследования по возрастной физиологии» мәчмүәсиндә, № 16. «Педагогика», М., 1976).

Пушшино мактабинда тәдгигат просесиндә I сенифдә тәлимә анчаг алты јашдан башлајан ушаглар үчүн мәштәләләрин тәдрис планы вә режиминиң бир нечә варианты сынагдан кечирилди. Шакирдләрин јаш хүсусијәтинә ујғун олан, ушагларын физики инкишафыны тамамла тәмин едән, даһа аглабатаң режим вә тәдрис планы јарадылды, үчиллик ибтидан мактабләрин үч ил мүддәтинә верилән програмларыны мәнимсәнилмәси имканлары мұәјјән едилди вә ән сәмәрәли иш үсуллары ишләнилди.

Тәдрис күнү вә һәфтәси әрзиндә шакирдләрин давраңышынын, иш габилитјәтинин динамикасынын, тәдрис или әрзиндә ушагларын физиоложи кестәричиләриндәки дәјишикләрин вә с. тәдгиги кестәрди ки, үмүмтәһсил мактабләринин ибтидан сенифләринин ади режим алты јашлы ушаглар үчүн әлвәришли дејил. Бу һалда мактабәгәдәр режимдән (ушаг бағчасы вә ер режим) мактаб режиминә кечилдикдә динамик јүкләнмә чох кәскин шәкилдә дүшүр, статик јүклә-

мә исә артыр. Практик олараг ушагларын һәрәкәт имканларындан кәсир едән дөрд 45 дәгигәлик дәрс оңа әзијјәт верир, ушаг јоруду елмә марағыны итирир. Ушагларын һәрәки фәалијјәтинин бирдәһәлмәси онларын физиоложи кестәричиләринин исләшмәсинә вә иш габилитјәтинин ашағы дүшмәсинә сәбәб олур.

Пушшино мактабинда мұхтәли тәлим режимни заманы шакирдләри мұшаһидә әсасында Тәлимни Мазмуну вә Методлары вә Ушагларын Јенијетмәләрин Физиолокијасы Елми-Тәдгигат Институтларынын ишчиләри тәлимә алты јашдан башлајан ибтидан сениф шакирдләри үчүн тәдрис режимни вә бәјүмә тәдрис планы һазырлағандар.

Шакирдләр үзәриндә методлар, физиолог вә сәһијјә ишчиләри тәрәфиндән давам етдирилән мұшаһидәләр кестәрир ки, һазырда мыш режим тәлимә алты јашдан башлајан ушагларын функционимканларына мұвафигдир, онларын организмнин инкишафына ишчиләсир кестәрмир вә ибтидан мұшаһидә тәдрис материалыны үч мәнимсәмәјә имкан верир.

Һәр шејдән әввәл, Пушшино мактабинда 45 дәгигәлик дәрс 35 дәгигә гәдәр қысалдылды. Аларын эксперимент кестәрди ки, 35 дәгигәлик дәрс шакирдләрин дәрсинин фәаллығыны дәрсин ахырында гәдәр тәмин едир, јени материалын шәриһинә вә мөһкәмләндирмәсинә там имкан верир, ушаглар аз јорур вә шакирдләрин фәаллығынын күчләндирилмәсә башга мәгсәдләрә сәрф етмәк зарурн олан алава вахт газантлар (күндә 40 дәгигә).

Бундан алава, һәр күн үч дәрсдән сонра ушагларын фәал јорғунлуғуну арадан галдырмак габилитјәтини артыран «динамик пауза» («һәрәки фасилә») едилди. «Динамик пауза»ја тәрбијәси, ритмик һәрәкәтләр, тәһрик, дәрсләри идман ојунлары ачығ һавада кәзмәк дахилдәр

1 синиф үчүн

инкилис дили илө

инкилис дили
кечилмөдөн

	һәфтәдә 9 саат	һәфтәдә 10 саат
1. Савад тә'лими	5	6
2. Ријазийјат	4	—
3. Инкилис дили	1	1
4. Тәбиәтшүнаслыг	1	1
5. Тәсвири инчәсәнәт	1	1
6. Мусиги вә нәғмә	1	1
7. Әмәк тә'лими	2	2

Чәми: һәфтәдә 23 саат,

һәфтәдә 21 саат

Һәр ики вариантда дәрсин мүд-дәти 35 дәгигәдир. Бундан әлавә, динамик, фасиләјә дахил олан (һәр

күн 3 вә 4-чү дәрсләр арасында 6 мәшгәлә) һәфтәдә 6 мәшгәлә верилир:

	һәфтәдә 2 мәшгәлә	һәфтәдә 2 мәшгәлә
1. Бәдән тәрбијәси	1	1
2. Үзкүчүлүк	1	1
3. Ритмика	1	1
4. Һәрәки ојунлар	1	1
5. Казинти	1	1

Беләликлә, инкилис дили кечилән синифләрдә чәми һәфтәдә 29 дәрс, инкилис дили кечилмәјәндә исә 27 дәрс верилир.

Һәр ики һәфтәдә бир дәрс дә окт-јабрјат ишинә верилир (адәтән VI күнләр). Беләликлә, һәтта инкилис дили кечән I синиф шакирдләри һәфтәдә 35 дәгигәлик 30 дәрс кечир-ләр, бу исә 45 дәгигә һесабы илә үмүмтәһсил мәктәпләринин ибтидан синифләри үчүн тәдрис планында нәзәрдә тутулан 24 саатлыг һәфтә-лик дәрс јүкүнә бәрабәрдир.

Алты јашдан мәктәбә кәлән ушаг-лар ушаг бағчаларынын мәктәбә

һазырлыг группларында олмасын-ры үчүн I синфин тәдрис планында оху дәрсинин һесабына бир мәшгә-лә тәбиәтшүнаслыга верилмишдир. Бу мәшгәләләр ики мөвзу — «Дә-фимызда тәбиәт» вә «Илин фәһм-ләри» үзрә тәчрүби, үмүмиләшдир-чи вә әшја дәрсләри шәклиндә ве-рулуб. Ушаглар өз әразинин флорасы вә фаунасы ха-таныш олурлар. Бу мәшгәләдә ушагларын дахили әләминин зәһи-ләшдирир, онларда доғма Вәтән тәбиәтә мәнәббәт ашылајыр, тәбиәти севмәји дејил, һәм доғ-горумагы өјрәдир.

II синиф үчүн

инкилис дили илө

инкилис дили
мөдән

	һәфтәдә 11 саат	һәфтәдә 12 саат
1. Рус дили	5	6
2. Ријазийјат	4	—
3. Инкилис дили	1	1
4. Тәбиәтшүнаслыг	1	1
5. Тәсвири инчәсәнәт	1	1
6. Мусиги вә нәғмә	1	1
7. Әмәк тә'лими	2	2

Чәми: һәфтәдә 25 дәрс;

һәфтәдә 23 саат

Дарсн мүддәти 35 дәгигәдир вә ләләр алава едилир:
фасиләҗә дахил олан мәшгә-

1. Бәдән тәрбијәси	һәфтәдә 2 мәшгәлә	һәфтәдә 2 мәшгәлә
2. Рәтмика	1	1
3. Тәкүчүлүк	1	1
4. Бәрәки ојунлар	1	1
5. Кәһинтиләр.	—	1
Чәми:	һәфтәдә 5 мәшгәлә;	һәфтәдә 6 мәшгәлә

Инкилис дили кечилән синифләрдә һәфтәдә чәми 30 дәрә, инкилис дили кечилмәјәнләрдә исә 29 дәрә верилир.

III синифләрдә үчүн

	инкилис дили илә	инкилис дили кечилмәдән
1. Рәс дили	һәфтәдә 11 саат	һәфтәдә 12 саат
2. Рәзәннә	6	6
3. Инкилис дили	4	—
4. Тәбәтшунаслыг	2	1
5. Бәзәри инчәсанәт	1	2
6. Чәсиги вә әмәк	1	1
7. Әмәк тә'лими	2	2
Чәми:	һәфтәдә 27 дәрә	һәфтәдә 24 дәрә

Дарсн мүддәти 35 дәгигәдир вә гәләләр алава едилир:
фасиләҗә дахил олан мәш-

1. Бәдән тәрбијәси	һәфтәдә 2 мәшгәлә	һәфтәдә 2 мәшгәлә
2. Рәтмика	1	1
3. Тәкүчүлүк	—	1
4. Бәрәки ојунлар	—	1
Чәми:	һәфтәдә 3 мәшгәлә;	һәфтәдә 5 мәшгәлә

Инкилис дили кечилән синифләрдә сәтләрин чатмадыгы үчүн һәфтәдә фасилә мәшгәләләри кунашыла кечилир, инкилис дили кечилмәдән синифләрдә исә һәфтәдә 5 мәшгәлә верилир.

Тәшвино мәктәбиндәки алты ил-дә тәдрүбә кәстәрир ки, мәктәбдә алты јашдан дахил олан вә I синифдә инкилис дили өјрәнән ушаг-

лар кәстәрилән режим вә тәдрис планы үзрә нбтидан мәктәб програмыны 3 илдә мәнимсәјир, һәмчинин орта мәктәбдә мүвәффәгијјәтлә мәшгул олурлар. 1971/72-чи тәдрис илиндә гәбул олунан һәммин алты јашлы ушаглар инди VII синифдә охујур вә кәјфијјәтли билик нүмајиш етдирирләр.

ФАЈДАЛЫ МУЛАҢИЗЭЛӘР

Бакы Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунда III синиф үчүн «Азәрбајчан дили» дәрслијинини мұзакирәси кечирилмишдир. Мұзакирәдә синиф мүәллимләри, Бакы Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун ибтидаи кабинет мүдирі М. Мәһәррәмова, дәрслијин мүәллифләри, дәрслик мұзакирә комиссијасынын сәдри Ј. Қаримов вә мұзакирә комиссијасынын дикәр үзвләри иштирак етмишләр.

Чыхыш едәвләр дәрслијин III синиф шакирдләринин јаш вә билик сәвијјәсинә, психолоји хүсусијјәтләринә, фәрди мејлләринә ујғун тәртиб олундуғуну көстәрдиләр. Әзизбәјов рајонундакы 124 нөмрәли мәктәбин мүәллими З. Әлијева гејд етди ки, дәрслик III синиф шакирдләринин дил материаллары үзәриндә мүшаһидә апармаларына, дүшүнмәләринә, бу вә ја дикәр грамматик гајда вә ганунлардан дүзкүн нәтичә чыхармаларына кениш имканлар верир. Јахуд, Орчоникидзе рајонундакы 114 нөмрәли мәктәбин мүәллимләриндән Ф. Бабајева вә Е. Јунусова гејд едиләр ки, дәрслик шакирдләрин дүгәт еһтијатыны зәркивләшдирир, онларда әдәби тәләффүз вә савадлы јазы вәрдишләри ашыланмасына, чүмлә гурмаг бачарыгларынын вә рабитәли нитгинин иякишафына хидмәт едир.

Е. Јунусова көстәрди ки, дәрслик истәр тәртибинә керә, истәрсә дә елми вә методик чәһәтдән әввәлчиләрдән фәргләнир. Бурадакы мөвазулар идеја-сијаси чәһәтдән дә шакирдләрә јахшы тәсир едир, онлара вәтәнпәрварлик, бейнәлмиләлчилик, достлуг, јолдашлык, коллективчилик, әмәјә мәһәббәт вә с.

кимн мүсбәт әхлағи, инсани һәһәсләр ашылајыр, ушағларына коммунизм руһунда тәрбијә едир.

Беләликлә, чыхыш едәвләр дәрслијини мұасир тәләбләр сәвијјәсинә тәртиб олунмасына, шакирдләрин елми дүнјакөрүшүнүн, естетик зөвгүнүн вә дил материалларына даир маълуматларынын кенишләндирилмәси истигамәтиндә тәрбиә олундуруну көстәрдиләр. Бурада башга, дәрслијин бәзи чатышмаларына хүсусијјәтләринин вә нөгсанләринин дә гејд едиләр.

Шаумјан рајонундакы 220 нөмрәли мәктәбин мүәллими П. Бабајева көстәрди ки, дәрсликдә нөмрәләр 253, 255, 257 вә 261 нөмрәли чалышмаларын нәјз хидмәт етмәли маълум дејилдир. Ејни заманда чалышмаларын тәләбләри дә әһәмијјәтли илә ејнидир. Бәзи чалышмалар тәлим просесиндә шакирдләрин идрәк фәәлијјәтини фәәлләшдирмаг әвәзинә онларын һәһәсләрзусуну, ишләмә марағынı өйәндүрүр. 114 нөмрәли мәктәбин мүәллими Ф. Бабајева гејд етди ки, чалышмаларда сәһифәдә сүжетли шәкил алынмишдир. Китабда ушағларда әдәби тәләбә бахараг јайда нечә истифадә етмәләринә даир мүстәғил һәһәсләргә даир данышмалары тәләб едир. Лакин шәкил һәддән артыг олмамышыг, сөнүк вә чансыздыр. О, III синиф шакирдләринин зөвгүнә охшашдыр, онлары һәјачанә кәһәшдир. Она керә дә ушағлар шәкли «охумағы» бачарыр, һәһәслә бахыб нечә истифадә етмәләринә даир рабитәли фикир сөйләр. Бурада нөмрәләр 6, 17, 18, 19, 24, 32, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

тәсәввүр јарадыр. Белә ушаглар фикирләрини сөз-афада етмәкдә чәтнлик чә-Бу шәкилләрини рәнкли бо-верилмәси мәсләһәтдир. олар ки, дәрслијә ииша ја-үчүн шәкилли материаллар олунсун. һәмни мәктәбин ми Е. Јунисова көстәрди ки, нәмрәли чалышмада садә си-һәмни алтындан бир, дүзәлтмә һәмни алтындан ики дүз хәтт, һәмни сифәтләрини алтындан һәмни хәтт чәкилмәси тәләби һәмни ишидир. Бурада чәми доггуз һәмни вардыр. Бунлардан дөрдү һәмни бири дүзәлтмә, үчү исә мү-һәмни сифәтдир. Чалышмада дү-һәмни вә мүрәккәб сифәтләрини са-һәмни артырылмасы јахшы оларды. һәмни нәмрәли чалышма III синиф һәмни сифәтләрини билик сәвијјәсини һәмни чох-чох ашзғыдыр. Чалышма-һәмни тәләбиндә дејилир: «Көчүрүн, һәмни сифәтләрини јеринә —кы, —ки, —ку, һәмни шәкилчиләриндән ујғун кәлә-һәмни артырын. Бурада чәми үч чүм-һәмни аралмишидир. Шакирдләр меха-һәмни олараг нөгтәләрини јеринә һәр һәмни бир шәкилчи артырырлар. һәмни һәмни нәмизчә, бу чалышмада чүмлә-һәмни јахуд —кы, —ки, —ку, —кү һәмни сифәтләри артырылачаг сөzlәрини артырылмасы фајдалыдыр.

һәмни нәмрәли мәктәбин мүәллимни һәмни Әлијева гејд етди ки, фе'линни һәмни категоријасы чох бәсит шә-һәмни верилмишидир. 48 нәмрәли һәмни һәмни һәмни исә һә мәгсәдлә вә-һәмни мә'лум дејилдир. Дәрслик-һәмни сифәтләри вә јарадычы харак-һәмни һәмни јан чалышмалара аз јер һәмни ишидир. Белә чалышмаларын һәмни артырылмасы фајдалыдыр. «Әвәз-һәмни бәһси илә алагәдар бир сыра һәмни сә тәләб едән чалышмала-һәмни артырылмасы мәсләһәтдир. һәмни мүгајисә билликләрини шүүр-һәмни сүрәтлә мәнимсәнилмәсиндә бә-һәмни һәмни јәтә маликдир. Белә ча-һәмни һәмни шакирдләрини гаршы-һәмни проблем гојур, онларын ил-һәмни һәмни сифәтләриндә стимул јарадыр. һәмни белә јазылышы чәтнин сөzlә-һәмни әјрәдилмәсинә дә кифајәт гә-һәмни јер верилмишидир. Тәдрис или

әрзиндә 100 әдәл јазылышы чәтнин олан сөзүн әјрәдилмәси планлаш-дырылмыш, лүгәтчә шәклиндә кита-бын сонуна әләвә олунмушдур. Бу сөzlәр әјры-әјры сәһифәләрдә чәр-чивә дахилиндә верилмиш вә әјрә-дилмәси зәрури һесаб едилмишидир. Бу сөzlәрин 85-и исим, 15-и исә бәшгә нитг һиссәсидир. Бунлар ча-лышмаларын ичәрисиндә тез-тез тәкрар олунмадығындан шакирд-ләр бә'зән онларын јазылышыны унутурлар. Бу сөzlәрин чалышма-лар ичәрисиндә даһа чох тәкрар олунмасы мәсләһәтдир.

124 нәмрәли мәктәбин мүәллимни 3. Әлијева 396 нәмрәли чалышмада чүмләнни икинчи дәрәжәли үзвү зәрфлијини алтындан далғалы хәтт чәкмәк тәләб олундуғуну бил-дирир. О көстәрир ки, дәрсликдә бу мәгсәдлә нүмунә верилмишидир. Орада сәһв олараг зәрфликлә бир-ликдә хәбәрин дә алтындан далға-лы хәтт чәкилмишидир. Дәрсликдә мүрәккәб мүбтәдә вә мүрәккәб хәбәрдән ибарәт олан мүхтәлиф чүмләләр верилмәмишидир. Дәрсли-јә белә чүмләләрини әләвә олунма-сы мәсләһәтдир. 9 вә 10 нәмрәли чалышмаларда «Мәктәбин бәзғында чохлу гырмызы алма, ширин нар, әтирли һејвә, дадлы армуд битчәк-дир» вә «Јазда алма аг чичәк ача-чагдыр» чүмләләри верилмишидир. Көрүндүјү кими, һәр ики чүмләдә «ағач» сөзү бурахылмишидир. Чүм-ләләрдә мә'нанын дәрк олунмасы бир гәләр чәтинләшмишидир. 150 нәмрәли чалышмада дејилир: «Ве-рилмиш исимләрини һәрәсинә анд рәнк билдирән бир сифәт тапыб бирликдә јазып». Нәдәнсә, һәмни сифәтләрини ичәрисиндә «ағ» сөзү дә ишләвмишидир. Мә'лумдур ки, «ағ» сөзү сифәтдир. Она бәшгә си-фәт әләвә етмәк мүмкүн дејил. Бу сөз ушаглары чашдырыр. 18-чи сә-һифәдә һекајәнни мәзмуну илә әла-гәдар түлкү вә кәклик шәкли ве-рилмишидир. һекајәдә кәклијин да-ғын башына гонуб охудуғу тәсәвр олунур. Лакин шәкилдә кәклијин ағачын будағына гондуғу көстәри-лир. Түлкүнүн шәкли чох бөјүк верилдијиндән елә бил ағачын ба-

шында отуран кәклији тутуб јејә-чәкдир. 32-чи сәһифәдә шәкилдә һаранын вә нәјин тәсвир олундуғу мә'лум дејил.

Октјабр рајонундакы 21 нөмрәли мәктәбин мұәллими М. Һәбибова «Исим» мөвзусу илә әләгәдар верилмиш чалышмаларын чох олдуғуну билдирир. О, 86, 118 нөмрәли чалышмаларын, «Мүрәккәб чүмлә» вә «Хитаб» мөвзуларынын III синиф шакирдләринин јаш вә билик сәвијјәсинә ујғун кәлмәдијини вә дәрсликдән чыхарылмасыны фәјдалы һесаб едир. Гарадаг рајонундакы 253 нөмрәли мәктәбин мұәллими М. Ағачанова «Сифәт» мөвзусу илә әләгәдар инсанларын мүсбәт вә мәнфи характеринин ачылмасына дәир чалышмаларын верилмәсини ләзым билир.

Нәриманов рајонундакы 4 нөмрәли республика интернат мәктәбинин мұәллими М. Ахундова 310, 311, 312 нөмрәли чалышмаларын шакирдләрин билик сәвијјәсиндән ашағы олдуғуну вә 331, 332, 333 вә 334 нөмрәли чалышмаларда ејни тәләбләрин верилдијини билдирди. О гејд етди ки, 356-чы чалышмада верилмиш сөзләрдән 24-дә мұәјјән һәрфләр бурахылмышдыр. Чалышманын шәртиндә исә исим, сифәт, сәј, әвәзлик, фе'л, зәрф вә бағлајычыларын кәстәрилмәси вә сөзләрдә бурахылмыш һәрфләрин изаһ едилмәси тәләб олунур. Бу чалышма III синиф шакирдләри үчүн чох чәтиндир. О, ушаглары тез јорур. Бу чалышманын дәреликдән чыхарылмасы фәјдалы оларды. 435 нөмрәли чалышма илә әләгәдар сүжетли шәкил веридир вә «Мешәдә һадисә» мөвзусунда ишә јазылмасы тәләб олунур. Шәклин мәзмуну илә әләгәдар план да верилмишдир. Лакин план шәклин мәзмуну илә бағланмыш. Орадакы мәнзәрә, баш верән һадисәләр аңлашылмыш. Шәкил чох сөнүк вә ду-манлыдыр. Она кәрә дә, һәтта гүвәтли шакирдләр белә ишин өһдәсиндән кәлә оидмирләр.

Бундан башга, музакирәдә чыхыш едәнләр дәрсликдә рабитәли нитгин инкишафы илә әләгәдар се-

рија вә сүжетли шәкилләр верилмәсини дә тәклиф етдиләр. Сәһифә дәрслијин мұәллифи Ә. Фәриһ ибтидан синиф үзрә дәрслијин музакирә комиссијасынын сәдри Кәримов чыхыш едәрәк јени дәрслијин һазырланмасында сөзләрдән тәнғиди гејдләрини вә фәјдалы мулаһизәләрини нәзәрә алыначаны билдирдиләр.

Редаксијанын почтунә I—III синифләр үчүн тәртиб едилмиш «Ана дили» дәрслијинин музакирәсә вә әләгәдар мәктублар дахил олунду. Мәктубларда дәрсликдән мұасир тәләбләр сәвијјәсиндә тәртиб олундуғу, әввәлкиләрдән кәчидеја мәзмунуна, истәр гурулуна, истәрсә дә бәди тәртибаты вә тәһминә кәрә фәрғләnmәси кәстәрилди.

I синифин «Ана дили» дәрсликдә верилмиш «Вәтән», «Москва», «Совет Ордусу», «Вәтәнин кешәдә», «Икид әскәр», «Гәләбә барымы», «Ленин», «Ушаг вә Ленин» вә с. кими мәтиләр васитәсизә коммунист Вәтәнимизә вә В. И. Ленинә шакирдләрдә дәррин мәһабәт дүјгулары ашыланмасы, узун етдәт оиларын һафизәсиндә јашауы вә елмә, һәјата, Вәтәнә сәләмәт мәһаббәтин артырылмасы ишә адырылды. Өлкәмиздә коммунист әгидәли, коммунист әәкалы кешәләр јетишдирилмәсинә вә кешәләр арасында ичтиман әләмлирин кенишләндирилмәси принципини һәјата кечирилмәсинә тәһдигтәт јетирилмәси вә әсасән коммунист олунмасындан бәһс едилди.

Мәктубларда кәстәрилди вә II синифин дәрслијиндә октјабрдагы һәјаты вә иши илә әләгәдар верилмиш мәтиләрдән шакирдләр октјабрјатлар коммунизм гурушларыдыр, бөјүкләрә һөрмәт вә ишә етмәлидир, идеалыны, әмәјни дә әдәбиәти севмәлидир кими мұстәһкам тичәләр чыхарырлар. Материалларын рәнкарәнклији, идеја-мәзмунун әәнкилији шакирдләрин әдәби кы имканларыны кенишләндирди. Оиларын нитг вә тәфәккүрүндә инкишафында мұһүм рол ојнајыр. Шакирдләр бу материаллары оху-

ОХУЧУЛАРЫН ҮРƏК СӨЗЛƏРИ

1977-чи ил апрелин 15-дə Агдаш районунда «Ибтидаи мəктəб вə мəктəбəгəдər тərбијə» мəчмуəсинин мұзакирəси олмушдур. Мұзакирəдə район халг маариф шə'бəсинин əмəкдашлары, мəктəб рəһбэрлəri, ибтидаи синиф мұəллимлəri, мəчмуəнин редактору вə редаксија һej'əтинин үзэлəri иштирак етмишлэр .

Мəчмуəнин сон ики илдə чыхан нөмрэлəri (мұзакирəнин башлыча объект) олмушдур. Мұзакирə кəстəрди ки, синиф мұəллимлəринин əксəријјəти педагожи-методик əдəбијјат дəрин һəвəс кəстəрир, нəиники бу мəчмуəни, һəтта «Началнаја школа» журналыны мунтəзəм излəјир, өз елми-методик һазырдыгыны артырмаға чалышыр.

Мұзакирəдə чыхыш едэнлэр мəчмуəнин мəзмуну, турулушу, тərтибаты һаггында тəнгиди фикирлэр ирəли сүрмүш, онун кəлəчəкдə јахшылашдырылмасы үчүн өз арзу вə тəклифлəрини билдирмишлэр. Јырынчагы кириш сөзү илə РХМШ-ын мұдири М. Абдуллајева ачды. О гəјд етди ки, «Ибтидаи мəктəб вə мəктəбəгəдər тərбијə» мəчмуəси республикамызда коммунизм кəлəчəк гурчуларынын тə'лим-тərбијəси илə мəшғул олан синиф мұəллимлəринин элиндə тə'лимни мəзмунуну вə методларынын тəкмиллэшдирилмəсинə истигамət верən етибарлы вəситəдир. Мұəллимлəримиз бу мəчмуədən фajдаланырлар.

Мүрсəl кəнд сəккизиллик мəктəбинин директору М. Мəммədov кəстəрди ки, журналда верилмиш мəгалəлэр мұəллимлərə һəм елми, һəм педагожи, һəм дə методик чə

һəтдэн кəмəк кəстəрир; педагожи вə методик јениликлəri изаи етди. Бүтүн бунларла јанашы мəчмуəнин сəһифэлəриндə ашагындагы аспектдə мəгалəлэрə кенши јер верилмəсини арзу едирик. Һər кəнд əввəl, јахшы олар ки, мəчмуədə кəнд мəктəблəринин иш үстүнə хусуси диғгəт јетирилсин. Мəгалəлəрдə кəнд мəктəблəринин тə'лим-тərбијə ишинин спесиял чəһəтлəринин нəзəрə алынмасы сон дəрəчə вачибдир.

Һазырда ушагларын алты јылдан мəктəбə гəбулу бүтүн мəчмуəни маијјəтин диғгəтини чəлб етди. Бунунла алағəдər мəчмуədə кəнд алтыјашлыларын тə'лим фəалијјəтинə һазырланмасы һаггында мəгалəлəрин дəрч олунмасы сон дəрəчə вачибдир.

Мəчмуədə ајры-ајры фəалијјəт тəдриси илə алағəдər материаллар аз јер верилир. Кечən ил I вə II синифлəрини һər бириндə фəалијјəтин тəдрисинə анд II мəгалə верилдији һалда, II синифдə алағəдər 5 мəгалə верилмишдир. Ресурсыјјат вə тəбиəтшүнəслыға анд мəгалəлəрин азлыгы хусуси нəзəрə едилмəлидир.

Гəрибли кəнд орта мəктəбинин мұəллими Б. Мəммədov мəчмуədə «Фəнлəрин тəдриси», «Тərбијə вə сəлəлəri» вə «Мəслəһəт» бəтлəрини алтында верилмиш мəчмуəлəрини идеја вə сијаси чəһəтлəр сағлам мəзмунлулуғуну вə мұəллим тəлəблэр сəвијјəсиндə дəрс гурчын истигамət вердијини гəјд етди. Мəчмуədə ев тапшырығлары, јанашы чəтин сөзлэр, дəрсин сивлијинин артырылмасы, ушагларын идрак фəалијјəтинин

ини факкурүнүн инкишаф етди-
маса, савад тәлими вә с. мәсә-
һәсә һәср олунмуш марағлы
психоложи вә методик
кәһәтәр бизә практик көмәк
кәһәтәр.

Шәһәр Немабад кәнд орта
мәктәбинин мұәллими С. Нүсәйнова
кәһәтәр һәр рүб үчүн, һеч олма-
һәтәр ил үчүн Азәрбајчан дили
ријазийәтдан јохлама јазы иш-
ләринин верилмәси фәјдалы олар.

Шәһәр 2 нөмрәли мәктәбинин
мұәллими Т. Оручова, Низами
орта мәктәбин директор
мұәллими К. Сәмәдова, Ашағы Не-
мабад кәнд сәккизиллик мәктә-
бинин мұәллими Т. Абдуләзизова,
Шәһәр кәнд сәккизиллик мәктәби-
нин мұәллими Л. Нифталыјева вә
Шәһәр арх кәнд сәккизиллик мәктә-
бинин мұәллими Н. Нәзәрова мәч-
мұәнин мәктәбә, мұәллимә көмә-
һәтәр миннәтдарлығы һисси илә
кәһәтәр. Шәһәр 9 нөмрәли
мәктәбин мұәллими Ш. Салһәзадә
кәһәтәр етди ки, бир сыра фәһләр
програм материаллары изаһ-
ләшләшдирилмыр, бәдән тәр-
һәтәр үзрә бөлкү илә кениш изаһ-
ләшләшдирилмәдән журналда гәјд
кәһәтәр мүмкүн олмур. Мәчмұәдә

ријазийәтдан дидактик материал-
ларын дәрч едилмәсинә еһтијаж
һисс олунур. Мәчмұәдә тәһһид вә
библиографија бөлмәсинин ачыл-
масы вә нөмрәдә бир-ики програм,
дәрслик, методик әдәбијат, һәтта
бәдһи әсәрләр һағғында тәһ-
һиди мұлаһизәләрин верилмәси зә-
руридир. Јахшы олар ки, мәчмұә-
нин сәһифәләриндә јохлама јазы
ишләринин мәтнләри, о чүмләдән
дил үзрә вә ријази имлалар верил-
син.

Чыхыш едәһләр мәчмұәдә бун-
дан сонра да програм материал-
ларынын планлашдырылмасынын
бир дәрсин кедишинин, суаллара
чавабын верилмәсини тәләб едир-
ләр. Онлар һәмчинин мәчмұәнин
сәһифәләриндә синиф журналынын
апарылмасы, синфин тәртиби, јох-
лама имланын апарылмасы, мүтә-
һәррик ојунлар, савад тәлими вә
с. мәсәләмәрә даир мәғаләләр көр-
мәк истәдикләрини билдирдиләр.

Мүзакирәнин сонунда мәчмұә-
нин редаксия һәјәтинин үзвү З.
Османов вә редактору Ј. Кәримов
бәзи суаллара чаваб вердиләр вә
мүзакирәдә ирәли сүрүлмүш тәк-
лифләрин кәләчәкдә нәзәрә алы-
начағыны билдирдиләр.

МУСИГИ ҺӘФТӘСИ

Р. ШӘФӘГ
бәстәкар

Һәфтәларын вә кәһчләрин Му-
сиги Һәфтәсинин кечирилмәси ар-
һәтәр бир нечә илдир ки, әһ'әнә
дүшмүшдүр. Бу Үмүмит-
тәдбиринин республика-
һәтәр (һаләлик Бақы мигјасында)
кәһәтәр, шүбһәсиз ки, кәһч
мусиги зәвгүнүн инкиша-
һәтәр бәдһи-естетик тәрбијәсинин
кәһәтәрләшмәсинә да күчлү тәһсир
кәһәтәр.

Шәһәр 21-дән 26-дәк Бақыда
Ахундов адына Ленин ор-
һәтәр Азәрбајчан Академик Опе-

ра вә Балет Театрында кечирил-
миш Мусиги Һәфтәсинин күндәли-
ји марағлы вә чәлбедичи иди. Му-
сиги Һәфтәсинин тәһтәһәли ачы-
һәтәр Москва вә Ленинграддан
һәтәр кәһһишдиләр. Онларын
арасында Үмүмиттифаг Мусиги
Һәфтәсинин тәһкилат комитәсинин
үзвү, ССРИ Бәстәкарлар Иттифа-
ғынын мусиги-естетик тәрбијәси
комиссиясынын сәдр мұавнин
Диментман да вар иди.

Мусиги Һәфтәсинин икинчи кү-
һәтәр Азәрбајчан Бәстәкарлар Итти-

фагынын нээдиндә ушаг филармониясынын тәнтәнали ачылышы олду. Бу барәдә Диментман демншдир: «Өлкәмизин бир сыра шәһәрләриндә мәктәблиләрин филармониясы фәалијјәт көстәрир. Бақыда да белә бир тәшәббүсүн һәјата кечирилмәси чох севиндиричи һалдыр. Мараглыдыр ки. Азәрбајҗанда мәктәблиләрин филармониясы Бәстәкарлар Иттифагынын нээдиндәдир. Бу, ушагларын мусиги хадимләри илә јахынлашмаларына, тез-тез үнсijјәтдә олмаларына имкан јарадачагдыр».

Ушаг филармониясынын тәнтәнали ачылышы заманы илк тәдбир «Азәрбајҗан бәстәкарлары — ушаглар» девизи алтында кечирилмишдир. Бурада мусигишүнас, республиканын әмәкдар хадими Елмира Аббасова ифа олуан мусиги әсәрләрини тәһлил етмиш ушаглар һәмин әсәрләрин идеја вә мәзмунундан ғыса мәлумат вермишдир. Беләликлә, тәдбир лексijя-мүсамирә шәклиндә кечирилмишдир.

Ушаг филармониясынын тәнтәнали ачылышында Бүлбүл адына Орта Ихтисас Мусиги мәктәбинин балача ифачылары өз мәнәртләрини нүмајиш етдирмишләр. Онларын програмында Гара Гарајевин «Дон-Кихот» гравүрләриндән фрагментләр, Фикрәт Әмировун «12 фортопиано миниатүрләриндән» пјесләр, Гәнбәр Нүсәјлинин «Једди ушаг пјеси» силсиләсиндән парчалар, Рауф Нәчмјевин «Әлчәзаир рәгси» мусиги әсәрләри истәдадлы ифачыларын ифасында көзәл тәсир бағышламышдыр. Ушаг хорунун ифасында исә Азәрбајҗан бәстәкарларынын бир сыра көзәл е'чазкар маһнылары сәсләнишдир. Даһи бәстәкарымыз Үзејир Нәчмјәјовун «Бајрам күнү» маһнысы Ушаг филармониясынын емблеминә чеврилмишдир. Хорун програмына дахил едилмиш Сәид Рүстәмовун, Тофиг Гүлијевин, Агабачы Рзајеванын, Гәнбәр Нүсәјлинин вә башгаларынын маһнылары өз тәрәвәти илә балача тамашачыларын — Ушаг

филармониясынын үзәләрини зәвгүнү охшады.

Һәмин коллективә вә онун тәрәбинә арзумуз одур ки, репертуары кәнч бәстәкарлар маһнылары һесабына да зәнкәләндирилсип, онларын ән јахшыларынын маһир тәблиғатчысы олсун.

Мусиги һәфтәсинин нөвбәти күнү — республикамызда мусиги мәктәбләринин «Баһар — 75» девизи алтында ики илдән бер кечирилән кәнч ифачылар мүسابигәсинә һәср олуңду. Бурада чох балача пианочулар, тарзәнкаманча вә скрипка, гармоника, һон чаланлар чыхыш етмишләр. Онларын ән бачарыглылары исә Тәәсүф ки, һәмин истәдадлы ушаг филармониясынын тәнтәнали ачылышында иштирак етмишләр. Бизчә, мүسابигәнин гәләринә фәхри диплом вә грамоталарла јанашы Ушаг филармониясынын «солнети» ады вә ушагларшысында тез-тез чыхыш етмиш һүтугу верилмәси јахшы олсун.

Азәрбајҗанда ушаглар үчүн филармония 1970-чи илдә Бәкин Гырмызы Әмәк Бајрагы адында 190 нөмрәли мәктәбин нээдиндә бу сәтирләрин мүшәккәтәрәфиндән тәшкил олуңмусун. Һәмин мәктәбин филармониясы әлмәз «Чүмәләрим» маһны јарадычысы олан Гәнбәр Нүсәјлинин ады верилмишдир. Бу исә икинчи даһа бөјүк Ушаг филармониясынын тәшкил олсунмасы, шүбһәсиз ки, ушагларын бөјүк севинчини сәбәб олсун. Һәр ики Ушаг филармониясы үз вәләрини бирләшдириб, фәалијјәт көстәрәчәкдир.

Мусиги һәфтәсинин күндәлигдә Азәрбајҗан бәстәкарлары пионер вә мәктәблиләрлә кәһинләрн хусусилә гејд олуңмасына Бақынын Ленин, Нәриманов, Бақы комиссары, Әзизбәјов, Чоникидзе, Гарадаг, Нәсим, Әмиров вә Октјабр рајонларында бәстәкарларын мәктәблиләрлә

ларинэ тәсәдүф етдијиндән даһа кениш диапазонда тәдбирләр кечирмәк оларды.

Мусиги һәфтәсиндә мәдәнијјәт сарајлары вә башга тәрбијә очаглары јахындан иштирак едә билмәдиләр. Һәр рајонун ән јахшы тәдбири үмумшәһәр чәрчивәсиндә кечирилә биләрди.

Мусиги һәфтәсиндә Сумгајыт, Кировабад, Нахчыван, Степанакерт, Ләнкәран, Агдам, Шуша, Га-

зах кими рајонларын иштиракы — Бақыја кичик нүмајәндә һеј'әти илә калмалары, бә'зи марағлы тәдбирләрин республіка радиосу вә телевизијасы илә берилмәси фәјдалы оларды.

Куман едирик ки, бүтүн Совет нөвбәти Мусиги һәфтәләриндә әзәрә алыначаг, кәнч нәслик мәдәни тәрбијәси намина даһа мунлу вә марағлы тәдбирләр тәһәтә кечириләчәкдир.

САЛАМ; ТЕАТР!

Коммунизм гуручулуғунун мұасир мәрһәләсиндә бөјүмәкдә олан нәслин естетик тәрбијәси хусуси әһәмијјәт кәсб едир. Һәјәтын көзәллијини дујмаг, оңдан зөвг алмаг, ону јараданларын әмәјини гијмәтләндирмәк вәтәнпәрвәрликлә, ичтиман әмлака гајғылы мұнасибәт бәсләмәклә, һәр бир ишә јарадычылығла јанашмағла, мейрибан, сәмини, һуманист олмағла һәмаһәнк сәсләнир. Бу күн һәр бир совет адамынын шәхси кәјфијјәти, ишинин сәмәрәси дә онун естетик зөвгүндән, күндәлик әһвал-руһијјәсиндән чох асылыдыр. Тәсәдүфи дејил ки, ән көзәл сәнәт әсәринин өзү дә сәғлам һисс, сәғлам дујғудан вә зөвгү инсан әмәјиндән јараныр. Мәһз едә буна көрә дә партија вә һөкүмәтимиз сабаһын коммунизм гуручуларынын естетик тәрбијәсинин тәкмилләндирилмәсини, онларын јарадычылығ габилитетинин еркән инкишаф етдирилмәсини мүнүм бир вәзифә кими гаршыја гојурлар. Бу вәзифәнин ләјигинчә јеринә јеттирилмәсиндә педагожи коллективләрлә, әнлә вә ичтиманитәтлә, мәктәбдәһкәнар вә мәктәбәгәдәр тәрбијә мұәссисәләри илә јанашы кәнч тамашачылар театрларынын јарадычы һеј'әтләри дә бөјүк ишләр көрүрләр.

Бу јахындарда Бақылақы Горки адына Кәнч Тамашачылар Театрында кечирилмиш «Салам, Театр!» шәнлији дә буну бир даһа тәсдиғ етди. Бу марағлы тәдбир I синиф шакирдләринин театралк гәдәм

гојмалары мұнасибәти илә тәһәтә едилмишди. Шәнлијә Бақы мәктәбләринин I синиф шакирдләри тәһәтә вәтә олунмушдулар.

Һәмишә телевизија тамашачыларда көрдүкләри, радио веритетләриндә ширин сәһбәтләринә тәһәтә асдығлары кәнч актјорларла ушаклар бу күн үзбәүз дајанмышлар. Онларын һәр бир чыхышы бәләнч тамашачыларын үрәјиндән кәчәтә верирди.

«Салам, Театр!» тәдбири Бәләнч Октјабр сосналист интилабында Горки адына Кәнч Тамашачылар Театрынын исә 50 иллик јубилейи шәрәфинә һәмин театрынын асдығчы һеј'әти вә Комсомолун Шәнлији адына Мәркәзи Пионер Мәктәблиләр Паркынын мейданында тәрәфиндән һазырланмиш Шәнликдә коллектив сурәтдә тәһәтә раг едән шакирдләр онларын шәрәтләр өлкәсиндә гајғы илә тәһәтә олундугларынын вә Бәләнч Октјабрын совет адамларына бәләнчлији хошбәхт, фираван һәјәтләрини ајдынча баша дүшүрүшү күзәрәнлары, бу күзәрәни јарадычы јашлы нәслин гәһрәмәнлығ үнәтәләрн үчүн ифтихар һисси кәчәтә диләр.

«Салам, Театр!» тәдбири тәһәтә кәнч актјорларынын ифтихар ушағларын ән чох севдикләри тәдбир-бәдин әсәрләрин баш гәһрәмәнларынын I синиф шакирдләри тәһәтә бир нөв көрүшүнә чеврилмишди. Бу көрүш заманы шакирдләр

...хүндэ хамин гайрэмэнлар хини
...риз, зэхмэтсөвэр олачаглары-
...аларын ишини давам етдирэ-
...ринэ сөз верирдилэр.

...агларын севинми актјору, рес-
...анын эмәкдар артисти һү-
...а Садыговун чыхышы да шән-
...штиракчыларынын алгышла-
...а гаршыланды. О, Горки ады-
...а Кэч Тамашачылар Театрынын
...а элдә элдә етдији наилијјәтләр-
...а суун ушаг вә кәчләрәмизин
...ауниет тәрбијәси сәһәсиндәки
...аглариндәи сәһбәт ачды. Бура-
...а ајата кечирилән тәдбирләрин
...агларәнклијиндән данышды вә
...агт, деди ки, «Салам, Театр!»
...агари илк дәфәдир ки, кечири-
...а Лакин бизим балача тамаша-
...агларымызын севинчи, бүкүнкү
...аграсы кәсилмәјән алгышларь
...агикан верир дөјәм ки, бу тәд-
...аг бөч вахт унутулуб јаддан чых-
...агдыр. О, театрда бир ән'әнә
...агини алачагдыр. Биз һәр ил
...аг ајында гејд едиләчәк Ок-
...агт күнүндә бу тәдбири даһа
...агды, даһа мәзмунлу програм-

да кечирәчәйик. Чалышмагыг ки, бурада һазырланмыш чыхышларын һамасы биринчи синиф шакирдләрияң зәвгүгә үйрән олсун.

Театрын педагогу Никар Ғазимова «Салам, Театр!» тэдбиринин аэмижјетини ғысача оларат белз шәрһ етди:

— «Салам, Театр» тэдбирини кечирмәкдә әсас мәгсәд кичик яшлы ушаглары театра чәлб етмәк, онлара тамашачы вәсигәси вермәкдир. Дикәр тәрәфдән бу тәдбир мәктәбдә театр арасында көрпү јарадыр, бөјүмәкдә олан кәч нәслин коммунист тәрбијәсиндә мүәллим әмәји илә актјор әмәјани үзүн сурәтдә әлагәләндирир.

«Салам, Театр!» шәңлији сөзүн пәғиғи мәнасында ән-әнәжә чеврил мәли бир тәдбирдир. Бу тәдбири тәк Бакы мәктәбләри дејил, республикамызын көнд вә гәсәбә орта мәктәбләри дә рајон мәдәнијјәт евләри илэ биркә кечирә биләрләр. Үмидварыг ки, «Салам, Театр!» тәдбири јени илдә бүтүн үмумтәһсил мәктәбләримизә јол ачацагдыр.

ОХУЧУЛАР НЭДЭН ЯАЗЫРЛАР?

Оқушуларимиз мачмуанин редак-
сияна ибтидан синифларда мух-
таф фанларин тэдريس, тэрбија
шарайлари; набеда ушаг багчала-
рда тэрбија ишинин ташкилине
магалалэр кендэрирлэр. Бу
магалаларин базилэри дэрч едилир,
ишиси исэ бүтөвлүкдэ дэрч едил-
мэсэвэссиндэ олмаса да онларда
материал мараглы ва фајдалы ма-
териал тохунулур. Она көрэ дэ
магалалэрдэки фајдалы ма-
териал бардэ охучулара маълумат
бергэн мөгсадэмувафиг һесаб еди-

Замандаки 62 нөмрәли мәктәбин
мәзһи Г. Мусаҗеванын, Ордубад
шәһәридаки Унус кәнд орта мәктә-
бинин мәзһлими Х. Тағыҗеванын,
җәһәди районидаки Сорү кәнд сәх-
әт мәктәбинин мәзһлими Г.
җәһәди, Худат шәһәр 3 нөмрәли
мәктәбинин мәзһлими Н. Кәримова.

лын мөргөллөрнндэ шакирдлэрлэ
анарылан тэрбижэ ишиниг мүхтэлнф
мөсөллөрннз тохунулур.

Г. Мусајева III синифда ана дили дәрсләриндә шакирдләр арасында јолдашлыг вә достлуг һиссләрини нечә тәрбијә етмәсиндән сөз ачыр. О, јолдашлыг вә достлуга анд материаллар кечиләркән шакирдләрә дүшүндүрүчү суалларла мүрачнәт етмәји мәсләһәт көрүр. «Дәфтер үзү» һекајәси үзрә мисал верир: Нијази Чавадын сәһвини демәкдә һаглы идиия? Әкәр Нијази Чавадын сәһвини демәсәјди нечә оларды? Чавад кими ушаглара нечә мүнәсибәт бәсләјирсиниз?

Муаллиф дәрсликдә јолдашлығы
вә достлуға аид верилмиш матери-
аллары синифдәнхарич тираәтлә
әлагәләндирмәјн дә вачиб һесаб
едир.

Х. Тағыјева табиятшүнаслыгын тәдриси просесиндә ушагларда догма јурда маһаббат тарбија етмәк үчүн кечилән һәр бир мөвзуну јерли шарантла алагәландирмаји ән јакшы васитә һесап едир. Бу мәгсәдлә ушаглары екскурсијаја апармагы, тәбии сәрвәтләре, фәјдалы газытылара аид коллексија тәртиб етмәји ләзым билир. Догма дијарын тәбиәти — мөвзусуну кечәркән чәмәнә, тарлаја, мешә золагына, чај кәнарына екскурсија тәшкил етдијини көстәрир.

Г. Әлијев «Аилә вә мәктәб» мәгаләсиндә аилә илә мәктәбин биркә ишиндән бәһс едир. О јазыр ки, мәктәбдә муәллимләр валидејиләрин нүфузуну, елдә исә валидејиләр муәллимни нүфузуну мүдафиә етмәлидирләр.

Н. Кәримова кичик јашлы мәктәбләрди һәрби вәтәнпәрвәрлик руһунда тарбија етмәк ишиндә ана дили фәннини ән гүдрәтли васитә һесап едир. О билдирир ки, I синифдә «Гәһрәман орду», «Вәтәнин кешијиндә», «Һәмишә һазырам», «Икид әскәр», «Гәләба бајрамы», II синифдә «Сәнин мүдафиәчиләрини», «Әләкечмәз партизан», «Өлмәз гәһрәман», «Һава дөјүшчүсү», «Гачынлар», «Кәнч партизанлар», «Совет әскәринә абидә», «Сәдагәтли көмәкчи», III синифдә «Исрафил Мәммәдов», «Кенерал һәзи Асланов», «Ирадә» вә с. мөвзуларын тәдриси заманы ушаглара Совет Ордусунун јаранмасы, онун сүлһүн кешијиндә дајанмасы, фашист ишғалчылары үзәриндә гәләбә чалмасы, совет әскәрләринин динч гуручулуғ илләриндә һәјаты вә вәзифәләри бардә мәлүмат вермәк үчүн кеңиш имканлар вардыр.

Шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик руһунда тарбија олунмасы илә алагәдар муһарибә ветеранлары илә көрүшләрини, һәрби ојунларын, Бөјүк Вәтән муһарибәсинә һәср олунмуш кичик һәчмли әсәрләрин диспутунун, муһарибәјә һәср олунмуш кинофилмләрин музакирәсинин кечирилмәси мәсәләләринә мәгаләдә јер верилмишдир.

Абшерон рајонунун Хырдалан сәбәсиндәки I нөмрәли ушаг сәбәсинин мүдири К. Әһмәдованың В. И. Ленин адына АПИ-нин мәктәбәдәр педагогика вә психологика факултәсинин V курс тәләбәси Д. Мәммадованың мәгаләләриндә исә ушаг бағчаларында тарбиә ишинин бәзи мәсәләләринә тәнә нулур.

К. Әһмәдова бөјүк мәктәбдә јашлы ушаглары әтраф муһитәдә ийиш етмәк мәгсәди илә Чейрантан мешә золагына, гушчулуғ багчына, сүдчүлүк вә тәрәвәләри совхозларына, Бөјүк Вәтән муһарибәсиндә һәлак оланларын хәтирә илә һәср олунмуш «Мәви алов» мәдәсинә, гәсәбәдәки јени тиккәтирә, Сумгајыт шәһәринә тәшкәт етдији екскурсијалардан даһыа көрүшләри, екскурсијалары јанлашдырмагын үсүл вә васитәләри шәрһ едир.

Д. Мәммадова «Мәктәбәдәр ушагларын физики тарбијасы» һәрәкәтли ојунларын әһәмијәти адлы мәгаләсиндә һәрәкәтли ојунларын ушагларын сағламлашдырмагын бөјүк әһәмијјәтә малик олмасына нашы, онун достлуғ, чәсарәт, коллективчилик, јолдашлығ вә кими мәнәви кејфијјәтләри формаланмасында әсас васитә олмасын билдирир. Мәгаләдә Бакыда 1997, 99 нөмрәли вә Сумгајытда «Дүјмәчик» ушаг бағчаларында саһәдәки габагчыл иш тәҷрибәләри дән мисаллар верилир.

Шаһбуз рајонундаки Маһмәд кәнд орта мәктәбинин муәллим С. һачыјевини, Хачмаз шәһәр I нөмрәли мәктәбин муәллими Ә. Абдулјевини, Кәлбәчәр рајонундаки ушаг кәнд орта мәктәбинин муәллими В. Исајевини, Бәрдә рајонунда Муганлы кәнд орта мәктәбинин муәллими В. Әлијевини мәгаләләриндә ана дили тәлиминин сәмәрәли оларындан бәһс олунур.

С. һачыјев јазыр ки, мәктәб тәлиминә һазырлығ дөврүндә ушагларын өјрәнмәјә башладым. Мәктәб олду ки, онлардан бир гисмә һәккәтләри таныјыр, шә'р билир, өз сөзләрини мүстәгил сөјләмәји башлајыр, бәзиләри исә һеч бир һәккәт

малык олмурлар. Буна көрө
күндөн шакирдләр арасын
фәрди фәргләрн нәзәрә алма
лашлайрам. Савад тә'лиминә һа
дәврүндә төхчә «Әлифба»
һәдәһиндә верилмиш шәкилләр
мүһаббә апармагла кифајәт
ләһәм. Марваһи шә'рләр, пә
һәкәјә пә тәмсилләр охују
ла. Бу дәврдә чүмлә, сөз, һечә
һәдәһиндә дә иш апарырам.

Һачыјев мәгаләсиндә ибтида
һәдәһиндә тәсири әјани вәсәитдән
һәдәһиндә сәмәрәли јолларыны
һәдәһиндә, сәријалы шәкилләрдән ис
һәдәһиндә едәркән шакирдләрн вер
һәдәһиндә чавабларла кифајәтләһмә
һәдәһиндә оларла «нә үчүн белә дејир
һәдәһиндә, «лаһа пә демәк олар?», «нә
һәдәһиндә биләрсән?» вә с. бу кими суал
һәдәһиндә мураһиәт етмәји мәсләһәт кө
һәдәһиндә.

Абдуллајев II снифдә «Иснм»
һәдәһиндә тәдриси илә әләгәдар
һәдәһиндә материалларн һазырла
һәдәһиндә вә ондан истифада етмәјн
һәдәһиндә шәрһ едир, карточкалар
һәдәһиндә истифадаһиндә үстүлүјүнү бил
һәдәһиндә. О гејд едир ки, карточка
һәдәһиндә истифада едәркән шакирд
һәдәһиндә мүстәгиллији вә фәаллығы
һәдәһиндә ахтарычылыг габиллијәти
һәдәһиндә һәдәһиндә едир. Мәгаләдә 32 карточ
һәдәһиндә муһәсәс вериләр. Ә. Абдуллајев
һәдәһиндә мәгаләсиндә С. Вурғунун
һәдәһиндә «Шә'рини» тәдриси илә
һәдәһиндә јурд, јува, мәскән, оба,
һәдәһиндә аран, јајлаг сөзләрини әв
һәдәһиндә изаһ етмәји мәсләһәт би
һәдәһиндә. Шә'рин изаһлы гираәти зәма
һәдәһиндә һәдәһиндә зәһкиллији, көзәл
һәдәһиндә шәирн вәтәнә вурғунлуғу вә
һәдәһиндә мәгаләләрин әтрафлы шәрһ олун
һәдәһиндә һәдәһиндә һәдәһиндә.

Исајев аиләдә вә мәктәбдә
һәдәһиндә һәдәһиндә мәдәнијәтинни јара
һәдәһиндә һәдәһиндә вәһиблијинә һәср ет
һәдәһиндә мәгаләсиндә дәрс дедији си
һәдәһиндә шакирдләрн һәдәһиндә јерли

һәдәһиндә олмасындан сөз ачыр.
буна гаршы муһабризәдә өзүнүн иш
һәдәһиндә тәһрүбәсиндән данышараг гејд еди
һәдәһиндә ки, һәфтәдә бир дәфә дүзкүн даны
һәдәһиндә шыг күнү кечирир, һәфтә әрзиндә
һәдәһиндә һәр бир шакирдн данышығында
һәдәһиндә јерли шивә илә ишләјән сөзләри геј
һәдәһиндә дә алараг һәдәһиндә күн музакирәсини
һәдәһиндә кечирир. Чоһ вахт бу музакирәдә
һәдәһиндә вәлидејнләр дә иштирак едирләр.
«Дүзкүн јазмаг вә демәк» адлы ләһ
һәдәһиндә дә бу ишә хејли көмәк көстәрир.
Ләһһәдәһиндә бир тәрәфиндә јерли ши
һәдәһиндә вәјә ујғун, о бири тәрәфиндә исә ди
һәдәһиндә лә ујғун тәләффүз гејд едиләр.

В. Әлијев савад тә'лими дәврүндә
ушаглары чүмлә илә һәдәһиндә шә
һәдәһиндә килдә таныш етмәсиндән, II—III си
һәдәһиндә нифләрлә шакирдләрн чүмлә һәг
һәдәһиндә гында фикирләрини дәһигләшдир
һәдәһиндә мәкәсәд илә онун битмиш бир
һәдәһиндә фикри ифада етмәсини, фикрин бит
һәдәһиндә дијини билдирән әсәс вәсәитнн ин
һәдәһиндә тонасја олдуғуну даһа әтрафлы
һәдәһиндә шәрһ етмәсиндән јазыр.

Газах рајону Хылхына кәнд сәк
һәдәһиндә кизиллик мәктәбиннн мүәллими К.
һәдәһиндә Казымов, Исмајиллы рајону Мүчү
һәдәһиндә кәнд сәккизиллик мәктәбиннн мү
һәдәһиндә әллими Н. һәдәһиндә һачыјев мәгаләләриндә
һәдәһиндә ријазиијәтин тәдриси илә әләгәдар
һәдәһиндә иш тәһрүбәләриндән данышырлар.

К. Казымов ајры-ајры мөвзула
һәдәһиндә рын тәдриси илә әләгәдар һазырла
һәдәһиндә дығы әјани вәсәитдән һечә истифа
һәдәһиндә да етмәси үзәриндә дајаныр. Мәсә
һәдәһиндә ләләри ејни вахтда муһтәһиф үсул
һәдәһиндә ларла — планлы, шәрт гурмагла,
һәдәһиндә тәһлилик јолу илә һәдәһиндә һәдәһиндә етдирмәјн үс
һәдәһиндә түпүлүкләриндән сөз ачыр.

Н. һәдәһиндә һачыјев билдирир ки, ријазии
һәдәһиндә јәт дәрсләринн һәдәһиндә һәдәһиндә әләгәлә
һәдәһиндә дирмәк ашағы снннфләрдә даһа вә
һәдәһиндә чибдир. Чүнки ушаглар өзләринә
һәдәһиндә таныш олан фәкт вә һәдәһиндә һәдәһиндә һәг
һәдәһиндә гында мәсәләләри даһа тез баша
һәдәһиндә дүшүр вә шуурлу һәдәһиндә һәдәһиндә едирләр.

Ә. ШҮКҮРОВ.

« Ч У Ч У Л Ә Р »

Нәшриятларымыз сон вахтлар ушаглар үчүн хејли мараглы ва китабча чап етмишдир. Бунларын сырасында халг шаир Рзанын «Чүчүләр» адлы ше'рләр китабчасы дигәти хусусилад едир. Бу китабчада зијанверичи ва фәјдалы чүчүләр һаггында ван диллә данышылыр, онларын характер хусусијјәти шәрһ Умумијјәтлә, китабча ушаглары чүчүләрлә, онларын һәјәти ва ји илә јахындан таныш едир.

Китабчанын бир чәһәти дә гијмәтлидир ки, о, әлван шәкилдә бәзәдиллиб, чүчүләр барәдә балача охучуларын мә'луматыны ләшдирир. Һәмни шәкилли китабчадан бир ше'р:

ИПӘКГУРДУ

Гара, хырда тохумдан
үрүјүрләр, артырлар.
Бу барама гурдлары
дөрд-беш јуху јатырлар.
Ики, ја үч күн чакыр
онларын һәр јухусу.
Гарышгадыр, иландыр
бу гурдларын горхусу.
Көрәк сојуг олмасын
гурд номасы, — отағы.
Ипәкгурдуна јемдир
кәр, чөкил, тут јарпағы.
Ахырынчы јухудан
сонра шаха чыхырлар.

Хырда, ири барама
сарыјан хәјли гурд вар.
Бараманын ичиндә
гурдлар бир мүддәт галыр.
Сонра көпәнәк олуб
јенидән ганадланыр.
Өлкәмиздә чох јердә
ипәк фабрикләри вар.
Бурда барамалардан
ипәк сап чыхарырлар.
Ипәк фабрикләриндә
бу ағ, зәриф саплардан
Парчалар тохујурлар —
күдәү, шух, рәнкли, әлван...

« Г У Ш Л А Р, Г У Ш Л А Р... »

Балачалар үчүн чох мараглы олан китаблардан бири дә шаир Заһид Хәлилин «Гушлар, гушлар...» ше'рләр мәчмуәсиндә китабча да тәзәмә чандан чыхмышдыр. Орада тәбиәттин јарашыгына бир сыра гушлар барәдә поетик диллә данышылыр, ушагларла тә мараг ва гајғы һисси тәрбијә едилир. Балача охучулар һәмни китабчадан гартал, сона, гызылгаз, гагајы, чүллүт, сыгырчы, вул, көклик, билдирчин, говуз гушу, шанашипик, сарыкөјнәк ва гушлар, онларын психолокијасы, әһәмијјәти барәдә кениш мә'лумәт јијәләнә билирләр.

«Гушлар, гушлар...» китабчасы чох јарашыглы бурахылмышдыр. Бурада һаггында данышылан һәр бир гушун рәнкли тәсвирдә һәмни ли верилмишдир. Һәмни шәкилләр ушагларла гушлар һаггында мә'лумат вермәк үчүн көзәл әјани вәсантдир. Китабчадан китаб һаггындакы парчаны тәгдим едирик:

О төләсә-таләсә
Көлүн тән ортасында
Истәдир балыг көзә.
Көрәк балыглар исә

Бир анда ондан гачлы.
Чүллүт һеч нә тапмады.
Одур, бах, мөлдән учду...

ДУЗӘЛИШ

Мәчмуәнин 1977-чи ил иккинчи нәпрәсиндә верилмиш «Космонавт» ше'ринин (сәһ. 80) иккинчи бәндиинин үчүнчү мисрасы белә охун-мәлыдыр: «Елә палтар кејәрәм».

ДЕКОРАТИВ РƏСМ ХАЛЧЯ (III СИННӨ)

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ
(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 3

Приложение к журналу

«Азербайджан мектеби»

Баку — 1977